

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЯ

КІБЕРБУЛІНГУ

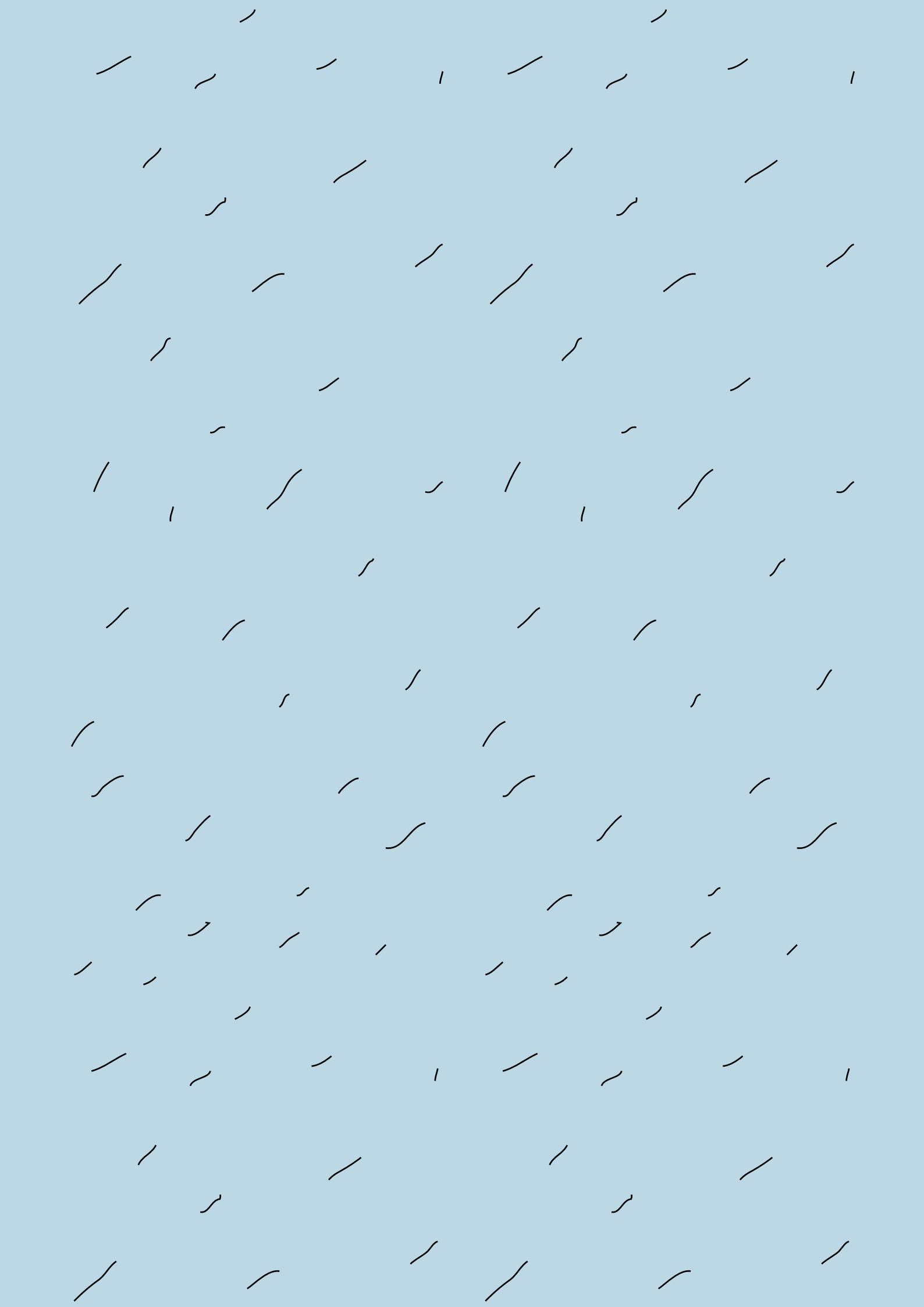
В ДИТЯЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНИ

2020

Аналітичний огляд

Команда правозахисного департаменту ГО «Докудейз»

ЗМІСТ

Вступ	5
Методологія та загальна характеристика огляду	6
1. Явище кібербулінгу та його масштабність	9
Визначення кібербулінгу та його характеристики	10
Поширеність кібербулінгу в Україні	15
2. Національне законодавство та практика його імплементації	33
Кібербулінг у правовому полі	35
Стратегічні рамки	42
3. Міжнародний досвід	47
Міжнародні та регіональні стандарти	48
Політики та практики різних країн	59
Законодавство та політики	49
Лінії допомоги та скарг	64
Залучення дітей	64
Освітні програми	65
4. Зацікавлені сторони	69
Підлітки	70
Вчителі	78
Освітній омбудсмен	81
Поліція	84
Національна дитяча гаряча лінія ГО «Ла Страда-Україна»	91
Рекомендації	93

ВСТУП

Останні роки звичні нам речі, зокрема зустрічі, спілкування, переходять в онлайн. Пов'язані з пандемією обмеження зробили ще більш затребуваним інтернет та інші можливості цифрового простору. Це змушує прискорити вироблення рішень із забезпечення прав людини, в тому числі прав дитини, про які йтиме мова в цьому огляді, в цифровому середовищі.

Сфера освіти, що була доступною через онлайн-курси, навчальні матеріали, книги, тепер переносить у цифровий простір і формальне шкільне навчання. А ще участь і вираження поглядів, де цифрове середовище пропонує максимум можливостей.

Але в онлайн переходять й інші, менш приємні речі. Загрози приватності, ризики насильства, експлуатації та дискримінації. Ба більше, характерні традиційні загрози в цифровому середовищі видозмінюються та набувають інших форм.

Адекватне та ефективне реагування на ці ризики є предметом уваги міжнародних та регіональних організацій. Інформаційний простір України сповнений повідомленнями про знущання над дітьми за допомогою соціальних мереж і використання сервісів для сексуальної експлуатації дітей.

Булінг, що в цифровому середовищі набув часточки кібер-, є одним з ризиків для прав дитини. Охоплення інцидентами суттєво більшої від традиційного булінгу аудиторії та часто анонімність тих, хто вчиняє цькування, справляє значний негативний вплив на благополуччя дітей. Міжнародна правозахисна та наукова спільнота, досліджуючи явище кібербулінгу, намагається запропонувати уніфіковане його визначення, а також виокремити його з-поміж інших загроз цифрового середовища та традиційного булінгу. Ще важливішим є пошук найкращих шляхів попередження та протидії онлайн-цькуванню.

Прагнучи додати свій внесок до попередження загроз правам дитини в інформаційному просторі та пошуку шляхів протидії кібербулінгу, рік тому було започатковано Всеукраїнську кампанію проти кібербулінгу Docudays UA. За цей час нам вдалось немало. Це і перші в Україні короткі документальні анімаційні ролики про кібербулінг, DOCU/ТИЖДЕНЬ проти булінгу, учасниками якого стали понад триста шкіл, а також інформаційні матеріали, зокрема інформаційний буклет для дітей та батьків про явище кібербулінгу. Завдяки нашим партнерам з Української Гельсінської спілки з прав людини ми пропонуємо безплатну правову допомогу дітям / та або їхнім сім'ям з питань, що стосуються кібербулінгу. За телефоном громадської приймальні УГСПЛ у Києві, який ми повторимо на обкладинці, можна отримати правову допомогу.

Дослідження є ще однією частиною нашої кампанії. Цього разу ми перетворили попередній аналітичний огляд «Протидія кібербулінгу та кібергрумінгу в Україні» на більш ґрунтовний. Суттєво його оновили, додали думки дітей та тих, хто причетний до заходів із запобігання та протидії неналежному поводженню з дітьми, та запропонували низку рекомендацій державі щодо безпеки дітей в інтернеті.

А за рік нам справді було що оновлювати. Замість фрагментарних пріоритетів різних довгострокових рішень щодо прав дітей в інформаційному просторі ми маємо проєкт всеохопної Стратегії захисту дітей в інтернеті. Кількість судових справ, в матеріалах яких констатувалося цькування з використанням засобів електронних комунікацій, зростає вдвічі – порівняно з тією, що згадувалась у минулорічному огляді. А ще запрацював інститут освітнього омбудсмена, прийняті нормативні документи з протидії булінгу в освітньому середовищі.

Тож запрошуємо ознайомитись із тим, яка ж ситуація з попередженням та подоланням кібербулінгу в середовищі дітей України.

Хотіли б висловити вдячність тим, хто сприяв у підготовці огляду. Освітньому омбудсмену Сергієві Горбачову за виділений час для інтерв'ю та організацію фокус-групових опитувань серед вчителів та учнів шкіл Києва.

Ювенальній поліції та безпосередньо Юрію Кіцулу, старшому інспектору з особливих доручень Управління ювенальної превенції НПУ, підполковнику поліції, вдячні за надане інтерв'ю та організацію фокус-групового опитування працівників ювенальної поліції. А ще Управлінню патрульної поліції, що поділились власним досвідом та думками щодо попередження та подолання загроз правам дитини в шкільному середовищі.

Також – нашим партнерам ГО «Ла Страда-Україна» та безпосередньо директорці департаменту Національних гарячих ліній Альоні Кривуляк за приділений час для інтерв'ю.

Методологія та загальна характеристика огляду

Готуючи цей аналітичний огляд, ми ставили собі за мету окреслити стан справ з попередженням та протидією кібербулінгу в дитячому середовищі України. За останні роки значна кількість наукових праць та інших аналітичних матеріалів публікувались і за кордоном, і в Україні. Кібербулінг як одна із загроз правам дитини в інтернеті став предметом розгляду та пошуку рішень правозахисними інституціями на міжнародному, регіональному та національному рівнях.

Ми спробували досягти цілей кількома шляхами.

1. Проглянули наявні визначення кібербулінгу та основні його форми. На рівні політик різних держав та в академічній спільноті продовжуються дискусії щодо форм кібербулінгу, його впливу на благополуччя дітей. За кілька років тема цькування, а з нею й кібербулінгу, перебувала у фокусі. Міжнародні організації¹ та урядові інститути², наукова спільнота та громадські

1 Для прикладу: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/23450/2019-09-04-maizhe-tretina-ukrainskikh-pidlitkiv-buli-zhertvami-kiberbulingu-yunisef/> або <https://life.pravda.com.ua/society/2019/05/22/236974/>

2 Як приклад, пам'ятка Міністерства юстиції України, а також корисні посилання Міністерства освіти і науки України: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/protidiya-bulingu/korisni-posilannya-shodo-temi-antibulingu>. Публікація Міністерства юстиції. <https://life.pravda.com.ua/society/2018/12/21/234858/> Протидія булінгу в закладі освіти. Системний підхід. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidiya-bulingu/2019-11-25-protydiy-bullying.pdf>

об'єднання³ вимірювали масштабність цього виклику та пропонували шляхи його зменшення.

Радіємо, що основні актори, що працюють над попередженням та подоланням виклику кібербулінгу, є партнерами кампанії. Це Любов Антонівна Найдьонова, докторка психологічних наук, членкиня – кореспондентка НАПН України, заступниця директора з наукової роботи, завідувачка лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, членкиня Громадської ради при Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення, є однією з лідерок наукової розробки явища кібербулінгу та його перебігу в Україні; до її праць ми не раз звертатимемось. Партнеркою кампанії є також громадська організація «Ла Страда-Україна», фахівці якої працюють над попередженням та протидією насильства та булінгу в дитячому середовищі, а створена організацією Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації є одним з важливих джерел документування випадків цькування в онлайні.

2. Спробували подивитись, як питання захисту прав дитини в цифровому середовищі та протидія кібербулінгу представлені в інших країнах. Який є позитивний досвід різних країн у запобіганні та протидії кібербулінгу та як залучаються підлітки до таких політик.
3. Проаналізували національне право, а саме його ефективність у захисті від цькувань через інформаційні технології. За більше ніж рік дії Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»⁴, хто тільки не писав про його недосконалість⁵ або успішність протидії цькуванню учасників освітнього процесу. Ми теж сформулювали власну думку.
4. Спробували виміряти масштабність кібербулінгу в середовищі дітей України. В цьому, напевне, наша спроба не є оригінальною. Численні щорічні дослідження UNICEF, Інституту соціальної та політичної психології Академії педагогічних наук України та інші кількісні дослідження дозволяють виміряти

3 Як приклад, Найдьонова Л. А. Кібербулінг в підлітковому рейтингу інтернет-небезпек. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKewi-i9utkKHpAhUPzaYKHZ_fD_8QFjAAegQIAhAB&url=http%3A%2F%2Fnbuv.gov.ua%2Fj-pdf%2FPnpz_2018_1_11.pdf&usg=AOvVaw2slp5MfDUghJf28_IUOFAw або дослідження Інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kubg.edu.ua/images/stories/podii/2018/10_26_bullying_02.pdf

4 Посилання на текст закону: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>.

5 Для прикладу <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling--stop-analiz-pershogo-roku-realizaciyi-zakonu-shchodo-protidiyi-bulingu.html> або <https://zmina.info/columns/zi-shtrafamy-ale-bez-rezultatu-yaki-dosyagnennya-antybulingovogo-zakonu-za-rik/>

рівень загроз правам дитини в інтернеті. Ми ж вирішили подивитись на це через практику національних судів.

Ми зіштовхнулись з тим, що часто може бути недостатньо даних, щоб показати чинну ситуацію. В матеріалах суду не завжди можна простежити, чи мало місце цькування з використанням засобів електронних комунікацій. До прикладу, чи є використання таких засобів продовженням цькування в офлайн або навпаки – чи традиційний булінг не супроводжувався використанням таких засобів. І навіть якщо нам вдалось виявити посилання на цькування з використанням засобів електронних комунікацій, не завжди зазначалась форма такого цькування. Тим не менш, навіть під таким кутом зору ми могли відповісти на декілька питань. Зокрема, які форми кібербулінгу наявні в практиці протидії цькуванню? Як розглядається систематичність у питанні цькування лише з використанням засобів електронних комунікацій? Чи можна простежити в судовій практиці вікові, гендерні та регіональні особливості кібербулінгу порівняно з традиційним цькуванням?

5. Позиції різних груп зацікавлених сторін нам вдалось дізнатись через проведені фокус-групи, а також глибинні інтерв'ю. Так, фокус-групові опитування були проведені серед двох груп учнів шкіл Києва. Середньої групи – 7–9-й клас (28 учасників та учасниць) та старшої групи – 10–11-й клас (21 учасник та учасниця). Цікавив досвід підлітків щодо протидії загрозам, що несе цифрове середовище, в тому числі кібербулінг. Які способи застосовують для мінімізації ризиків. До кого готові звертатись щодо питань захисту від кібербулінгу.

Під час фокус-групи зі вчителями Києва ми дослідили питання ідентифікації цькування з використанням засобів електронних комунікацій, взаємодії з дітьми, батьками. Намагались з'ясувати, як взаємодіють школи з іншими зацікавленими сторонами, щоб створити безпечне освітнє середовище.

Схожі питання були предметом фокус-групового опитування патрульних поліцейських та фахівців ювенальної превенції. А ще, і про це ми вже згадували у вступі, ми провели кілька глибинних інтерв'ю – з освітнім омбудсменом, з представником ювенальної превенції та Директоркою департаменту Національних гарячих ліній та соціальної допомоги ГО «Ла Страда-Україна».

У цій роботі ми намагались комплексно подивитись на сферу прав дитини в цифровому середовищі. Розуміємо, що дещо виходило за межі нашої мети, але ми наполягаємо на багатогранності цифрового середовища для забезпечення прав дитини. Для нас важливим є те, щоб діти користувались усіма правами людини та багатогранністю, яку пропонує цифрове середовище, в той же час маючи та вмюючи користуватись способами та можливостями захисту від загроз.

Зрештою зробивши все це, підготували низку рекомендацій для включення кібербулінгу до порядку денного державної політики з забезпечення прав дитини.

ЯВИЩЕ КІБЕРБУЛІНГУ ТА ЙОГО МАСШТАБНІСТЬ

Для початку кілька цифр стосовно місця соціальних мереж як одного з просторів, де відбувається цькування в житті підлітків. За даними дослідження UNICEF «Які вони, українські підлітки: про соцмережі, секс, алкоголь, спорт, довіру до батьків та друзів», 40% підлітків «декілька разів на день» або «постійно – цілий день» спілкуються з близькими друзями або подругами онлайн. Кожен шостий зізнався, що мав регулярні сварки через використання соцмереж. Кожен десятий підліток регулярно брехав батькам або друзям про час, проведений у соцмережах. Особливо тут виділяються 10-річні хлопчики, бо кожен шостий з них повідомив про таку поведінку. Третина підлітків використовують соцмережі, щоб позбутися негативних відчуттів. Дослідження також показало, що кожен восьмий підліток залежний від соцмереж⁶. Отже, саме там, у соціальних мережах, сьогодні підлітки потрапляють під ризик кібербулінгу. А той факт, що підлітки розглядають соціальні мережі як можливість позбутись негативних емоцій, робить їх ще більш вразливими.

6 Дані взяті з дослідження UNICEF «Які вони, українські підлітки: про соцмережі, секс, алкоголь, спорт, довіру до батьків та друзів. Дослідження». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/05/22/236974/>

ВИЗНАЧЕННЯ КІБЕРБУЛІНГУ ТА ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКИ

Тепер до поняття кібербулінгу, узгоджене визначення якого прагнуть знайти правозахисна та академічна спільноти. Маємо справу з двома його частинами. Основою є, власне, «булінг». Це явище має різні визначення. Але у всіх наявні спільні характеристики. Ми звернемось до інтернет-сторінки Ради Європи «Права дитини»: «Булінгом є небажана агресивна поведінка серед дітей шкільного віку, яка характеризується реальною або ймовірною нерівністю сил. Така поведінка повторюється або може повторюватись за певний час. І постраждали, і ті, хто вчиняє цькування, можуть відчувати серйозні проблеми. Булінг може включати: фізичне насильство, сексуальне насильство, соціальне виключення, погрози, приниження або інші форми психологічного насильства»⁷. В контексті нашого дослідження та для порівняння булінгу та кібербулінгу використовують ще терміни традиційний булінг⁸, булінг офлайн⁹ або face-to-face булінг¹⁰.

Друга частина – інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), які є узагальненим визначенням, що включає інформаційно-комунікаційні засоби зв'язку або мобільні додатки та їхній контент. Це визначення охоплює широкий спектр доступних технологій, як-от: радіо, телебачення, супутники, мобільні телефони, стаціонарні способи зв'язку, мережеве обладнання та програмне забезпечення¹¹. На рівні України вживається ще термін «засоби електронних комунікацій» на означення інструментів (мобільні телефони, комп'ютери, інші девайси), через які здійснюється цькування. Однак ми вважаємо, що в контексті кібербулінгу доцільніше використовувати більш узагальнене визначення – ІКТ.

Отже, «термін “кібербулінг” вживається для означення булінгу, що відбувається в інтернеті переважно через мобільні телефони та соціальні медіа»¹².

7 <https://www.coe.int/en/web/children/bullying>

8 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – 196 p. – [electronic version]. – source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

9 Там само.

10 Найдьонова Л. А. Кібербулінг в підлітковому рейтингу інтернет небезпек. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKewi-i9utkKHpAhUPzaYKHZ_fD_8QFjAAegQIAhAB&url=http%3A%2F%2Fnbu.gov.ua%2Fj-pdf%2FPhpz_2018_1_11.pdf&usg=AOvVaw2slp5MfDUGhf28_IUOFAw

11 Releasing children's potential and minimizing risks. ICTs, the Internet and violence against children. – [Electronic version]. – Source: https://violenceagainstchildren.un.org/sites/violenceagainstchildren.un.org/files/documents/publications/6_releasing_childrens_potential_and_minimizing_risks_icts_fa_low_res.pdf

12 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – P. 21. – [Electronic version]. – Source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

Часто ми говоритимемо про права дитини в цифровому середовищі. Тож маємо ввести й визначення цього терміну. Комітет міністрів Ради Європи пропонує під цифровим середовищем розуміти середовище, «що охоплює інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), включаючи інтернет, мобільні та пов'язані з ними технології та пристрої, а також цифрові мережі, бази даних, контент та послуги»¹³.

Вище ми згадували про пошуки узгодженого визначення кібербулінгу та дебатування стосовно цього явища. Останні роки кількість досліджень з цього приводу суттєво зростає. Далі наведемо кілька визначень кібербулінгу, які пропонують міжнародні організації. У Доповіді щодо захисту дітей в ситуації насильства з використанням ІКТ та інтернету Спеціального доповідача Генерального секретаря ООН щодо протидії насильству щодо дітей використовується таке визначення: «Кібербулінг – агресивний, навмисний акт, вчинений однією особою або групою осіб з використанням електронних форм відносно жертви, якій важко захистити себе. Як правило, здійснюється неодноразово за певний період часу та характеризується нерівністю сил. Кібербулінг може включати поширення чуток, розміщення неправдивої інформації або неприємних повідомлень, принизливих коментарів чи фотографій, а також виключення будь-кого з онлайн-мереж чи комунікацій»¹⁴.

На сторінці «Права дитини» Ради Європи кібербулінг визначається як «цькування (залякування) іншої особи в інтернеті через використання електронних технологій. Може набувати форм надсилання образливих повідомлень, розповсюдження чуток через електронну пошту або в соціальних мережах чи принизливих відео, фото чи сайтів»¹⁵. На це ж визначення посилається у своєму дослідженні Комітет Ради Європи, створений у межах Конвенції про кіберзлочинність¹⁶. Кібербулінг Комітет зараховує до більш широкої форми насильства в інтернеті – кіберхарасменту, зазначаючи, що остання «більше асоціюється з жертвами, якими є діти шкільного віку, тоді як такі феномени, як кіберпереслідування, шантажування чи “порно-помста”, є більш властивими для дорослих та молоді»¹⁷. Водночас Комітет зазначає відсутність чітких меж між цими термінами, як і узгодженості, коли який з них уживається.

Не зважаючи на дискусію щодо кібербулінгу, сформована низка елементів, які є спільними для різних досліджень.

13 Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи 2018 (7) (неофіційний переклад). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mvs.gov.ua/upload/file/rekomendac_ia_schodo_zahistu_d_tey_u_cifrovomu_seredovisch_2018.pdf

14 Releasing children's potential and minimizing risks. ICTs, the Internet and violence against children. – [Electronic version]. – Source: https://violenceagainstchildren.un.org/sites/violenceagainstchildren.un.org/files/documents/publications/6_releasing_childrens_potential_and_minimizing_risks_icts_low_res.pdf

15 <https://www.coe.int/en/web/children/bullying#%2212441005%22:0>

16 Cybercrime Convention Committee (T-CY). Mapping study on cyberviolence with recommendations adopted by the T-CY on 9 July 2018. – P.7. – [Electronic version]. – Source: <https://rm.coe.int/t-cy-2017-10-cbg-study-provisional/16808c4914>

17 Там само.

Серед них:

намір зашкодити – кривдник чи кривдниця навмисне завдає шкоди жертві, її психологічному благополуччю, репутації, стосункам чи іншим сферам життєдіяльності;

нерівність сил – для традиційного булінгу властива взаємодія кривдника/-ці та жертви, за якої перший/-а є фізично або ментально сильнішим/-ою. Для кібербулінгу дисбаланс сил характерний або тоді, коли через тиск групи однолітків постраждала особа зазнає соціального остракізму, або через анонімність кривдника/-ці. Обидві форми посилюють дисбаланс сил через широке поширення повідомлень у соціальних мережах, а також через складність повного видалення контенту з інтернету. Інтернет дозволяє людям, зокрема знайомим безпосередньо, сказати або зробити те, що вони не можуть зробити чи сказати фізично. Через це є випадки, коли особа, що страждає від фізичного булінгу, може бути кривдником/-цею в мережі або навпаки;

повторюваність(систематичність),тривалістьцькування.Може виражатись або в публікуванні неприємного контенту послідовно через певний час, або через те, що опубліковані повідомлення можуть бути поширені, вподобані, опубліковані повторно чи залишатимуться онлайн невизначений час^{18,19}.

Яка різниця між традиційним цькуванням та кібербулінгом? Це питання, що наразі залишається відкритим. Проте на сьогодні все ж виділяють низку критеріїв, що вирізняють ці два феномени: «1) технічні уміння; 2) можливість прихованої агресії, оскільки агресор(ка) може бути невідомим, анонімним; 3) моральна легкість – булер(ка) не бачить реакції жертви, що робить моральні порушення легшими, немає зворотного зв'язку, менш імовірна емпатія і повага; 4) складніша роль спостерігача/-ки; 5) легша допомога – булер(ка) втрачає підтримку з часом; 6) ширший обсяг потенційної і залученої аудиторії; 7) 24/7 жертві ніде не можна сховатися, бо навіть коли іде з кіберплатформи комунікації, вона чи він знає, що процес цькування там продовжується. Кібербулінг важче контролювати і вплинути на нього, явище швидше стає системним, коли в одній особі поєднується роль жертви і булера»²⁰.

Хотіли б окремо зупинитись на порівнянні ролі спостерігачів та спостерігачок. У традиційному булінгу кількість свідків є обмеженою. Діджиталізація різко збільшує кількість спостерігачів/-ок до тисяч, а то й мільйонів через стрімке поширення контенту. Коли в традиційному булінгу роль спостерігачів/-ок є пасивною і проявляється максимум у

18 Там само. Р. 8–9.

19 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – Р. 23–24. – [Electronic version]. – Source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

20 Найдьонова Л. А. Кібербулінг в підлітковому рейтингу інтернет-небезпек. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwi-i9utkKHpAhUPzaYKHZ_fD_8QFjAAegQIAhAB&url=http%3A%2F%2Fnbuv.gov.ua%2Fj-pdf%2FPnpz_2018_1_11.pdf&usq=AOvVaw2slp5MfDUGHf28_IUOFAw

заохоченні булера/-ки, то в кібербулінг вони можуть бути залученими більш безпосередньо. Якщо кривдник/-ця оприлюднив шкідливий контент, а спостерігач/-ка поширили його, їхня роль є подібною до кібербулера/-ки. Коли спостерігач/-ка впадають або поширюють шкідливий контент, він чи вона посилює поведінку булера/-ки²¹.

«Продовжується також дискусія стосовно класифікації видів кібербулінгу. Одні автори пропонують кібербулінг розділяти на тролінг – поведінку, що ставить на меті викликати емоційну реакцію аж до руйнівного зриву заради розваги, і сталкінг – залякування і переслідування жертви (Diaz F. L.). Інші автори виокремлюють 11 типів кібербулінгу: 1) кетфішинг (catfishing) – обман людей у взаєминах шляхом створення фальшивих ідентичностей у соціальних мережах; 2) читинг (cheating) – обман, пов'язаний з блокуванням вхідних точок у масових багатокористувацьких онлайн-іграх; 3) розповсюдження образливих та принизливих або загрозованих повідомлень чи зображень в онлайн-спільнотах; 4) флеймінг (flaming) – запальні цілеспрямовані прийоми аргументації у взаємодії, перепалки; 5) видавання себе за інших осіб; 6) слемінг (slamming) – залучення спостерігачів до булінгу, де вони не виступали ініціаторами; 7) реттінг (rattling) контроль пристроїв жертви без її дозволу, отримання доступу до файлів, шпигування або керування пристроєм; 8) розповсюдження чуток і агресія у сфері стосунків, наприклад видалення зі списків дружби або публікація зароз; 9) секстинг (sexting) – розповсюдження образів, що супроводжують сексуальну поведінку; 10) шоктролінг (shock trolling) – створення наступальних постів в інтернеті з наміром спровокувати гнів, розчарування або приниження мішені-жертви; 11) сталкінг (stalking) – переслідування в мережі або загроза насильством (Chisholm J. F.). Як бачимо, при такому широкому підході до видів кібербулінгу потрапляє і технічне втручання (реттінг), що ми вважаємо невиправданим з психологічної точки зору»²².

Любов Найдьонова виділяє вісім видів кібербулінгу. «У широкому сенсі кібербулінг (метакібербулінг) включає в себе різні види інтернет-ризиків. Зважаючи на 1) перепалки і нападки (флеймінг і тролінг), тобто знущання, образи, приниження (суто кібербулінг у вузькому сенсі); 2) обмовлення і клеми, розповсюдження неправдивої інформації; 3) викрадення даних і самозванство, видавання себе за іншу людину; 4) ошуканство і шахрайство, маніпуляція довірою; 5) залякування і заклики до самоушкоджень (наприклад, у складі суїцидальних груп і квестів), 6) переслідування і приховане відстеження (сталкінг), як наслідок – небажані зустрічі офлайн. Також до кібербулінгу відноситься описаний раніше хепіслепінг (від “щасливого ляскання” – запис і розповсюдження фільмів реальних подій або постановок булінгу і іншої небезпечної поведінки). Цей восьмий вид кібербулінгу зазнав значних перетворень, оскільки включає в себе створення будь-якого медіаконтенту під тиском кіберсередовища, стимулювання екстремальних практик (наприклад, смертельних селфі, адреналінового відеоблогінгу тощо). До непря-

21 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – P. 33. – [Electronic version]. – Source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

22 Л. А. Найдьонова. Кібербулінг в підлітковому рейтингу інтернет-небезпеки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKewi-i9utkKHpAhUPzaYKHZ_fD_8QFjAAegQIAhAB&url=http%3A%2F%2Fnbu.gov.ua%2Fj-pdf%2Fpnpz_2018_1_11.pdf&usq=A0vVaw2slp5MfDUGhJf28_IUOFAw

мого кібербулінгу відносять також руйнування соціальних контактів і соціальну ізоляцію в інформаційному просторі – відчуження, бойкот, френдоцид, виключення з груп, забанювання, ігнорування тощо»²³.

Тож питання визначення кібербулінгу, його форм та видів, відмінностей від традиційного цькування та інших загроз правам людини в цифровому середовищі залишається відкритим.

~~~~~

23 Там само.

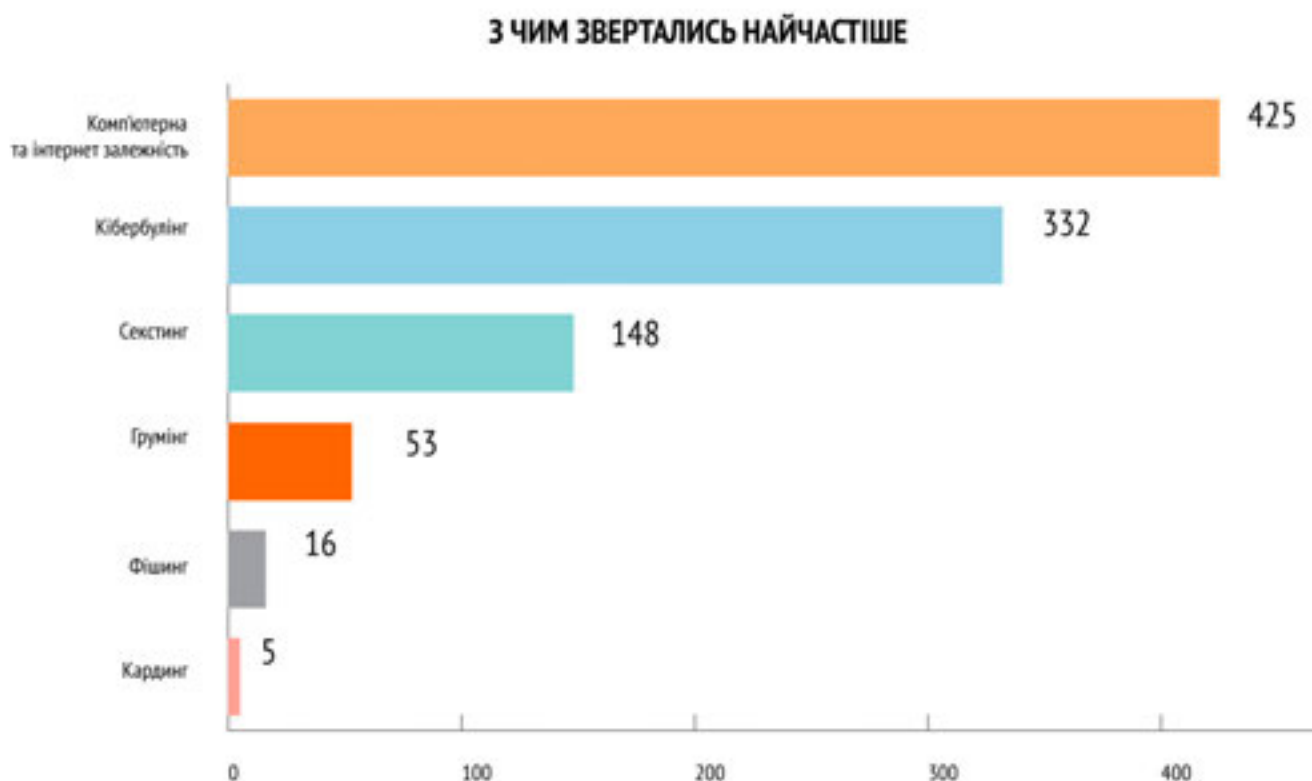
ПОШИРЕНІСТЬ КІБЕРБУЛІНГУ В УКРАЇНІ

Одразу хочемо попередити, що в Україні немає централізованого збору статистичних даних стосовно порушень прав дитини в цифровому середовищі. Тож ми користувались кількома джерелами.

Одним з таких джерел є Національна дитяча гаряча лінія ГО «Ла Страда-Україна». Фактично, на сьогодні лінія залишається одним з механізмів документування таких порушень. Так, з 17 847 отриманих в 2019 році звернень 979 стосувалось небезпек, з якими зіштовхуються діти в інтернеті. 684 звернення надійшло від дітей і 295 від дорослих²⁴. 322 звернень стосувались питань кібербулінгу, що складає третину від пов'язаних з інтернетом звернень.

24 Взято з інфографіки ГО «Ла Страда-Україна».

Мал. 1. Дані звернень на Національну дитячу гарячу лінію ГО «Ла Страда-Україна»

Щодо сприйняття дітьми кібербулінгу та різних його виявів, джерелами виступають опитування. Так, Дитячим фондом ООН UNICEF у межах згадуваного нами дослідження з'ясовано: «Кожен п'ятий підліток визнавав себе жертвою онлайн-знущань»²⁵.

Для огляду рейтингу небезпек в інтернеті, зокрема кібербулінгу, з якими зіштовхуються підлітки, пропонуємо дані опитування старшокласників (1439 учнів з 18 областей України), проведене Лабораторією психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України в травні – червні 2018 року. Дослідження показало, що в рейтингу форм кібербулінгу першу позицію має розповсюдження неправдивої інформації, з чим стикався кожен п'ятий підліток (21,4%)²⁶. З викраданням персональних даних і використання іншими акаунтів від імені опитаних (самозванство) зіштовхувалось 19,8%. Залякувань та погроз завдати шкоди зазнавали 15,6% підлітків, а знущань, образ, приниження та психологічного терору – 14% опитаних²⁷.

За даними дослідження «Голоси дітей», проведеного коаліцією «Права дитини в Україні», 19% дітей зіштовхувались з булінгом, з них 22% отримували погрозливі повідомлення в інтернеті чи соціальних мережах. 7% такі повідомлення отримували телефоном. Загалом участь в опитуванні взяли 1290 дітей²⁸.

Низка опитувань проводилась у межах проєкту U-Report – швидкі опитування через СМС та Twitter. Не будучи репрезентативним, цей зріз усе ж дає можливість прослідкувати певні тенденції вразливості дітей до загроз цифрового середовища. Так, в липні 2016 року в межах проєкту проводилось опитування за темою «Кібербулінг». Згідно з дослідженням, 30% респондентів з 3836, що відповіли на питання про прояви кібербулінгу, зіштовхувались з плітками та брехнею, 19% зазнавали прямих образ, а фото 7% поширювали без їхньої згоди. Водночас 44% з такими випадками не зіштовхувались. Щодо окремих форм кібербулінгу, то розсилання образливих повідомлень стало предметом опитування «Безпека в інтернеті (кібербулінг)» від цього ж проєкту²⁹. За цим опитуванням, 38% з 15 095 опитаних отримували погрозливі та / або принизливі повідомлення в інтернеті. Щодо інших форм кібербулінгу, то дослідження того ж проєкту за 2017 рік показує, що 28% з 14 710 опитаних зіштовхнулись із ситуацією, коли особисту інформацію (фото, відео, записи) розповсюджували в інтернеті (соціальних мережах) без їхньої згоди.

За результатами дослідження ключових компетентностей безпечної поведінки підлітків в інтернеті, проведеному у 2016 році: «Основними проблемами, які непокоять

---

25 «Які вони, українські підлітки: про соцмережі, секс, алкоголь, спорт, довіру до батьків та друзів. Дослідження». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/05/22/236974/>

26 Л. А. Найдьонова. Кібербулінг в підлітковому рейтингу інтернет-небезпек. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwi-i9utkKHpAhUPzaYKHZ_fD_8QFjAAegQIAhAB&url=http%3A%2F%2Fnbuv.gov.ua%2Fj-pdf%2FPnpz_2018_1_11.pdf&usg=AOvVaw2slp5MfDUGhJf28_IUOFAw

27 Там само.

28 «Голоси дітей». Звіт про дотримання прав дитини в Україні / Коаліція «Права дитини в Україні». 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.childrights.in.ua/Zvt_pro_dotrimannja_prav_ditini_v_Ukran_Golosi_Dtei

29 <https://ukraine.ureport.in/poll/3276/>

дітей, є безпека особистої інформації, підроблені новини та неправомірне присвоєння інформації, доступної в інтернеті. Батьків непокоїть доступність небажаного контенту, хоча лише 25% батьків використовують інструменти фільтрації контенту та сервісів і 42% хотіли б це робити, проте не знають, як»³⁰.

Учасники та учасниці фокус-груп до основних викликів зараховують: зламування акаунтів у соціальних мережах та подальше шантажування; поєднання офлайн- та онлайн-цькування; онлайн погрози життю або фізичним насильством; розкриття адреси проживання, місць позашкільної відвідуваності (гуртки, місця дозвілля); постійне цілодобове цькування. Показовими в оцінці підлітками масштабності та реагування на кібербулінг є слова одинадцятикласниці:

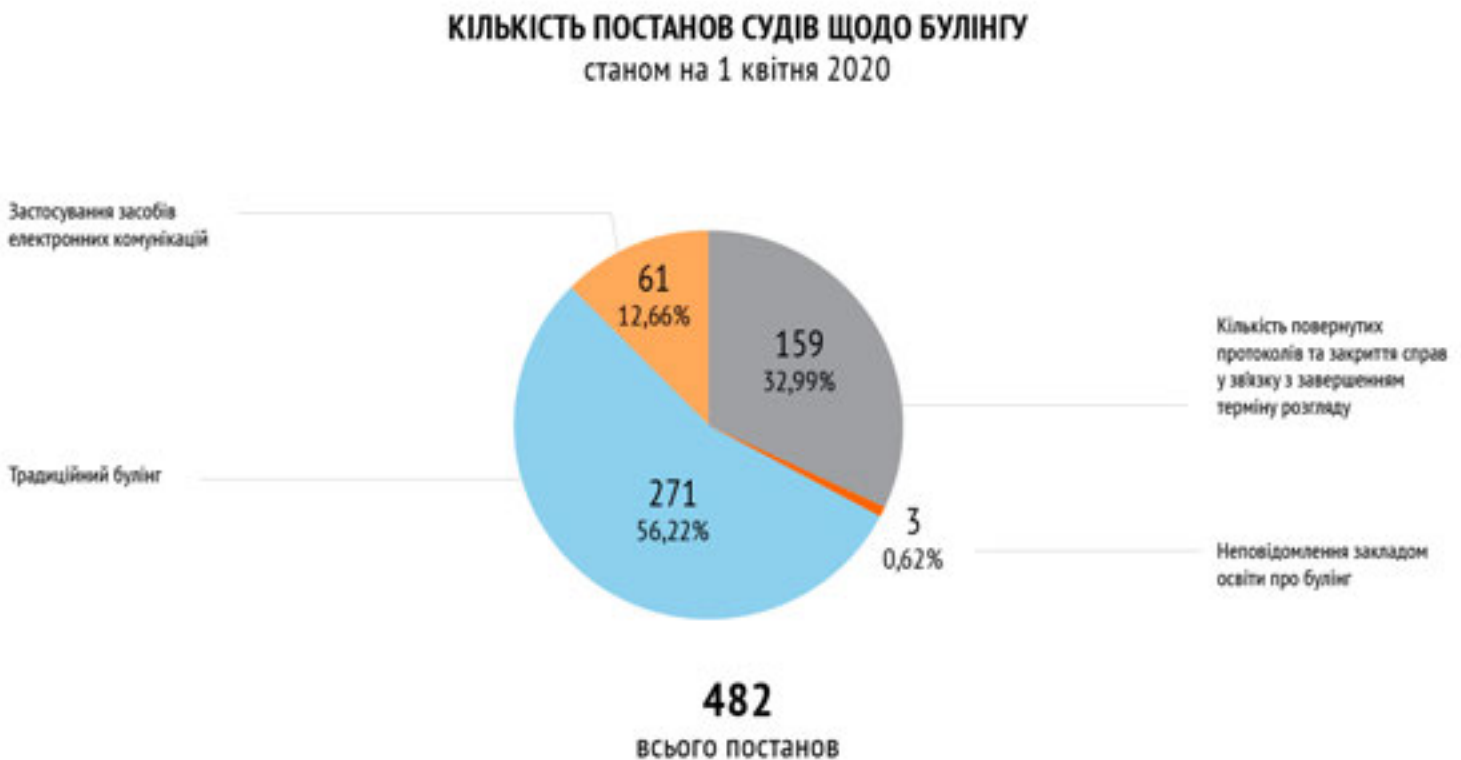
«Мені здається, що булінгу та кібербулінгу стало так багато, що більшість людей і дітей привчилися на це не реагувати. Можна просто посміятися з цього з друзями – і все припиниться. Я часто зіштовхувалася з булінгом і кібербулінгом, але я не реагувала на це, бо це не має сенсу. Я сумніваюся також, що якщо тебе булять, варто попросити допомоги у друзів. Навряд це допоможе – вони і самі не знають, як вирішити ситуацію. Хіба підтримають словами, і стане психологічно легше».

Ми вирішили виміряти поширеність кібербулінгу через практику українських судів у справах щодо булінгу (цькування) учасників освітнього процесу – стаття 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Для цього проаналізували постанови судів, що містяться в Єдиному реєстрі судових рішень за термін від введення в дію закону щодо протидії булінгу (цькування) учасників освітнього процесу (січень 2019-го) – і до 1 квітня 2020 року. Ми вже писали про певні застереження щодо об'єктивності такого методу, та все ж думаємо, що певне уявлення про масштабність застосування засобів електронних комунікацій зможемо отримати. До слова, Юрій Кіцул, старший інспектор з особливих доручень Управління ювенальної превенції НПУ, підполковник поліції, стосовно особливостей розслідування та документування справ щодо застосування засобів електронних комунікацій зазначає: «З кібербулінгом цікава річ. Подають статистику про 30%. Наприклад, у класі щодня діти обирають жертву. Цькують її. Дитина повертається додому, плаче, каже, що не піде до школи. І це вже є кібербулінг. Таких речей є дуже багато. Наприклад, почали цькувати в інтернеті, а закінчилося бійкою. Насправді рішення судів пишуться по-різному. Існує дуже багато рішень, де все не висвітлюють. І це не дає підстав оцінювати подані матеріали як порушення. В рішеннях суду важко все описати. Тож я прошу фахівців описати всю цю систематичність. Але працівники суду можуть просто всього не виписувати».

30 Проект Національної стратегії захисту дітей в цифровому середовищі на 2021–2026 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://thedigital.gov.ua/regulations/natsionalna-strategiya-zakhistu-ditey-v-tsifrovomu-seredovishchi-na-2021-2026-roki>

Для ілюстрації прикладів та якісних показників поширеності онлайн-цькування ми звернемось до зацікавлених сторін, з якими спілкувались під час фокус-груп та глибоких інтерв'ю.

Станом на 1 квітня 2020 року судами першої юрисдикції було прийнято 482 постанови щодо булінгу (цькування) учасників освітнього процесу. Кількісно постанов децю більше. Проте ми не включали рішення стосовно об'єднання справ, виправлення неточностей з попередніх рішень.

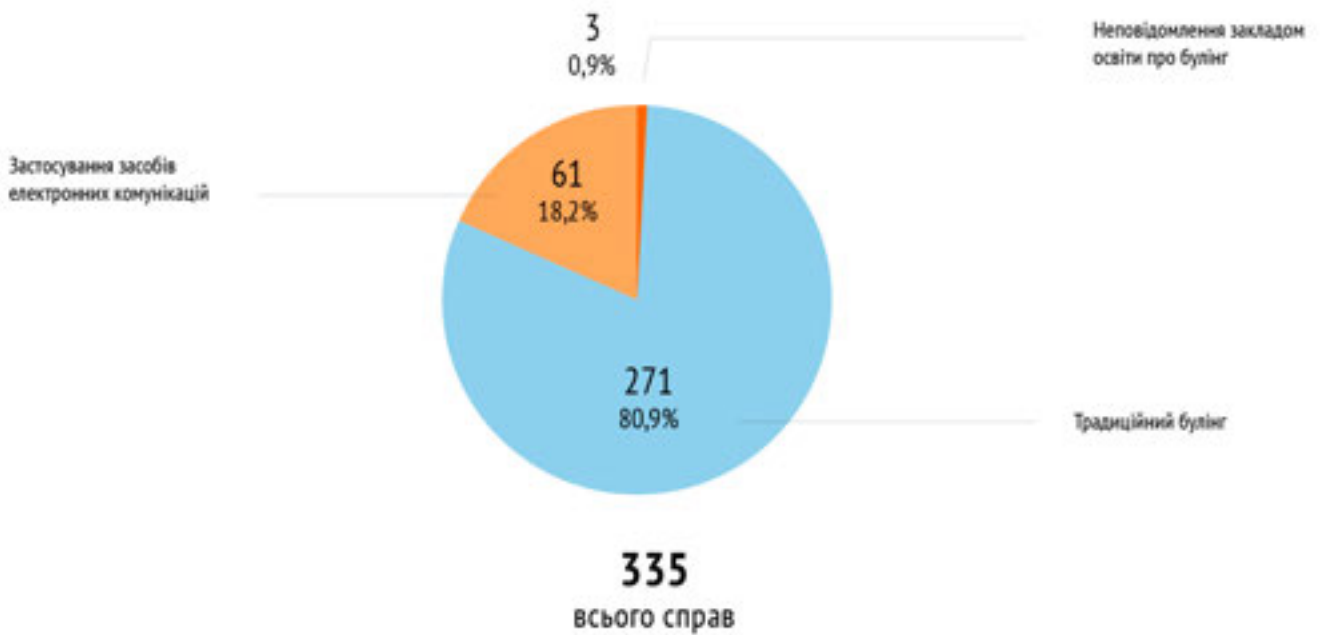

Мал. 2. Кількість Постанов судів першої інстанції щодо булінгу (цькування) станом на 1 квітня 2020.

Серед загальної сукупності постанов привертає увагу майже третина рішень щодо повернень складених протоколів на доопрацювання, а також закриття справ у зв'язку з тим, що сплинув термін розгляду (3 місяці). Кількість справ, у яких констатується використання засобів електронних комунікацій, склала 12,66%.

Якщо ж не брати до уваги кількості рішень щодо повернення протоколів на доопрацювання, то практично 99% справ стосуються булінгу (цькування), а три справи неповідомлення закладу освіти про факти такого цькування.

КІЛЬКІСТЬ СУДОВИХ СПРАВ ЩОДО БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ)

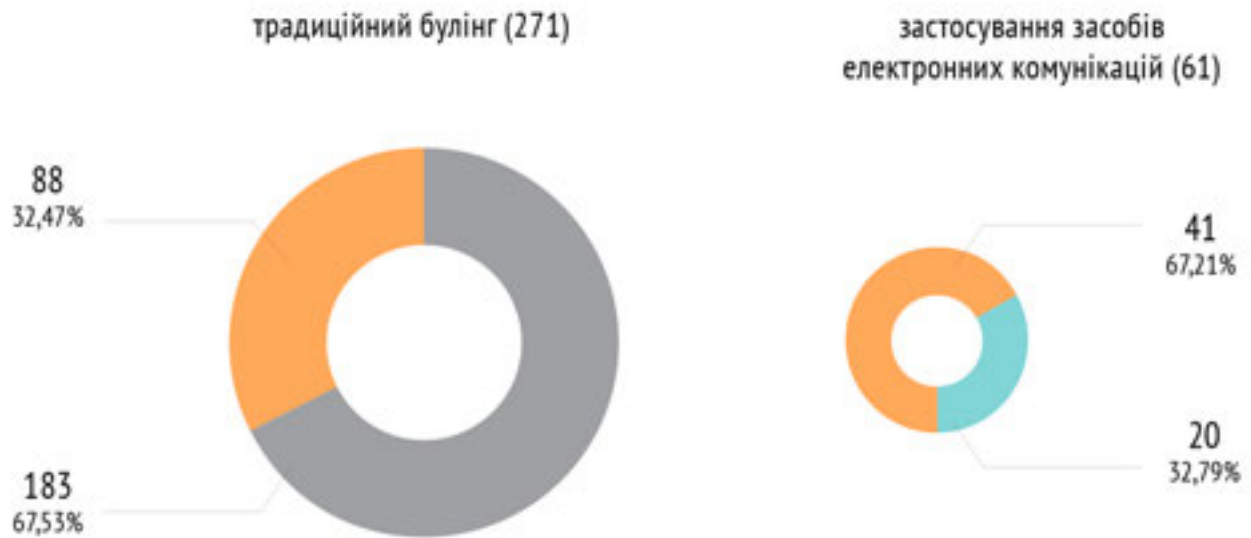

Мал. 3. Кількість постанов, прийнятих судами щодо булінгу (цькування) учасників освітнього процесу.

У цій сукупності справ констатація використання засобів електронних комунікацій складає трохи більше за 18%. Як ми застерігали вище, не можемо бути впевнені, що в решті справ булінг (цькування) не включав використання таких засобів, проте з викладених у протоколах фактів таке використання не прослідковується. До слова, опитані нами вчителі не змогли визначити частку онлайн-цькування в булінгу. В їхніх відповідях йшлося про відсоток – від 3% до 50% випадків. Пов'язано це якраз з тим, що часто традиційний булінг має продовження в онлайні. Дуже невеликий відсоток цькування онлайн спостерігають опитані інспектори ювенальної превенції.

Далі дозволимо собі від'єднати справи, в яких згадується застосування засобів електронних комунікацій від загальної кількості справ щодо булінгу (цькування). Наголошуємо, що йдеться виключно про умовний поділ. Тим більше, що використання таких засобів могло бути частиною традиційного булінгу. Але згадування в матеріалах інформаційно-комунікаційних технологій включало цю справу до пов'язаних з кібербулінгом.

КІЛЬКІСТЬ СУДОВИХ СПРАВ ЩОДО БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ)

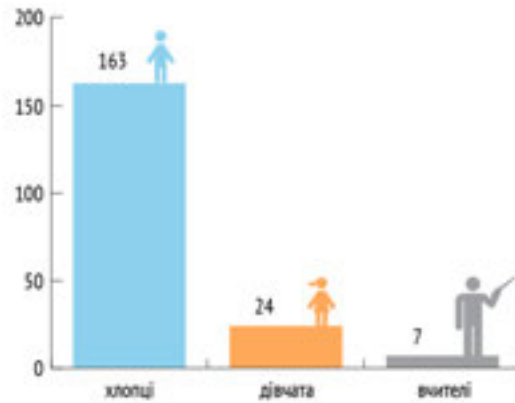
Мал. 4. Порівняльна діаграма кількості справ щодо булінгу (цькування).

Хотіли б привернути увагу й на те, що майже в третині справ обох груп правопорушення не було доведено. Це пов'язано з неможливістю довести ознаки булінгу (цькування), як-от систематичність завданої шкоди.

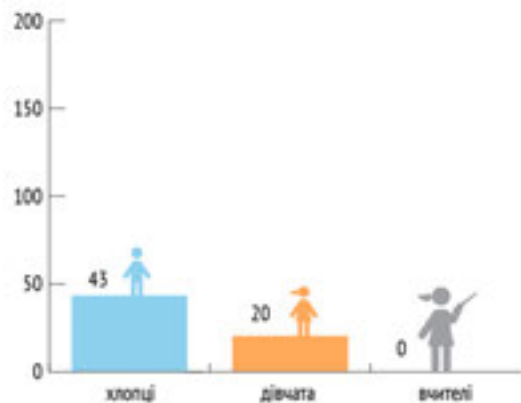
Маємо певні, хоча й незначні, відмінності в гендерному складі тих, кого було притягнуто до відповідальності, та тих, кого розглядали як постраждалих.

КІЛЬКІСТЬ ОСІБ, ЩО ПРИТЯГАЛИСЬ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БУЛІНГ (ЦЬКУВАННЯ) ПОРІВНЯЛЬНА ДІАГРАМА

ТРАДИЦІЙНИЙ БУЛІНГ (194)

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ
ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ (63)

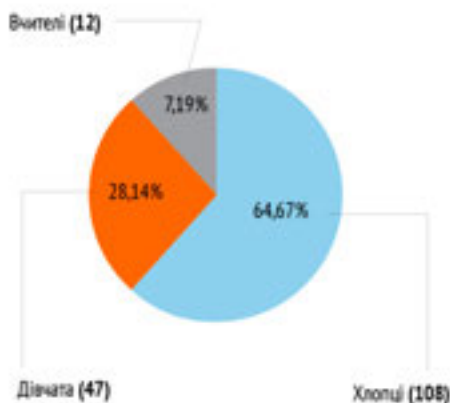
Мал. 5. Кількість осіб, яких притягали до відповідальності за булінг (цькування).

І в першій, і в другій групі більшість склали хлопці. Проте якщо в традиційному булінгу кількість хлопців є домінуючою – 84%, у випадку застосування засобів електронних комунікацій вона склала 68,25%. Дівчата трохи частіше віддають перевагу використанню засобів електронних комунікацій, ніж форм традиційного булінгу – 31,75% проти 12,37% відповідно. Як правопорушників було розглянуто і сімох учителів та вчительок.

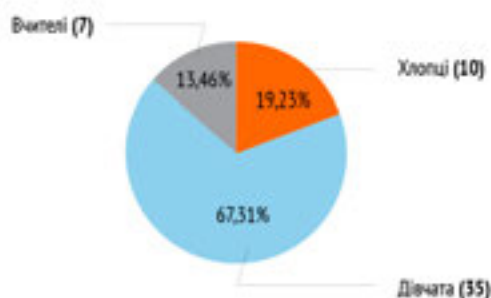
Хлопців частіше розглядають як постраждалих у випадках традиційного булінгу – майже 65%, тоді як дівчата частіше страждали через цькування онлайн – 77,78%. Наведені підлітками приклади підтверджують цю точку зору.

КІЛЬКІСТЬ ОСІБ, ЩО ВВАЖАЛИСЬ ПОСТРАЖДАЛИМИ ВНАСЛІДОК БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ) ПОРІВНЯЛЬНА ДІАГРАМА

ТРАДИЦІЙНИЙ БУЛІНГ (167)

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ (52)

Мал. 6. Кількість осіб, яких розглядали як постраждалих унаслідок булінгу (цькування).

Серед дев'ятнадцяти вчителів, що вважали себе постраждалими внаслідок цькування, сім вважали, що таке цькування здійснювалось через застосування засобів електронних комунікацій. Водночас, на думку учасників, фокус-груп, кількість вчителів є суттєво більшою, проте вони дуже рідко, а переважно взагалі не звертаються за захистом: «Практично у багатьох вчителів є психологічний бар'єр. Мабуть, так сформована психологія і це – інстинкт самозахисту. Вчитель старший від свого учня. Хтось на 10 років, хтось на 20, хтось на 5, але інтуїтивно педагог розуміє, що він чи вона старша людина і потерпає від малолітнього. І, можливо, цей факт і лякає. Психологічно людині страшно визнати факт того, що над нею знуцаються».

Непросто було і з об'єднанням вікових груп. Усе ж з розглянутих матеріалів ми об'єднали чотири. До першої ввійшли діти до 10 років, другу склали діти віком до 14 років, третю – неповнолітні до 16 років, а четверту – особи понад 16 років (учні-старшокласники та студенти). Тож ми спробували дослідити кількісні показники кожної з вікових груп.

КІЛЬКІСТЬ ДІТЕЙ, ЩО ВВАЖАЛИСЬ ПОСТРАЖДАЛИМИ ВНАСЛІДОК БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ)

Мал. 7. Кількість дітей за віком та статтю, яких звинувачували в булінгу (цькуванні).

Найбільш представленою віковою групою є діти 10–14 років. Зокрема, майже 60% обвинувачувались за фактами традиційного булінгу та майже 56% обвинувачувались через цькування із застосуванням засобів електронних комунікацій. Більшість у цій групі складають хлопці – 59,51% та 62,79% відповідно, тоді як дівчат у цьому віці частіше обвинувачували за фактами традиційного булінгу (62,5%), ніж за цькування через ІКТ (40%).

У жодній справі не обвинувачували дітей молодших за 10 років за цькування із застосуванням засобів електронних комунікацій. У здійсненні традиційного булінгу обвинувачувалось дев'ятеро дітей цієї групи. А от у групі неповнолітніх, обвинувачених у булінгу (цькуванні) із застосуванням засобів електронних комунікацій, дещо більше, ніж у традиційному булінгу – 35% та 27% відповідно. При цьому дівчата частіше використовують ІКТ, ніж хлопці. Протоколи підтверджують висловлену дослідниками тенденцію щодо спадання випадків цькування у старшому віці підлітків.

Опитані нами вчителі та ювенальні поліцейські теж вважають, що найбільшою часткою дітей, що здійснюють цькування, є вікова група 11–13 років. Хоча вони наводять приклади і з молодшої школи.

Що ж до кількості дітей, хто вважав себе постраждалим, то тут теж найбільшою групою є діти 10–14 років. При цьому постраждалими від традиційного булінгу розглядались 72,26%, тоді як від цькування із застосуванням засобів електронних комунікацій – 53,33%. Постраждалими від традиційного булінгу розглядалась значна частка і дівчат, і хлопців (72%). У ситуації кібербулінгу за рахунок суттєво меншої кількості постраждалих хлопців відсоткова різниця не виглядає явною: 6 з 10 постраждалих хлопців перебувають у цій віковій групі, тоді як кількість дівчат складає понад половину (18 з 35 дівчат) – 51%. З фокус-групових опитувань вбачається, що найбільшою групою постраждалих є учениці 7–8-х класів.

КІЛЬКІСТЬ ДІТЕЙ, ЩО ВВАЖАЛИСЬ ПОСТРАЖДАЛИМИ ВНАСЛІДОК БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ)

Мал. 8. Кількість дітей, що розглядались постраждалими від булінгу (цькування) з розподілом за віком та статтю.

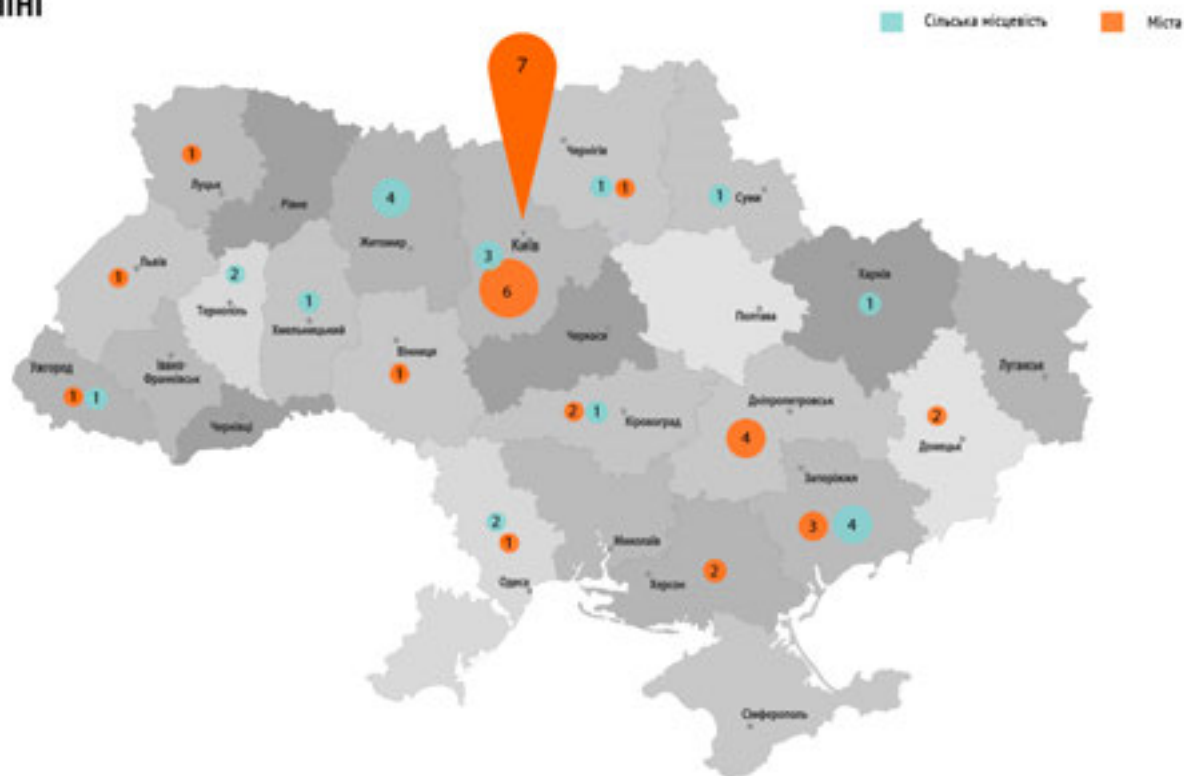
Наступною значною групою є підлітки 14–16 років. Унаслідок цькування із застосуванням засобів електронних комунікацій розглядалась третина від кількості усіх постраждалих через кібербулінг, тоді як від традиційного булінгу у цій віковій групі постраждало 17,42%. Кількість цієї вікової групи склала близько третини (31,43%) від загальної кількості постраждалих унаслідок кібербулінгу дівчат.

Не розглядалась постраждалою через цькування з використанням засобів електронних комунікацій жодна дитина молодша за 10 років. Характерно, що жоден хлопець

старший за шістнадцять років не вважав себе постраждалим через цькування з використанням ІКТ, тоді як шестеро дівчат скаржились на таке цькування.

Аналіз постанов не дозволяє говорити про певні тенденції в поширенні кібербулінгу в різних областях країни та сільській місцевості чи місті. Юрій Кіцул з цього приводу зазначає: «Діти розвинуті однаково що в одному, що в іншому куточку України. Поведінка однакова. Все залежить від густоти населення. Тому ні булінг, ні кібербулінг не залежить від міста чи села. Можливо, швидкість поширення інтернету. Проте можна й телефоном обмінюватись повідомленнями. Правда, завжди в столиці чи обласному центрі буде більше суто фізично кібербулінгу, ніж у сільській місцевості».

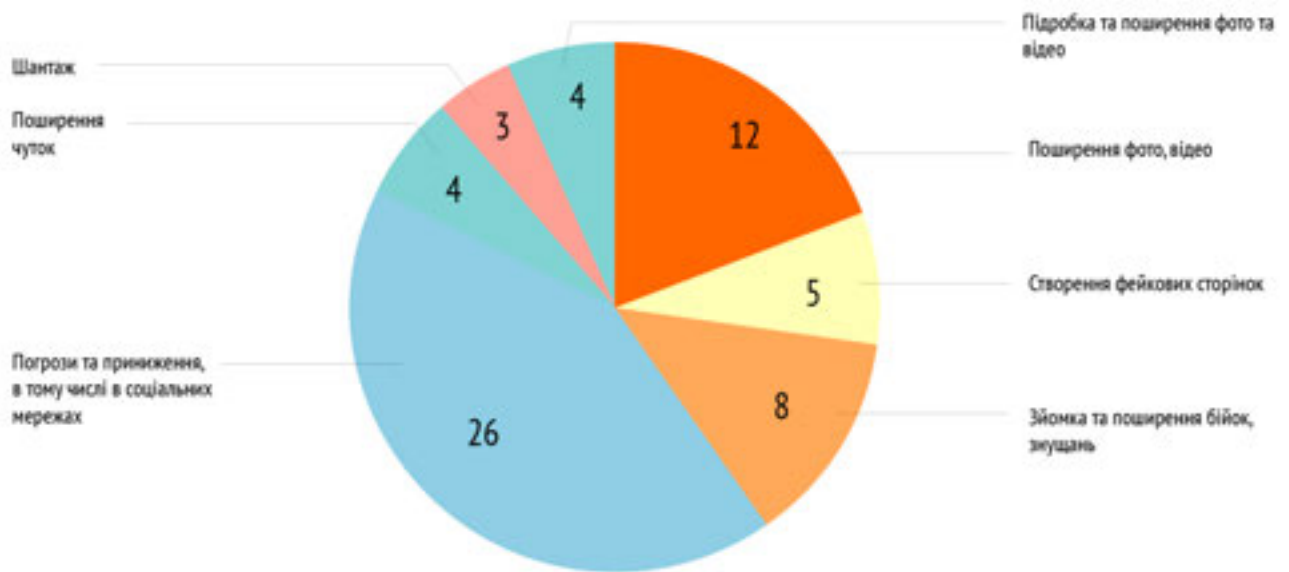
«Ми окремої статистики не виводимо. Більше 50% – протоколи сільської місцевості та рівня району. Там менше проблем з повідомленням та реагуванням. Таких випадків, коли тримають інформацію в селі, немає. Якщо повідомили, то ми знаємо. Вони вже не думають, як це приховати, – продовжує Юрій Кіцул стосовно демографічних та регіональних особливостей розслідувань випадків булінгу (цькування). – У Луганській області 1 протокол. Львів – 37. Важко зрозуміти, яка область краща і яка гірша. Чому Київська область має чи не найбільше складених протоколів. Весною цього року всі працівники ювенальної превенції пройшли освітні / правопросвітні тренінги. Такі тренінги проводили і для освітян. Тому ми зацікавлені не в кількості протоколів, а в зменшенні явища булінгу. Отже, навчання може бути наслідком збільшення кількості протоколів».

Мал. 9. Поширення кібербулінгу в різних областях України

З матеріалів справ ми спробували виявити й різні форми кібербулінгу. В деяких випадках використовувались різні форми цькування з використанням засобів електронних комунікацій, що відображено в рейтингу нижче.

ДІАГРАМА КІЛЬКОСТІ СУДОВИХ СПРАВ ЗА ПРОЯВАМИ ЦЬКУВАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗАСОБІВ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ

Мал. 10. Форми цькування із застосуванням засобів електронних комунікацій

Найбільшу кількість протоколів складено щодо погроз та принизливих коментарів, у тому числі через соціальні мережі – 26. Як приклад, дівчину притягнули до відповідальності за булінг (цькування), який виражався в бійці. У своїх свідченнях вона пояснила, що в такий спосіб захищала свою подругу, якій погрожували в соціальній мережі³¹. Інший приклад – справа, в якій студентку медичного коледжу притягнули до відповідальності за фактом булінгу (цькування) із застосуванням засобів електронних комунікацій, що проявлялось у написанні нею образливих постів у соціальних мережах проти шести викладачів цього коледжу³².

Приклад опитаних підлітків щодо погроз та принижень через телефонні дзвінки. «Дзвінки були вночі. Це було заради якогось приколу, але людина сприйняла все всерйоз, переживала. Розповіла батькам. Це все мало дійти до поліції, але припинилось», – наводять приклад підлітки. Про групу у Viber, яку створили третьокласники і де цькували інших, у тому числі з викладенням фото та відео, згадали вчителі.

У 12 протоколах підлітки обвинувачувались за поширення без згоди фото та відео. Як приклад, справа, в якій хлопець висвітлював у соціальній мережі відео зі своїм однокласником, що було трактовано як сексуальне та психологічне насильство. Матір хлопця притягнули до відповідальності³³. В іншій справі батьків дівчини притягнули до відповідальності за те, що вона показувала однокласникам фото іншої дівчини «у спідній бі-

31 <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80256024>

32 <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85377345>

33 <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88183611>

лизні». Батько потерпілої дівчини, якій не виповнилось тринадцять, стверджував, що при реєстрації в соціальних мережах його дочка вказала старший вік³⁴.

Інший приклад від учасників фокус-груп:

«Моя знайома була у 7-му чи 8-му класі. Вона завжди була таким сірим мишеням, ніколи нікого не ображала. Але чомусь її однокласники і діти з паралелі вирішили об'єднатися проти неї. Вони зробили багато різних груп проти неї у соцмережах. Туди виставляли різні невдалі фото дівчини і писали різні чутки про неї. Вона і до цього була закритою, ні з ким не спілкувалася, а це стала ще закритішою. І вона стала зовсім самотньою, бо перестала довіряти людям, від усіх відсторонилась. Для неї ця історія мала сумний кінець, оскільки вона просто перейшла в іншу школу. Наразі вона вже в 9-му чи 10-му класі, та все одно в неї не з'явилося багато нових друзів, вона так і лишилась самотньою, бо щоразу боїться, що якщо висловить свою точку зору, поділиться думками або почне близько спілкуватися з іншими людьми, повториться ота історія з попередньої школи».

На Національну дитячу гарячу лінію теж звертаються з ситуаціями шантажу через поширенням фото. «Дитина може розповісти про те, що є проблема, що її колишній хлопець починає її шантажувати і вона дуже сильно боїться. Мовляв, що в неї узагалі виникають думки про суїцид. Коли ми починаємо розбиратися, що ж такого зробив цей хлопець, досить часто виявляються ситуації секстингу: в нього є її оголені фото, через які і відбувається шантаж дитини», – каже Альона Кривуляк.

До слова, вчителі одними з найбільш поширених видів кібербулінгу вважають зйомки одних дітей іншими та монтування фото або відео. Як приклад, унаслідок оприлюдненого в мережі фото з коментарями постраждав учитель, через що він мав труднощі під час влаштування на іншу роботу.

У восьми протоколах було зафіксовано поширення відео з бійками або знущаннями. Ось приклад однієї зі справ. Двоє малолітніх хлопців били неповнолітнього. Знімали це на відео та виклали в Instagram. Суд закритив провадження за відсутністю складу правопорушення. В аргументації, зокрема, зазначив: «Водночас з протоколу та матеріалів, доданих до нього, вбачається, що подія, яка відображена у протоколі, сталася одноразово, а тому в даному випадку не може йти мова про цькування або системність знущання, яке визначається поняттям “булінг”»³⁵. Саме поширення зйомок знущань змусили вчителів звертатись до поліцейських за допомогою в проведенні попереджувальних заходів.

34 <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86537774>

35 <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87113072>

Приклади подібного фіксували й опитані нами фахівці ювенальної превенції.

«Це було в школі, під час уроків, де здоровий хлопчик знайшов собі жертву – хлопчика з особливими освітніми потребами. Заводив його до вбиральні, змушував робити різні непристойні речі – і знімав усе на відео. Після того він показував це відео друзям. Потім вони робили це колективно. Разом знущалися з цієї дитини. За цим фактом батьки булерів були притягнуті до відповідальності, – каже одна з учасниць фокус-групи. – Щодо цього випадку звернулась мама, бо дитина не змогла все це в собі тримати і розповіла. Мама написала заяву. Переглядали відео з камер спостережень у коридорах, що вони заходили до туалету, і сама дитина це розповідала».

Окремо вирішили виділити справи, де йдеться про поширення інформації, фото або відео зі створених фейкових сторінок та зламування акаунтів. Дівчина, скориставшись відкритими фото інтимного характеру іншої дівчини, зробила скріншот та переслала фото третій дівчині, за що була притягнута до відповідальності за булінг (цькування). Своєю чергою, третя дівчина створила фейкову сторінку в Instagram та Вконтакте. З цієї сторінки фото поширювались серед одногрупників³⁶. В іншій справі хлопець від імені іншого створив у соціальній мережі сторінку «Segega» та поширював відео принизливого змісту та погрожував учню 10-го класу. Справу закрили за малозначущістю³⁷.

Приклади від учасників фокус-груп. «В однієї моєї однокласниці була ситуація, коли її акаунт в Instagram зламали. В інформації про неї написали погані речі, не буду казати які. Скоріш за все, вона знає, що це була за людина, яка не дуже її любила».

«У моєї колеги був випадок, коли хлопчик через те, що йому не подобалась через якісь там причини однокласниця, створив сторінку в Instagram наче від її імені, фотошопив її фото і прикріплював статеві органи», – пригадує ювенальна поліцейська.

36 <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80889529>

37 <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82411614>

Хотіли б зупинитись на ще одній формі, яка констатується в протоколах, – поширення чуток. Як приклад – одна зі справ. Хлопець разом зі своїм однокласником створив групу «Модний приговор в мережі Instagram та Telegram», у яких публікував фотографії, інформацію про особисте життя та персональні дані інших осіб. Фото його знайомої він переслав однокласнику для публікації в мережі. На одній з фотокарток вона була без одягу. Після обговорення діяльності групи з її учасниками він запропонував вибачитися в групі за її діяльність перед учасниками та видалити всі пости. Суд закритив справу, зобов'язавши хлопця вибачитись³⁸.

«Моя подруга, вона з 8-го класу, почала отримувати анонімні погрози від когось з нашої школи. Пустили плітки про те, що вона створила і є адміністратором певної групи в нашій школі, яка розповідає про учнів і тому подібне. І насправді на її електронну адресу та її соціальні мережі через анонімні засоби спілкування надходили погрози, схожі на: “Після школи я зі своїми друзями тебе знайду, поб'ю, і ти поплатишся за все. Я тобі руки відірву за те, що ти зробила, за те, що ти пустила про мене і моїх друзів”. І відверто кажучи, вона дуже сильно плакала, потрапила до лікарні зі зривом. Але, слава Богу, все було нормально», – наводить приклад один з респондентів.

Схожий приклад наводять вчителі. «Вони створюють закриті акаунти, наприклад, “заклад такий to secrets file”. І в цьому закритому акаунті додають учнів закладу освіти, кидають усякий контент проти дітей, які є непопулярними, чи проти тих, на кого спрямований кібербулінг. У нас була така ситуація, коли ми вирахували адміністратора цієї групи і знайшли цю дитину. При розмові з батьками ми стикнулися з проблемою, що батьки кажуть, що це особиста сторінка моєї дитини, ви не маєте права втручатись, сторінка була закритою. А чому вона може розміщувати цей контент? Тому що вона взяла цей контент з такої ж самої відкритої особистої сторінки іншої дитини», – наводить приклад одна з учасниць фокус-групи, додаючи, що не знає, чи хтось відповів за це.

Незнання небезпек, які можуть супроводжувати активність дітей в онлайні, як і необережне поводження зі своїми даними чи фото, і роблять дітей більш вразливими. І йдеться не лише про загрозу кібербулінгу, але й інші ризики правам дитини в цифровому середовищі. На жаль, відсутність збору даних не дозволяє оцінити реальний рівень цих загроз. Огляд судової практики з протидії булінгу (цькування) показує недостатність знань та, як наслідок, недооцінювання впливу, що має застосування засобів електронних комунікацій у ситуації цькування.

2.

НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИКА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Кібербулінг не відображено в національному праві, проте певні його форми розглядаються в межах булінгу (цькування) учасників освітнього процесу. Тож у цій частині ми аналізуватимемо межі захисту від кібербулінгу за законом щодо протидії булінгу (цькування) учасників освітнього процесу та підзаконних актів до нього. Хочемо й привернути увагу до стратегічних рамок забезпечення прав дитини в цифровому середовищі, які наразі формуються. Ми окреслимо проєкт Стратегії захисту дітей в інтернеті, розробка якого завершується.

У державній політиці, як і раніше, дитину розглядають як об'єкт захисту, менше – як суб'єкт прав³⁹. Тож це впливає на характер правових документів та практику їх виконання. Разом з тим до законодавства поступово вводяться категорії, подальший розвиток яких у правовому полі може мати сприятливе значення для забезпечення прав дитини.

Так, до Закону України «Про охорону дитинства» введено поняття «жорстоке поводження з дитиною», яке визначається як «будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення,

39 <https://opinionua.com/2019/04/10/zaxist-prav-ditini-latannya-dirok/>

переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини»⁴⁰. Отже, до жорстокого поводження можемо зарахувати ситуації булінгу, в тому числі кібербулінгу, а також ситуації шантажу через інформаційні технології або грумінгу онлайн.

Крім того, введено й термін «забезпечення найкращих інтересів дитини», що визначається як «дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити»⁴¹. Для нас це має означати: по-перше, що напрями, які плануються із захисту прав дитини, не можуть бути нейтральними щодо дітей різного віку та рівня розвитку; по-друге, мають бути створені умови для участі дітей у плануванні та впровадженні політик, що стосуються їхніх прав. Слід передбачити проведення консультацій з дітьми, а не лише замірювання викликів, з якими діти зіштовхуються.

40 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

41 Там само.

КІБЕРБУЛІНГ У ПРАВОВОМУ ПОЛІ

З прийняттям 18 грудня 2018 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»⁴² було сформовано відповідну державну політику. Термін «булінг (цькування) учасників освітнього процесу» введено до Кодексу України про адміністративні правопорушення (стаття 173-4) та Закону України «Про освіту». Цим терміном визначаються *діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого*⁴³. Законом встановлено адміністративну відповідальність за булінг (цькування). Так, правопорушники каратимуться штрафом від 50 до 100 неоподаткованих мінімумів або громадськими роботами від двадцяти до сорока годин. Інші заходи впливу, наприклад примусова участь у навчальних програмах, а також інші дисциплінарні заходи, КУПАП не передбачаються. Але можливі в межах Закону «Про освіту», який ми розглядатимемо нижче.

Ухвалений акт, без сумніву, має важливе значення для зменшення безкарності за знуцання в освітньому середовищі, однак його ефективність протидії переслідуванню з використанням ІКТ наразі оцінити складно. Частина визначення <...>, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій <...>, можна вважати формальним визнанням кібербулінгу як ризику правам дитини, але чи є це достатнім? Вище згадувалась позиція експертів щодо дуальної природи кібербулінгу. З одного боку, його можна розглядати як продовження булінгу в офлайн. У цьому зв'язку пропонувані заходи протидії працюватимуть, напевне, однаково. Проте, з другого боку, кібербулінг можна розглядати і як самостійне явище, не обов'язково пов'язане з відносинами у позацифровому середовищі. З цього погляду ефективність запобігання та протидія кібербулінгу визначеними законом засобами оцінити важко.

Закон України «Про освіту» доповнює визначення типовими ознаками. Систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник, жертва та спостерігачі, а також психічна та / або фізична шкода, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та / або спричинення соціальної ізоляції потерпілого, що є наслідком дій або бездіяльності кривдника⁴⁴.

Закон певним чином пропонує координацію інституцій з протидії булінгу: заклад освіти, його засновник (переважно орган місцевого самоврядування), органи Національної поліції України, служби у справах дітей.

42 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>

43 Там само.

44 Пункт 3.1 Частини першої Статті 1 Закону України «Про освіту».

Так, засновник закладу освіти (орган місцевого самоврядування чи місцевої виконавчої влади або інший суб'єкт) здійснює: «контроль за недопущенням привілеїв чи обмежень (дискримінації) за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладі освіти; розглядає скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за заявами здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг; сприяє створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти та вживає заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу»⁴⁵. Отже, окрім контрольних функцій засновника важливим є вживання ним заходів для надання послуг здобувачам освіти, пов'язаних з психологічною допомогою. Очевидно, йдеться про певну координацію між закладами освіти, а також соціальними інститутами, які ці послуги мали б надавати.

Лева частка заходів запобігання та протидії булінгу лежить саме на закладі освіти. Спробуємо розібратись з повноваженнями в значенні запобігання та протидії кібербулінгу. Так, керівник закладу освіти: «забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), у тому числі: розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладі освіти». Розроблення такого Плану заходів здійснюється з урахуванням пропозицій підрозділів Національної поліції України, охорони здоров'я, Служб у справах дітей та Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді⁴⁶. Це підтверджує можливість певної співпраці між різними зацікавленими сторонами. І йдеться не лише про розслідування чи притягнення до відповідальності, але й надання послуг дітям, що опинились в ситуації булінгу (цькування). Тим більше, що здобувачі освіти, що стали стороною булінгу, мають право на отримання соціальних та психолого-педагогічних послуг⁴⁷. Щодо психологічного супроводу в ситуації булінгу (цькування), то за законом такий супровід здійснюється соціальними педагогами в межах соціально-педагогічного патронажу⁴⁸.

До слова, план заходів щодо запобігання булінгу (цькування) в закладі освіти оприлюднюється на інтернет-сторінці закладу освіти або його засновника, «порядок подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти», як і «порядок реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування)» повинні також оприлюднювати на інтернет-ресурсі чи сторінці закладу або його засновника^{49 50}.

А ще керівник закладу освіти: «розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про

45 Частина четверта статті 25 Закону України «Про освіту».

46 Частина третя статті 26 Закону України «Про освіту».

47 Частина перша статті 53 Закону України «Про освіту».

48 Частина друга статті 76 Закону України «Про освіту».

49 Частина третя статті 30 Закону України «Про освіту».

50 Частина друга статті 30 Закону України «Про освіту».

проведення розслідування; скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування; забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування)». Останнє, ймовірно, має виконуватись за участю інших, позашкільних, зацікавлених сторін.

Зрештою, очільник закладу: «повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти»⁵¹. А чому лише ті, які відбулись в закладі освіти? Цькування із застосуванням засобів електронних комунікацій може відбуватися за межами закладу як продовження цькувань офлайн або ж бути самодостатнім. Є ситуації, коли або здобувачі освіти, або педагоги (учасники освітнього процесу) можуть скаржитись на випадки цькування онлайн, що відбулись з ними поза межами, наприклад, школи. І тут важливо повернутись до Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме до частини п'ятої вже згаданої нами статті 173-4 «Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу». Законодавець чітко вказує лише на факт булінгу (цькування), просторово не звужуючи його до закладу освіти. На нашу думку, це є важливим, оскільки закон «Про освіту», а особливо підзаконні акти, на жаль, часто звужують цькування до закладу освіти.

Хочемо звернути увагу й на те, що серед прав здобувачів освіти, а також педагогічних та науково-педагогічних працівників, крім іншого, є: «захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти»⁵². Формально не зазначено просторових обмежень цього права закладом освіти. Більше того, їхній обов'язок – «повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком яких вони були особисто або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб»⁵³ – не стверджує, що факти чи прояви мали відбуватися лише в закладі освіти. В гарантованих батькам правах – «подавати керівництву або засновнику закладу освіти заяву про випадки булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу» та «вимагати повного та неупередженого розслідування випадків булінгу (цькування) стосовно дитини або будь-якого іншого учасника освітнього процесу»⁵⁴ – теж не стверджується про обмеження таких проявів цькування закладом освіти. Тому акцентування відповідальності керівників закладів лише на відповідальності за повідомлення та реагування на прояви булінгу (цькування) виглядають неоднозначними, а в ситуації, коли цькування здійснюється із застосуванням засобів електронних комунікацій, узагалі виглядає недостатнім.

51 Там само.

52 Абзац 10 частини третьої статті 53 та абзац двадцятий частини першої статті 54 Закону України «Про освіту».

53 Абзац 6 частини третьої статті 53 Закону України «Про освіту».

54 Абзаци дев'ятий та десятий частини другої статті 55 Закону України «Про освіту».

Ще кілька слів про інститути, повноваження яких визначені законом щодо протидії булінгу (цькуванню) учасників освітнього процесу. Так, на виконання закону Міністерство освіти і науки України з урахуванням пропозицій Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства юстиції та «центрального органу виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина» розробляє і затверджує план заходів, спрямований на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, порядок реагування на випадки булінгу (цькування), порядок застосування заходів виховного впливу⁵⁵.

Затверджений МОН План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти, містить переважно узагальнений перелік напрямів, який має реалізувати освітній заклад за участю інших зацікавлених сторін. Так, якщо до відповідальних за виконання інформаційно-просвітницьких заходів щодо булінгу (цькування) серед учасників освітнього процесу зараховано лише заклади та їхніх засновників, то до заходів із профілактичної діяльності долучаються вже територіальні органи Національної поліції, Служби у справах дітей та Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Відповідальність за отримання соціальних та психологічних послуг дітям, що стали стороною булінгу (цькування), План заходів покладає окрім школи і на згадувані вже соціальні інститути. План заходів передбачає також заходи підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників щодо булінгу (цькування), який мають реалізовувати інститути післядипломної педагогічної освіти, а також громадські об'єднання⁵⁶. Через приблизний характер Плану заходів оцінити його достатньо складно. Власне, План заходів міг би бути більш розлогим та охоплювати питання взаємодії між учасниками освітнього процесу – батьками та вчителями, наприклад. І в цій ситуації школам доводиться самостійно напрацьовувати відповідний досвід.

Більш детальним є Порядок реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу⁵⁷ (далі – «Порядок»). Так, в нормативному акті визначені суб'єкти реагування на випадки булінгу (цькування), перелік яких загалом повторює визначені законом. Окрім, власне, закладів освіти, до них належать структурні підрозділи Національної поліції, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Служба освітнього омбудсмена, органи місцевого самоврядування та засновник закладу освіти або уповноважений ним орган. Підтверджено й роль саме соціальних установ. Так, керівник закладу освіти має повідомити, окрім інших суб'єктів, служби у справах дітей та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Перших для захисту дітей, що стали стороною булінгу (цькування) та з'ясування причин такого цькування, других – для оцінки потреб та формування послуг для дітей, що стали стороною цькування.

55 Частина перша статті 64 Закону України «Про освіту».

56 Затверджено Наказом МОН від 26.02.2020 № 293. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-spryamovanih-na-zapobigannya-ta-protidiyu-bulingu-ckuvannnyu-v-zakladah-osviti>.

57 Наказ МОН від 28.12.2019 № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20>.

Регламентовано час повідомлення керівником закладу освіти підрозділів Національної поліції щодо заяв про булінг (цькування) – термін, що не перевищує однієї доби. А впродовж трьох днів керівник закладу освіти скликає комісію з розгляду випадків булінгу (цькування), метою якої є: «Припинення випадку булінгу (цькування) в закладі освіти; відновлення та нормалізація стосунків, створення сприятливих умов для подальшого здобуття освіти у групі (класі), де стався випадок булінгу (цькування); з'ясування причин, які призвели до випадку булінгу (цькування), та вжиття заходів для усунення таких причин; оцінка потреб сторін булінгу (цькування) в соціальних та психолого-педагогічних послугах та забезпечення таких послуг». До комісії, окрім педагогічних працівників закладу освіти та практичного психолога, долучаються представники соціальних інституцій. Порядок передбачає залучення й інших суб'єктів реагування⁵⁸.

Не зважаючи на нейтральну назву «Порядок реагування на випадки булінгу (цькування)», спрямованість механізмів реагування, що визначає нормативний акт, обмежується закладом освіти. Це є ще одним симптомом нашої підозри в недостатній увазі до випадків застосування засобів електронних комунікацій у здійсненні цькування, що може відбуватись за межами закладу освіти.

Пункт четвертий Порядку стверджує: «До булінгу (цькування) в закладах освіти належать випадки, які відбуваються безпосередньо в приміщенні закладу освіти та на прилеглих територіях (включно з навчальними приміщеннями, приміщеннями для занять спортом, проведення заходів, коридорами, роздягальнями, вбиральнями, душевими кімнатами, їдальнею тощо) та (або) за межами закладу освіти під час заходів, передбачених освітньою програмою, планом роботи закладу освіти, та інших освітніх заходів, що організовуються за згодою керівника закладу освіти, в тому числі дорогою до (із) закладу освіти»⁵⁹. Таке формулювання ще більше звужує можливість реагування на випадки застосування засобів електронних комунікацій. Ми вже апелювали до судової практики, де просторове здійснення цькування із застосуванням засобів електронних комунікацій не обмежується закладом освіти. Порядок реагування на випадки булінгу (цькування), фактично, виключає такі випадки з поля зору адміністрації шкіл. Очевидно, мова має йти про врахування і тих випадків цькування, що трапились за межами закладу освіти, сторонами яких стали учасники освітнього процесу, якщо про такі випадки стало відомо. Тим більше, що пунктом 1 розділу II Порядку такі обставини повідомлення про булінг (цькування) передбачені: «Учасники освітнього процесу можуть повідомити про випадок булінгу (цькування), стороною якого вони стали або підозрюють про його вчинення <...> або про який отримали достовірну інформацію, керівника закладу освіти або інших суб'єктів реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти»⁶⁰.

58 Там само.

59 Там само.

60 Там само.

Додатковим аргументом ще більшого звуження уваги до кібербулінгу, порівняно із Законом, є перелік форм булінгу (цькування):

«умисне позбавлення їжі, одягу, коштів, документів, іншого майна або можливості користуватися ними, перешкоджання в отриманні освітніх послуг, примушування до праці та інші правопорушення економічного характеру;

словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи;

будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру, зокрема принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська, образи, жарти, погрози, поширення образливих чуток;

будь-яка форма небажаної фізичної поведінки, зокрема ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, завдання ударів;

інші правопорушення насильницького характеру»⁶¹.

Серед перерахованих форм ми не знаходимо тих, які стосуються цькування з використанням засобів електронних комунікацій, хоча цей аспект згадується в Порядку. Звичайно, форми кібербулінгу можуть бути в інших формах, проте їх усе ж варто було винести як окремі, що мають не менший вплив на благополуччя учасника освітнього процесу, ніж перераховані.

Позитивним виглядає зарахування до проявів булінгу (цькування) серед іншого: «наявність фото-, відео- та аудіоматеріалів фізичних або психологічних знущань, сексуального (інтимного) змісту», що певним чином ілюструє цькування онлайн. Для комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) джерелом є й інформація, «збережена на технічних засобах чи засобах електронної комунікації (інтернет, соціальні мережі, повідомлення тощо)»⁶². Тож є необхідність актуалізувати компонент застосування засобів електронних комунікацій і в інших уже нами згадуваних положеннях.

Нас зацікавили окремі положення розділу «V. Запобігання та протидія булінгу (цькуванню) в закладі освіти», а саме залучення дітей до вироблення та впровадження відповідних заходів. З одного боку, заплановані заходи запобігання та протидії булінгу (цькування) в закладі освіти повинні залучати всіх учасників освітнього процесу, а сама діяльність має ґрунтуватись, зокрема, на принципі «участі учасників освітнього процесу в прийнятті рішень відповідно до положень законодавства та установчих документів закладу освіти». З другого боку, серед тих же принципів, на яких ґрунтується відповідна діяльність, є принцип «партнерства та підтримки між педагогічним (науково-педагогічним) колективом закладу освіти і батьками (законними представниками) малолітнього чи неповнолітнього здобувача освіти»⁶³. Визнання такого партнерства, без сумніву, є по-

61 Там само.

62 Там само.

63 Там само.

зитивним кроком. Проте обмеження його лише батьками чи законними представниками виглядає дещо звуженим у розумінні прав дитини. Так, діяльність запобігання та протидії булінгу (цькування) в закладі освіти має включати заходи щодо: «організації безпечного користування мережею інтернет під час освітнього процесу; контролю за використанням засобів електронних комунікацій малолітніми чи неповнолітніми здобувачами освіти під час освітнього процесу». Якщо розглядати ці заходи в контексті принципу партнерства батьки – вчителі без залучення дітей, то виглядає, що діти розглядаються лише як об'єкт захисту. Разом з тим, існування тристороннього партнерства дозволило б виробити та запровадити максимально узгоджені заходи із застосування засобів електронних комунікацій під час освітнього процесу. Тим більше, що до заходів зараховують й такі, що спрямовані на «розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та поважати права інших».

Крім недостатньої уваги до питань цькування із застосуванням засобів електронних комунікацій, ми помітили, що Порядок не дає детального опису взаємодії суб'єктів реагування щодо надання послуг дітям, що стали стороною булінгу (цькування). В який спосіб ці послуги надаються, яка їхня тривалість? Складається враження, що це лишається на власний розсуд для соціальних установ та в кожному окремому випадку для закладів освіти.

Законом «Про освіту» створено інститут освітнього омбудсмена для забезпечення належних умов реалізації права на освіту. Власне, на нього покладається завдання із захисту прав у сфері освіти. Освітній омбудсмен розглядає звернення учасників освітнього процесу та за результатами розгляду може надсилати подання щодо проведення службових розслідувань, надавати рекомендації, вимагати відновлення прав або припинення порушень прав; аналізує дотримання законодавства стосовно учасників освітнього процесу, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування); безперешкодно відвідувати заклади освіти; представляти інтереси особи в суді. Отже, окрім іншого підлітки, що опинились у ситуації цькування із застосуванням засобів електронних комунікацій, можуть розраховувати на цю позасудову інституцію. Більш детально щодо позиції освітнього омбудсмена – у четвертому розділі цього огляду.

На жаль, окреслене не дозволяє говорити про достатність заходів для запобігання та протидії кібербулінгу. Певні види кібербулінгу можуть відбуватись: по-перше, за межами закладу освіти; по-друге, онлайн-колективи не обов'язково є групою одного і того ж закладу. Виникає сумнів і в належній увазі до компоненту застосування засобів електронних комунікацій у підзаконних документах.

СТРАТЕГІЧНІ РАМКИ

Питання забезпечення прав дитини знайшло своє відображення у стратегічних пріоритетах держави у сфері прав людини, в тому числі з імплементації міжнародних зобов'язань, а також політиках, безпосередньо спрямованих на дітей. А паралельно з підготовкою нашого дослідження триває робота над виробленням «Національної стратегії захисту дітей в цифровому середовищі на 2021–2026 роки», проєкту якої ми теж присвяtimo цю частину.

Національною стратегією у сфері прав людини констатовано актуальність проблем експлуатації дітей, а один з її очікуваних результатів передбачає зменшення кількості дітей – жертв експлуатації та насильства⁶⁴. Досягти цього результату планувалось, зокрема, через приведення законодавства у відповідність до Конвенції Ради Європи із захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, а також через проведення досліджень щодо протидії експлуатації дітей⁶⁵. Позиція експертів свідчить, що заплановані заходи «в частині питань основних засобів захисту дитини-жертви, вимог щодо спеціального навчання та компетенції осіб, які беруть участь у розслідуванні кримінальної справи, вимог щодо опитування дитини» не виконані⁶⁶. Зважаючи на роботу з продовження реалізації Стратегії, розділ «Забезпечення прав дитини» слід доповнити очікуваним результатом, який би стосувався реалізації та захисту прав дітей у цифровому середовищі. Це дозволило б сформулювати відповідну державну політику та підсилити інші довгострокові рішення в сфері попередження та протидії загрозам дітей в онлайні.

Створення безпечного інформаційного простору для дітей визначено одним із пріоритетів Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року⁶⁷. Цей пріоритет включає напрями:

- забезпечення захисту персональних даних дитини та іншої конфіденційної інформації про неї, гарантування безпеки дітей в інформаційному просторі;
- формування політики запобігання проявам радикалізму, расизму, ксенофобії та іншим формам екстремізму в дітей в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій;
- внесення до освітніх програм для дітей віком від 7 до 14 років та програм підвищення кваліфікації вчителів питань безпеки дітей в інформаційному просторі;
- впровадження системи соціально-педагогічної роботи з батьками з питань безпеки дітей в інформаційному просторі. Важко оцінити спосіб вимірювання впровадження цього пріоритету через наявність лише одного індикатора до

64 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>

65 <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679>

66 Оцінка імплементації Національної стратегії у сфері прав людини (2016–2019). – Київ, 2020. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hro.org.ua/files/docs/1590308435.pdf?fbclid=IwAR3Bgd74CM6wEjsS_hczbALEX-sohSBf6BPoprGLSZuHUONSzZs8ijPkvDc

67 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF>

завдання запобігання проявів радикалізму, а саме кількості дітей, залучених до міжнародних проєктів. До прикладу, не було б зайвим вимірювати кількість освітніх програм із забезпечення та захисту прав дітей у цифровому середовищі та й інші моніторингові показники, зокрема щодо протидії кібербулінгу.

Заходи ж для реалізації вищезазначених завдань стосуються переважно інформаційної роботи з батьками, дітьми, іншими відповідними стейкхолдерами щодо безпечного цифрового середовища для дітей. Наразі важко зрозуміти, які саме заходи мають на увазі розробники програми заходу «3.2. проведення комплексних заходів із запобігання формуванню у дітей проявів радикалізму, расизму, ксенофобії та інших форм екстремізму». Не ставлячи під сумнів проведення широкомасштабної інформаційної роботи, без більшого розуміння комплексу послуг із запобігання проявів радикалізму пропонувані кроки з реалізації пріоритетів програми виглядають недостатніми. Однак сама наявність цих пріоритетів у політичному порядку денному дозволяє наполягати на їхньому втіленні.

Ще одним довгостроковим рішенням, план заходів якого може містити кроки з протидії кібербулінгу, є Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. «Ця Стратегія спрямована на розв'язання основних системних проблем юстиції щодо дітей, подолання прогалин у системі міжвідомчої взаємодії, забезпечення профілактичної, соціально-виховної роботи та роботи, спрямованої на ресоціалізацію неповнолітніх, які схильні до протиправної поведінки та вчинили правопорушення, а також на посилення захисту прав дітей, які потерпіли від правопорушень, зокрема насильницького характеру, та дітей, які є свідками правопорушень»⁶⁸. Проте всі окреслені документи лише частково відображають озвучений нами виклик.

А ось розробці «Національної стратегії захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 року»⁶⁹ (далі – Стратегія), яку ініціювали Уповноважений Президента України з прав дитини, Міністерство цифрової трансформації України, ми щиро радіємо. Стратегія спрямована на «вироблення державної політики захисту дитини в цифровому середовищі, координацію дій, поєднання національних та міжнародних, публічних та приватних, юридичних та добровільних засобів реагування та превенції порушення прав дитини в цифровому середовищі»⁷⁰.

Підтримуємо ми те, що серед ризиків благополуччю дітей розробники виділяють: «Кібербулінг та кіберсталкінг (заякування, переслідування та інші форми утисків і погроз), розповсюдження приватних та інтимних зображень дитини, шантаж». Отже, завдання з попередження, механізмів повідомлення, розслідування та підтримка сторін охоплюватимуть і цькування онлайн. Можливо, для підсилення був би сенс прямо передбачити в

68 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80>

69 Текст для громадського обговорення оприлюднено в січні 2020 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://thedigital.gov.ua/regulations/natsionalna-strategiya-zakhistu-ditey-v-tsifrovomu-seredovishchi-na-2021-2026-roki>

70 Проєкт Національної стратегії захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 року.

завданнях Стратегії питання законодавчого визначення та регулювання порушень прав дитини, пов'язаних з кібербулінгом. А подальші наші коментарі до проєкту документу швидше для досконалості, якій немає меж, ніж для критики такої, без сумніву, важливої ініціативи.

Стратегію складають чотири цілі. Перша – «Суспільство свідомо та активно підтримує безпеку цифрового середовища для дітей» – переважно стосується освітніх програм для дітей, батьків, вчителів щодо ризиків цифрового середовища, а також програм інформування суспільства. В цій частині ми б хотіли підкреслити важливість якомога більшого залучення дітей до вироблення та впровадження програм, на них спрямованих. Тим більше, що один з принципів Стратегії передбачає «забезпечення участі дітей у формуванні та реалізації політики щодо безпечного використання цифрового середовища». Було б добре проводити опитування не лише з метою оцінки рівня загроз, але й для консультацій. Такі консультації можна було б проводити як на національному рівні – формування політик та програм, так і на рівні навчальних закладів – формування планів заходів зі створення безпечного середовища, впровадження програм. Крім того, досвід окремих країн Європи свідчить, що діти можуть відігравати значну роль у наданні консультацій та допомоги іншим дітям. Сподіваємось, ці речі можна буде передбачити в Плані дій.

Завдання другої: «Використання мережі інтернет під час освітнього процесу та в повсякденному житті дитини є безпечним та захищеним» – охоплюють питання захисту персональних даних дітей в інтернеті, фільтрування контенту в закладах освіти та публічних місцях, а також створення механізму повідомлень та скарг щодо випадків порушень прав дитини в інтернеті, зокрема щодо кібербулінгу та кіберсталкінгу. Тут ми б хотіли звернути увагу на дві речі. Перше – у зацікавлених сторонах із реалізації Стратегії, на що ми вже звертали увагу розробникам, слід вказати та залучити Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. І тут ми ведемо мову про національну правозахисну інституцію, до повноважень якої належить дотримання прав дітей, а також питання, пов'язані із захистом персональних даних. Проте групи зацікавлених сторін переважно обмежуються органами виконавчої влади, Уповноваженим Президента України з прав дитини, поліцією, освітніми та соціальними установами, громадськими об'єднаннями. Друга наша рекомендація пов'язана з напрямом фільтрування контенту, а також батьківського контролю, про який йдеться в першій стратегічній цілі. Очевидно, в Плані дій слід передбачити заходи, які б убезпечили нейтральність цієї умови – поширення на всіх дітей незалежно від динамічних особливостей їхнього розвитку.

«Встановлена відповідальність за злочини або замах на злочини, що скоєні в цифровому середовищі» є третьою стратегічною ціллю, якою, серед іншого, передбачено: «Створити в рамках департаменту кіберполіції сектор для розслідування злочинів, скоєних у цифровому середовищі, постраждалими в яких є діти, та моніторингу існуючих ризиків». Вкрай важливим є заплановане завдання: «Запровадити алгоритми взаємодії працівників навчальних закладів, правоохоронних органів, соціальних служб, органів охорони здоров'я під час виявлення та реагування на злочини в цифровому середовищі, постраждалими в яких є діти».

І четверта ціль – «Постраждали діти, діти – свідки злочинів, скоєних у цифровому середовищі, та їхні батьки отримують необхідну допомогу» – спрямована на створення умов належного надання послуг відповідним категоріям.

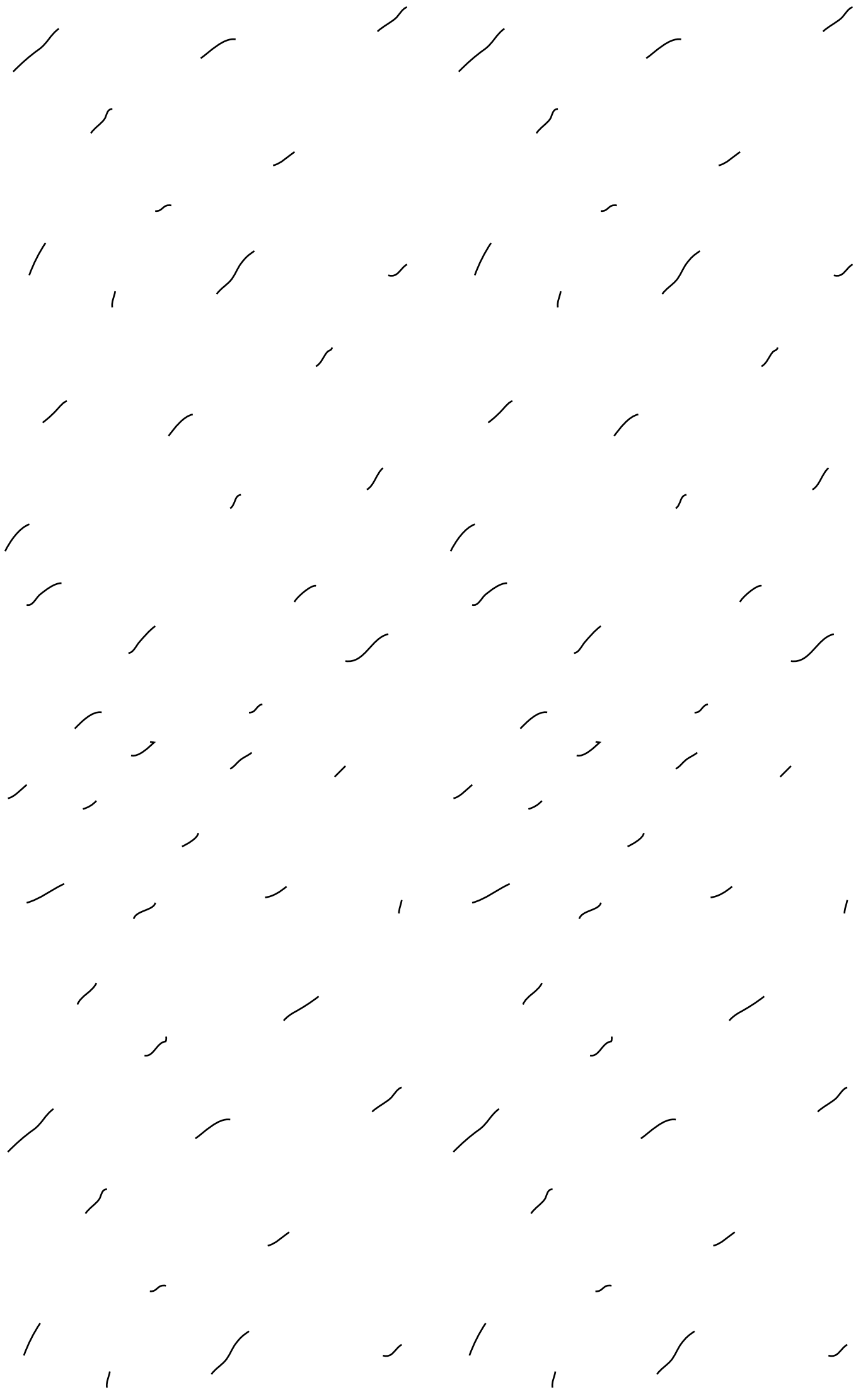
Вище ми згадували про більше тяжіння нашого законодавства до захисту дітей, ніж до забезпечення їхніх прав. Тому нашим бажанням є щоб і ця стратегія, попри всю її значущість, охоплювала й інші питання забезпечення прав дитини в цифровому середовищі. Тим більше, що до мети Стратегії включено не лише захист дітей від загроз, але й забезпечення прав і свобод. Крім того, серед принципів виділено «узгодження права дитини на захист в цифровому середовищі з іншими правами», а також «забезпечення участі дітей у формуванні та реалізації політики щодо безпечного використання цифрового середовища». Проте з тексту документу недостатньо зрозуміло, в який спосіб Стратегія забезпечуватиме право на свободу вираження поглядів дітей, право на участь у прийнятті рішень. Є сенс звернути увагу й на право на освіту. Дослідження свідчать, що запровадження освіти онлайн було не однаково доступним для всіх дітей, зважаючи на наявність відповідних пристроїв та доступу до мережі інтернет⁷¹. Можливо, один з компонентів Стратегії слід присвятити питанням доступу дітей до цифрового середовища, свободі вираження поглядів.

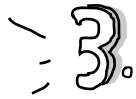
І останній наш коментар до проєкту Стратегії стосується інклюзивності. До Стратегії включено принцип «неупередженого ставлення та недискримінації». Отже, з нього випливає, що жодна дитина не повинна бути виключена з її заходів. Проте нейтральні правила можуть мати наслідком гірше становище дітей окремих груп – дітей з інвалідністю, наприклад, або батьків дітей окремих груп. Тому Стратегія мала б звернути увагу й на недискримінаційний доступ до усіх її напрямів. Для реалізації цього пропонуємо окрім визначення принципів недискримінації додати до операційних цілей положення, наприклад: «Для доступності освітніх програм різним категоріям дітей, батьків, інших зацікавлених сторін використовуються мови та способи спілкування, в тому числі жестова мова, доступні формати інформації». Схожі формулювання варто додати й до завдань інших операційних цілей для доступу до послуг та засобів, передбачених Стратегією, різних груп зацікавлених сторін. Крім того, принципи стратегії варто доповнити принципом інклюзивності – напрями та заходи Стратегії є інклюзивними та відкритими для різних груп. Просимо врахувати, що пропоновані навчальні програми поширюватимуться не лише на дітей, але й батьків. Батьки так само можуть бути особами, що потерпають від дискримінації за певною ознакою. Тож пряме згадування в документі використання жестової мови, форматів інформації, доступних для людей із порушеннями здоров'я, доступ до інтернет-сторінок та відповідних інтерактивних платформ лише додасть йому ваги.

Не зважаючи на пропоновані нами зміни й наші коментарі, проєкт Стратегії є значним кроком уперед у питанні прав дитини в цифровому середовищі. Ми вболіваємо за його затвердження та сподіваємось, що зможемо додати свій внесок до вироблення та впровадження декларованих Стратегією напрямів.

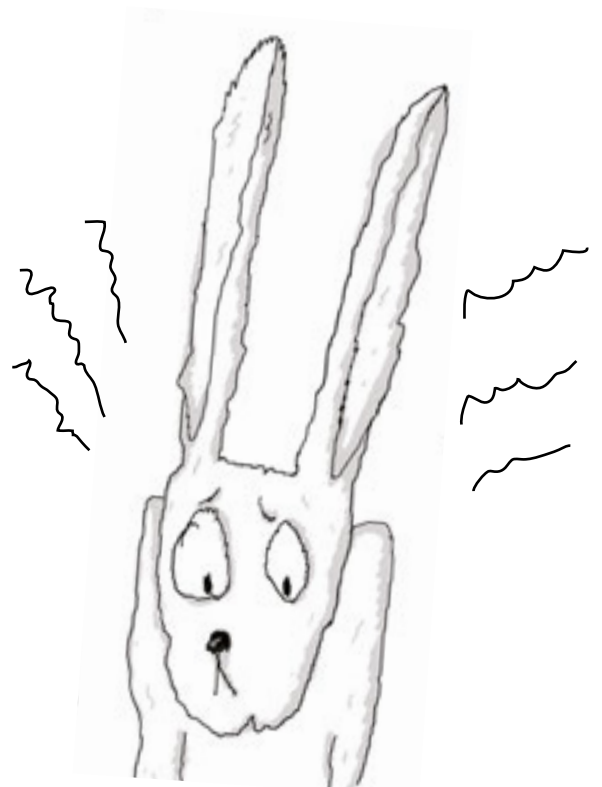
71 Коментар Маріанни Онуфрик у статті Алли Котляр «Соціальний коронавірус. Діти». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/social_security/socialniy-koronavirus-diti-349480.html

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

У цій частині ми говоритимемо про поняття «кібербулінг» в документах та стандартах прав людини, а також розглядатимемо політики та практики окремих країн з попередження та протидії цьому явищу.

МІЖНАРОДНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ

Норми міжнародного права в галузі прав людини / дитини, включаючи як стандарти ООН, так і регіональні інструменти, повинні становити основу для розробки національного законодавства запобігання та протидії кібербулінгу. У цій частині проаналізовано документи, видані Організацією Об'єднаних Націй та Радою Європи щодо захисту прав дітей у цифровому середовищі.

Глобальний рівень. Конвенція ООН про права дитини (1989)⁷² дає найбільш повний виклад прав дітей і водночас наділяє ці права силою міжнародного права. У Статті 2 йдеться про те, що держави-учасниці поважають і забезпечують усі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їхньої юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів чи будь-яких інших обставин.

Статтю 16 міжнародного договору передбачено, що «жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність». Стаття 19 гарантує, що держави-учасниці вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітницьких заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образ чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведіння та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. У Статті 39 держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведіння, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Обговорення потреби вироблення рішень у сфері забезпечення та захисту прав дитини в цифровому середовищі розпочалось ще в нульових, а Комітет ООН з прав дитини присвятив цьому спеціальні слухання в 2014 році. В Загальному коментарі 13 (2011) щодо статті 19 Конвенції Комітет ООН зауважив психологічне залякування, а також приниження дітей з боку дорослих чи інших людей (кібербулінг), у тому числі через використання інформаційно-комунікаційних технологій, таких як мобільні телефони, інтернет

---

72 Ратифікована Україною від 27.09.1991 року. Конвенція про права дитини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/>

та інше. У зв'язку з цим держава має вжити заходів щодо захисту прав дітей, підвищення їхньої обізнаності щодо використання інформаційних технологій⁷³.

Згодом у Загальному коментарі № 20 (2016) про реалізацію прав дитини у підлітковому віці Комітет ООН наголошує на важливості цифрових технологій для обміну інформацією, навчання та вираження поглядів. Цей же інститут привертає увагу до ризиків щодо прав дитини, які несе з собою цифрове середовище. До цих ризиків, зокрема, зараховують і кібербулінг. Замість обмежувати доступ підлітків до інформаційних технологій Комітет ООН рекомендує: «<...> захищати їх від загроз за допомогою широких стратегій, у тому числі підвищення обізнаності щодо мережеских ризиків, а також стратегій, спрямованих на гарантування їхньої безпеки, посилення законодавства та правоохоронних механізмів, щоб досягати вирішення проблем насильства стосовно дітей в інтернеті та вести боротьбу з безкарністю, а також навчати батьків та фахівців, що працюють з дітьми». Державам наполегливо пропонується забезпечити активне залучення підлітків до вироблення та впровадження ініціатив, спрямованих на посилення безпеки в інтернеті, зокрема через просвіту з боку однолітків. Потрібні й інвестиції на розвиток технологічних рішень сфери попередження та захисту, а також забезпечення можливості отримання допомоги та підтримки. Державам рекомендовано вимагати від підприємств більшої обережності стосовно прав дітей, щоб виявити, попередити та пом'якшити ризики правам дитини в час використання ними електронних ЗМІ та інформаційно-комунікаційних технологій⁷⁴.

На час написання огляду Комітетом ООН з прав дитини розпочато підготовку Загального коментаря щодо прав дитини у цифровому середовищі. Ціллю майбутнього коментаря має стати посилення аргументів активних дій у цій сфері, а також визначення того, які заходи слід вжити державам для виконання своїх зобов'язань з просування та захисту прав дітей у цифровому середовищі та за його допомогою, а також як співпрацювати в цьому напрямку з іншими акторами, зокрема з бізнесом⁷⁵.

Ризики дотриманню прав дитини в цифровому середовищі стали предметом уваги й Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей (далі – Спеціальний представник) у його доповіді 2016 року, адресованій Раді з прав людини. У доповіді звертається увага на виклик кібербулінгу, що набирає обертів з розвитком інформаційних технологій та доступом дітей до них. «Кібербулінг – це одна з найбільших проблем стосовно дітей, що пізнають світ мереж. Європейські дослідження свідчать, що поширення образливих повідомлень не є найбільшим ризиком у цифровому середовищі, але такі повідомлення найчастіше тривожать дітей: більшість дітей, що отримували такі повідомлення, зверталися за соціальною підтримкою, а 6% видаляли або блокували такі повідомлення»⁷⁶.

73 UNCRC Committee. General comment No. 13 (2011) - The right of the child to freedom from all forms of violence (par. 21). – [Electronic version]. – Source: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CR%2fC%2fGC%2f13&Lang=en.

74 UNCRC Committee General Comment No. 20 (2016) on the implementation of the rights of the child during adolescence. – [Electronic version]. – Source: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CR%2fC%2fGC%2f20&Lang=en.

75 <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/GCChildrensRightsRelationDigitalEnvironment.aspx>

76 <https://violenceagainstchildren.un.org/content/publications>.

Для запобігання та протидії кібербулінгу Спеціальний представник пропонує зосередитись на формуванні відповідного законодавства, програм освіти дітей та батьків, підвищенні професійного рівня фахівців, що працюють з дітьми. «Деякі країни прийняли спеціальне законодавство щодо протидії кібербулінгу. Розробляючи законодавство та політики щодо кібербулінгу, слід мати на увазі його неоднаковий вплив на дітей різного віку»⁷⁷.

Регіональний рівень. Європейська Конвенція захисту прав людини та основоположних свобод охоплює й дітей. У практиці Європейського суду з прав людини наявні справи, пов'язані із захистом прав у цифровому середовищі, зокрема К. У. проти Фінляндії, яка стосується крадіжки ідентичності. Від імені дванадцятирічного хлопчика на інтернет-сайті знайомств було розміщено оголошення сексуального характеру. Згідно з чинним тогочасним фінським законодавством, ні поліція, ні суди не могли вимагати від провайдерів надання інформації щодо особи, яка розмістила інформацію. Провайдери відмовились надавати інформацію щодо особи, посилаючись на її конфіденційність. ЄСПЛ констатував порушення статті 8 Конвенції, вирішивши, що розміщення оголошення було злочинною дією, оскільки зробило неповнолітнього ціллю педофілів. ЄСПЛ постановив, що ефективне розслідування не могло бути розпочато через наявність обов'язкової умови дотримання конфіденційності. На думку ЄСПЛ, «слід було прийняти законодавство, яке могло б узгодити принцип конфіденційності інтернет-послуг з інтересами захисту суспільного порядку, попередження злочинів та захисту прав і свобод інших осіб, зокрема дітей та інших вразливих груп»⁷⁸.

Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства⁷⁹ (далі – Лансаротська Конвенція) була першим міжнародним інструментом, який криміналізує домагання дітей для сексуальних цілей через інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ)⁸⁰.

У 2015 році Комітет учасниць Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (далі – Лансаротський Комітет) оприлюднив позицію щодо 23 статті Лансаротської конвенції. Зокрема, Лансаротський Комітет підтверджує нагальну необхідність навчання дітей користуванню інформаційними технологіями та відповідній безпеці. «25. Дітям слід надати можливість користуватися перевагами інформаційно-комунікаційних технологій. Вони повинні знати про ризики та небезпеки, притаманні цифровому світу, особливо ті, які породжуються надмірною сексуальністю суспільства. Можливості та ризики інформаційних та комунікаційних технологій повинні бути включені до всіх шкільних програм»⁸¹.

77 Там само.

78 https://protocol.ua/ua/k_u_proti_finlyandii/.

79 Ратифіковано Законом від 20.06.2012. Текст Конвенції. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

80 <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046bc8>.

81 <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046bc8>.

Захист прав дітей, у тому числі від насильства в цифровому середовищі, є предметом інших договорів Ради Європи: Європейської соціальної хартії (переглянутої)⁸²; Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних⁸³; Конвенції про кіберзлочинність та Додаткового протоколу до неї про криміналізацію актів расистського та ксенофобського характеру, здійснених через комп'ютерні системи⁸⁴.

Права дитини в цифровому середовищі визначено одним із пріоритетів Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021) (далі – Стратегія). Серед проблем забезпечення прав дитини Стратегія констатує і ризик насильства щодо дітей у цифровому середовищі. «Проте цифрове середовище також пропонує дитині шкідливий контент і його наслідки – конфіденційність і питання захисту даних та інші ризики, зокрема сексуальне насильство онлайн і надмірний вплив сексуалізованих зображень. У деяких випадках, як-от кібербулінг та самовикриття, власна поведінка дітей в інтернеті може завдати шкоди іншим і становити небезпеку для них. Батьки і вчителі недостатньо докладають зусиль для того, щоб встигати за розвитком технологій, тож розрив між поколіннями стає все більш очевидним»⁸⁵.

Передбачається, що для реалізації цього пріоритету Стратегії Рада Європи спільно з іншими зацікавленими сторонами планує низку заходів. «Будуть розроблятися та розповсюджуватися додатки для смартфонів і планшетів, а також інші засоби комунікації для розширення можливостей дітей, батьків і педагогів та безпечного використання потенціалу ІКТ й цифрових медіа. Особлива увага буде приділятися розширенню прав і можливостей дітей, які перебувають в уразливому становищі, як-от діти з інвалідністю». Останнє є вкрай важливим, оскільки часто розроблені програми чи заходи не є інклюзивними.

Для реалізації пріоритету держави-члени: «1. Змінюють законодавство та політику для захисту дітей у світі цифрових технологій. 2. Вживають заходи для підтримки можливостей дітей використовувати в повній мірі потенціал інформаційно-комунікативних технологій. 3. Проводять навчання щодо цифрового громадянства та протидії радикалізації та мові ворожнечі».

Ще одним цінним документом, що визначає стандарти Ради Європи з прав дитини в цифровому середовищі, є Рекомендації CM/Rec (2018) 7-го Комітету міністрів держав-членам про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі⁸⁶ (далі – Рекомендації). Хочемо зупинитись на цьому документі детальніше. Метою керівних принципів є «надання допомоги відповідним зацікавленим сторонам у реалізації прав, закріплених у міжнародних та європейських конвенціях та стандартах у галузі прав людини з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Вони, зокрема, прагнуть:

---

82 Ратифіковано Законом від 14.09.2006. Текст Хартії за посиланням: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

83 Ратифіковано Законом від 06.07.2010. Текст Конвенції за посиланням: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text

84 Конвенцію ратифіковано з застереженнями законом від 07.09.2005. Текст Конвенції за посиланням: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text

85 <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168066cff8>

86 <https://rm.coe.int/guidelines-to-respect-protect-and-fulfil-the-rights-of-the-child-in-th/16808d881a>

- a. спрямовувати держави у формулюванні законодавства, політики та інших заходів, націлених на сприяння реалізації повного спектру прав дитини в цифровому середовищі та розгляду повного спектру способів, якими цифрове середовище впливає на благополуччя дітей та здійснення прав людини;
- b. сприяти розробці, втіленню та моніторингу державами комплексного стратегічного та скоординованого підходу, що відображає підходи, що містяться в цих керівних принципах;
- c. забезпечити, щоб держави вимагали від підприємств та інших відповідних зацікавлених сторін виконувати свою відповідальність за дотримання прав дитини в цифровому середовищі та заохочувати їх підтримувати та просувати ці права;
- d. забезпечити узгоджені дії та співробітництво на національному та міжнародному рівнях щодо поваги, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі»⁸⁷.

Рекомендації звертають увагу на необхідність дотримання певних умов під час вироблення та впровадження відповідних політик. На двох з них хотіли наголосити.

Найкращі інтереси дитини: «У всіх діях, що стосуються дітей у цифровому середовищі, найкращі інтереси дитини є першочерговими. Оцінюючи найкращі інтереси дитини, держави повинні докласти всіх зусиль, щоб збалансувати і, де це можливо, узгоджувати право дитини на захист з іншими правами, зокрема правом на свободу вираження поглядів та інформації, а також право участі»⁸⁸. Отже, політики мають бути спрямовані не лише на захист дітей від загроз цифрового середовища, але й на створення умов для реалізації ними прав людини.

Динамічні можливості дитини: «Можливості дитини розвиваються поступово від народження до 18 років. Крім того, окремі діти досягають різних рівнів зрілості в різному віці. Держави та інші відповідні зацікавлені сторони повинні визнати динамічні можливості дітей, у тому числі дітей з інвалідністю або в уразливих ситуаціях, та забезпечити ухвалення політики та практики для реагування на їхні відповідні потреби стосовно цифрового середовища. Це також означає, наприклад, що політика, ухвалена для реалізації прав підлітків, може суттєво відрізнятись від тієї, що застосовується для малолітніх дітей»⁸⁹. Тут ми маємо говорити про необхідність уникати нейтральних норм при виробленні та впровадженні політик у цій сфері.

Заходи із забезпечення прав дитини в цифровому середовищі, згідно з Рекомендаціями, мають стосуватись таких пунктів:

---

⁸⁷ Тут і далі цитати з неофіційного перекладу Рекомендацій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mvs.gov.ua/upload/file/rekomendac_ia_schodo_zahistu_d_tey_u_cifrovomu_seredovisch_2018.pdf

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Там само.

1. Доступ до цифрового середовища, відсутність якого може результувати в неможливість повною мірою реалізувати права людини. «12. Державам слід забезпечити доступ до цифрового середовища в навчальних та інших установах для дітей. Особливі заходи мають бути вжиті щодо дітей у вразливих ситуаціях: зокрема, це діти, які живуть у системі альтернативного догляду, діти, позбавлені волі чи чий батьки позбавлені волі, діти в контексті міжнародної міграції, діти вулиці й діти в сільських громадах. Зокрема, державам слід вимагати від постачальників інтернет-послуг забезпечення доступності їхніх послуг для дітей з інвалідністю»⁹⁰. Вище ми згадували, що відсутність доступу до інтернету та технологій у дітей обмежувало їхнє право на освіту, яка в умовах карантину забезпечувалась через онлайн-технології.

2. Свобода вираження поглядів та доступ до інформації. «Держави мають уживати заходів для забезпечення права дитини на отримання та висловлення будь-яких поглядів, думок або висловлювань із важливих для них питань через засоби масової інформації за їхнім вибором та незалежно від того, чи їхні погляди й думки були позитивно сприйняті державою чи іншими учасниками»⁹¹. Рекомендації акцентують увагу на необхідності введення освітніх програм щодо реалізації дітьми свободи вираження поглядів, зокрема з урахуванням поваги до прав інших людей чи дітей. «Зокрема, ці програми повинні стосуватися таких аспектів, як свобода вираження поглядів та законних обмежень на неї, наприклад дотримання прав інтелектуальної власності або заборона підбурювання до ненависті й насильства». Водночас обмеження цього права має відповідати міжнародним стандартам. «Держави повинні вживати заходів, щоб діти були поінформовані про наявні обмеження, як-от фільтрація контенту, у спосіб, що відповідає їхнім динамічним можливостям, і гарантувати, що дітям надано керівництво щодо відповідних засобів правового захисту, зокрема про те, як і кому подавати скаргу, повідомляти про зловживання або просити про допомогу й консультування. Там, де це доцільно, батьки чи опікуни також мають бути поінформовані про такі обмеження та відповідні засоби захисту»⁹².

3. Залученість, право на участь у грі, свобода зібрань та об'єднань. Цифрове середовище створює широкі можливості для реалізації дітьми прав, тож держави повинні вживати заходів та співпрацювати з іншими сторонами для максимального сприяння дітям у цьому, зокрема надавати усю необхідну інформацію, в тому числі в неписьмовій формі, для найбільш ефективної залученості. «24. Державам слід вжити заходів для забезпечення

90 Там само.

91 Там само.

92 Там само.

ефективної участі дітей у місцевій, національній та глобальній політиці та політичній дискусії й підтримувати розробку онлайн громадських і соціальних платформ для сприяння їхньої участі та здійсненню права на зібрання та об'єднання, посилюючи здатність дітей до демократичного громадянства та політичної обізнаності. Держава також, спираючись на існуючу належну практику щодо залучення дітей та доступних інструментів для оцінки, повинна гарантувати, що участь дітей у цифровому середовищі здійснюватиметься на рівнозначній із дорослими основі»⁹³.

4. Право дитини на приватне та сімейне життя в цифровому середовищі. Це право включає захист їхніх персональних даних, а також повагу до конфіденційності їхньої кореспонденції та приватних повідомлень. «Держава повинна забезпечити, щоб відповідні зацікавлені сторони, зокрема ті, хто обробляє особисті дані, а також однолітки дитини, батьки чи опікуни та вихователі, були обізнані та поважали право дитини на конфіденційність і захист даних»⁹⁴. Діти мають знати про те, як реалізовувати право на приватність, і державам слід це забезпечити. Персональні дані дітей мають оброблятися у законний спосіб, безпечно для дітей, за їхньої згоди та / або згоди їхніх батьків чи законних представників. І діти, і батьки / законні представники мають розуміти мету обробки даних. Держава ж має вимагати вжити розумних заходів перевірки того, чи отримана була згода. «31. Держави повинні забезпечити оцінку ймовірного впливу обробки передбачуваних даних на права дитини та створити умови гарантування, що обробка даних призначена для запобігання або мінімізації ризику втручання в ці права». Слід поважати й конфіденційність листування дітей. «39. Держави не повинні забороняти законом чи на практиці анонімність, псевдонімічність або використання технологій шифрування для дітей»⁹⁵.
5. Право на освіту. Для реалізації цього права «важливо, щоб знання та ресурси цифрового середовища були доступними всім дітям у такий спосіб, що враховує динамічні можливості дітей та, особливо, інтереси дітей у вразливих ситуаціях». Рекомендації закликають включати до основних навчальних планів питання набуття знань та навичок використання цифрового середовища, щоб реалізувати всі його можливості та попереджати й протидіяти загрозам. «Освіта у сфері цифрової грамотності повинна включати технічні або функціональні компетенції для використання широкого кола онлайн-інструментів і ресурсів, а також навичок, пов'язаних зі створенням контенту і критичним розумінням цифрового середовища, його можливостей та

93 Там само.

94 Там само.

95 Там само.

ризиків»⁹⁶. До слова, така освіта повинна спрямовуватись не лише на дітей, але й вчителів та батьків. Водночас така освіта, як і загалом доступ до освіти в цифровому середовищі, має враховувати всіх дітей без виключення.

Стосовно ж змісту освітніх програм, то «такі програми повинні включати знання про запобіжні заходи, про права та обов'язки в цифровому середовищі, про ідентифікацію й повідомлення про порушення, засоби захисту та доступне відшкодування. Зокрема, такі програми повинні навчити дітей розуміти, залежно від їхнього віку та динамічних можливостей, що це означає надання згоди, повагу до інших основних прав, своїх та інших осіб, вимогу відшкодування, коли це необхідно, і використання наявних інструментів, щоб захищати й реалізовувати свої права в цифровому середовищі. Крім того, вони повинні дозволяти дітям розпізнавати і боротися з потенційно шкідливим контентом (таким, як насильство та завдання собі ушкоджень, порнографія, матеріали про сексуальне насильство над дітьми, дискримінація та расизм, мова ворожнечі) і поведінкою (наприклад, домагання до дітей із сексуальними цілями чи грумінг (розбещування), залякування чи переслідування, незаконна обробка персональних даних, порушення прав інтелектуальної власності) та можливі наслідки того, яким чином інформація про дітей або така, що розповсюджується серед дітей, може бути поширена в різних умовах та іншими особами»⁹⁷.

6. Право на захист та безпеку. У Рекомендаціях виділено чотири групи ризиків:
- «сексуальна експлуатації та зловживання, домагання для сексуальних цілей (грумінг – розбещування), онлайн-вербування дітей для вчинення злочинів, участь у екстремістських політичних чи релігійних рухах або для цілей торгівлі людьми (контактні ризики);
  - принизливе та стереотипне зображення та надмірна сексуалізація жінок та дітей; зображення та прославлення насильства й завдання собі ушкоджень, зокрема самогубство; принизливі, дискримінаційні або расистські вирази або заклик до такої поведінки; реклама, контент для дорослих (ризики контенту);
  - кібербулінг, переслідування та інші форми утисків, розповсюдження без згоди сексуальних зображень, шантаж, висловлювання ненависті, хакерство, азартні ігри, незаконне завантаження або інші порушення прав інтелектуальної власності, комерційна експлуатація (ризики поведінки);
  - надмірне використання, позбавлення сну та фізична шкода (ризики для здоров'я)»⁹⁸.

96 Там само.

97 Там само.

98 Там само.

Практично усі ці ризики лягли в основу проєкту Стратегії захисту дітей в інтернеті, про яку ми говорили вище.

Рекомендації акцентують увагу на тому, що «держави повинні вживати запобіжних заходів, у тому числі регулярно оцінюючи будь-які ризики і шкоду, які вони можуть становити для здоров'я дітей, незважаючи на відсутність на цей час визначеності стосовно науково-технічного знання про існування або обсяг таких ризиків»⁹⁹. Крім того, уряди мають заохочувати підприємства, що надають товари та послуги, впроваджувати заходи безпеки за умови користування їхніми продуктами дітьми. Такі спеціальні заходи мають бути спрямовані на попередження передчасного впливу цифрового середовища. Вони можуть передбачати запровадження батьківського контролю, проте «вони повинні забезпечити розробку й розгортання таких заходів контролю, беручи до уваги динамічні можливості дітей і те, щоб вони не посилювали дискримінаційне ставлення, не порушували право дітей на недоторканність приватного життя або не позбавляли дітей права на інформацію відповідно до їхнього віку та зрілості». Серед іншого рекомендується запровадження більш чіткої вікової перевірки¹⁰⁰.

Для проведення навчальних заходів та кампаній щодо попередження загроз та розуміння дітьми шкідливих форм онлайн-діяльності державам рекомендується співпрацювати з широким колом зацікавлених сторін, включно з медіа та громадянським суспільством. «59. Держави повинні вживати заходів, щоб заохотити підприємства та інші відповідні зацікавлені сторони розробляти і впроваджувати політику, спрямовану на боротьбу із кібербулінгом в інтернеті, утисками та підбурюванням до ненависті й насильства в цифровому середовищі. Така політика має містити чітку інформацію про неприйнятну поведінку, механізми повідомлень та суттєву підтримку дітей, які так чи інакше залучені до таких дій»¹⁰¹.

Значну увагу в Рекомендаціях приділено питанню захисту та відновлення в правах дітей у ситуаціях пов'язаних з матеріалами сексуального насильства над дітьми. Йдеться про співпрацю з підприємствами онлайн-сфери щодо недопущення таких матеріалів, їхню протидію та співпрацю з правоохоронними інституціями щодо розслідування відповідних злочинів¹⁰².

Державам рекомендується створити ефективну систему правового захисту порушених у цифровому середовищі прав дитини. «Це тягне за собою надання наявних, доступних, відомих, прийнятних для життя та дружніх до дітей можливостей, завдяки яким діти, а також їхні батьки або законні представники можуть подавати скарги й шукати засоби захисту. Ефективні засоби правового захисту можуть включати залежно від порушеного питання звернення, скаргу, пояснення, відповідь, виправлення, провадження, негайне вилучення незаконного контенту, вибачення, відновлення, повторне підключення та компенсацію». Така система мала б включати й позасудові механізми

---

99 Там само.

100 Там само.

101 Там само.

102 Там само.

захисту, як-от омбудсменів. Інформація щодо способів правового захисту має надаватись дітям у доступний для них спосіб¹⁰³.

Система правового захисту має охоплювати й підприємства, які мають створювати у власній сфері механізм розгляду скарг та повідомлень з наданням у доступний спосіб інформації дітям про такі можливості¹⁰⁴.

Загалом Комітет міністрів РЄ рекомендує розробити окрему політику щодо захисту та безпеки дітей в інтернеті. Ці політики мають охоплювати створення установ та механізмів щодо розгляду скарг від дітей та / чи їхніх законних представників на порушення прав дитини в цифровому середовищі. «100. Компетентні органи повинні створювати доступні, безпечні, конфіденційні, вікові й гендерно чутливі механізми консультування, звітності і скарг, наприклад через державні органи, "гарячі лінії", лінії довідкової служби та додатки для безлімітного чату, керовані дитячими телефонними службами, і онлайн-платформи, як ключовий аспект національної системи захисту дітей з відповідними посиланнями на служби підтримки дітей і правоохоронні органи, у відповідних випадках – у тісній співпраці із зовнішніми зацікавленими сторонами. Це має включати надання безпечних для дітей, безкоштовних контактних пунктів, щоб повідомити відповідним органам про насильство, експлуатацію і зловживання в цифровому середовищі. Такі механізми повинні забезпечувати право дитини або її батьків чи законних представників на конфіденційність та анонімність». Крім того, має акцентуватись увага на послугах та психологічній підтримці постраждалих, які б враховували динамічні можливості дитини, а також попереджували їхню повторну віктимізацію¹⁰⁵.

Державам пропонується, щоб законодавство щодо прав дітей у цифровому середовищі переглядалось на постійній основі та було за можливістю технологічно нейтральним, зважаючи на стрімкий розвиток інформаційних технологій. Законодавство має містити усі види правопорушень та різні види відповідальності згідно з міжнародними інструментами Ради Європи. Крім того: «73. Комплексна правова база повинна передбачати превентивні та захисні заходи щодо цифрового середовища; надавати підтримку батькам і опікунам; забороняти всі форми насильства, експлуатації та зловживання; включати ефективні засоби правового захисту, послуги з відновлення та реінтеграції; встановити консультації для дітей із питань гендерної проблематики, механізми фіксування та подання скарг; охоплювати механізми для консультацій та участі дітей; створити механізми підзвітності для боротьби з безкарністю». Рекомендації наполягають на залученні усіх можливих стейкхолдерів, співпрацю з підприємствами, що надають послуги; освітнім середовищем. Крім того, державам слід виробити механізми компенсації жертвам правопорушень, а також надання потрібних їм послуг психологічної допомоги та реабілітації. Окрім стратегії, держава має створити координаційний орган або механізм для оцінки впливу цифрового середовища на права дитини, який би залучав дітей до вироблення відповідних рішень¹⁰⁶.

103 Там само.

104 Там само.

105 Там само.

106 Там само.

Завершуючи огляд цього важливого рамкового документу щодо прав дитини в цифровому середовищі, хочемо звернути увагу на рекомендацію урядам розробити та впровадити комплексні стратегії чи плани дій, які можуть бути як окремими документами, так і частиною інших стратегічних рамок щодо прав дитини в цифровому середовищі. «84. Державам слід залучати всі відповідні зацікавлені сторони, як-от омбудсмена для дітей та інші незалежні правозахисні установи, зацікавлені сторони в галузі освіти, органи захисту даних, підприємства і громадянське суспільство, у тому числі організації, що керують дітьми та молоддю, до розробки, підготовки, впровадження й оцінки національної стратегії або плану дій. Зокрема, держави мають гарантувати, що діти отримуватимуть консультації й матимуть повноваження сприяти цим процесам за своєї обґрунтованої згоди та відповідно до своїх динамічних можливостей. Належну увагу слід приділяти дитячим поглядам. Діти мають бути поінформовані про те, як їхні погляди були враховані та як ці погляди вплинули на процес ухвалення рішень. Необхідно забезпечити відповідні ресурси, щоб якнайширше залучити дітей»¹⁰⁷.

Ми щиро сподіваємось на більш повне врахування урядом цих Рекомендацій, а не лише тієї їхньої частини, що стосується захисту дітей від загроз цифрового середовища.

Ми вже згадували питання недискримінаційного доступу усіх дітей до впроваджуваних державою політик із забезпечення прав людини в цифровому середовищі. Так, увагу до протидії та попередженню загрозам правам дітей з інвалідністю в інтернеті приділено в Стратегії Ради Європи про права осіб з інвалідністю на 2017–2023 рр.¹⁰⁸. «Злочин на ґрунті ненависті та знущання (булінг), особливо в інтернеті, повинні розглядатися як форми експлуатації, насильства та жорстокого поводження, особливо стосовно дітей і молодих людей з інвалідністю». Цей пункт стратегії вкотре підтверджує необхідність упровадження максимально інклюзивних заходів¹⁰⁹.

---

107 Там само.

108 Рада Європи, Права людини: реальність для всіх / Стратегія Ради Європи про права осіб з інвалідністю на 2017–2023 рр.. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/16806fe7d4>

109 Там само.

ПОЛІТИКИ ТА ПРАКТИКИ РІЗНИХ КРАЇН

У цій частині оглянемо політику окремих країн з попередження та протидії кібербулінгу, приділимо увагу законодавству, політикам, а також добрим практикам.

Законодавство та політики

Дослідники звертають увагу, що «подоланню кібербулінгу серед дітей більшою мірою сприятимуть попереджувальні, а не каральні заходи». І навіть якщо в деяких країнах криміналізуються пов'язані з кібербулінгом правопорушення, все ж вік, від якого дітей притягають до відповідальності, різниться. Той факт, що дитина не несе кримінальної відповідальності, не означає, що не застосовуються інші заходи, такі як освітні та відновні (консультування, громадські роботи, участь у програмах життєвих навичок). В Греції до дітей 14–15 років застосовуються відновні заходи. Правопорушення, пов'язані з кібербулінгом, можуть розглядатись у межах кримінальної юстиції у випадках важких наслідків, як-от смерті дитини¹¹⁰.

Спеціальний представник Генерального секретаря ООН виділяє кілька законодавчих моделей попередження та протидії кібербулінгу.

1. Держава не ухвалює окремого законодавства з протидії кібербулінгу. Це у тому випадку, коли існуючі норми кримінального законодавства щодо домагань, цькування, розкриття особистої інформації забезпечують достатній захист. Такі норми можуть доповнюватись цивільно-правовими заходами, зокрема із залученням омбудсмена чи інституту захисту персональних даних¹¹¹.
2. Включення до законодавства правопорушень, пов'язаних з кібербулінгом, зокрема: переслідування учнів, публікацію інтимних фото без згоди, опосередковане домагання та видавання себе за іншу особу в інтернеті. **Нова Зеландія** в 2015 році прийняла закон щодо заподіяної шкоди з використанням ІКТ, за яким правопорушеннями вважають надсилання повідомлень та публікацію в інтернеті матеріалів, що призводять до важких емоційних травм або провокують самогубство. Цим актом передбачено створення системи швидкого розгляду скарг та видалення контенту, яким завдано шкоду. Закон передбачає широкий спектр судового захисту – видалення матеріалу, публікацію виправдання або вибачення, надання

---

110 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – P. 57. – [Electronic version]. – Source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

111 Доповідь Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей щодо булінгу. – 2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/ru/A/73/265>

заявнику права відповісти або розкриття особистих даних джерела анонімної публікації. В **Італії** прийнято закон щодо булінгу в школах, у якому визначено кібербулінг. За цим актом інтернет-провайдери зобов'язані видаляти шкідливий контент на запит законних представників дітей¹¹². **Сальвадор** прийняв закон щодо комп'ютерних правопорушень та злочинів у кіберпросторі, який передбачає введення кримінальної відповідальності за використання ІКТ з метою створення загрози психологічному, емоційному й фізичному благополуччю дітей, підлітків та осіб з інвалідністю. В **Греції** прийнято закон, яким криміналізовано використання ІКТ для розповсюдження ідей расизму, гомофобії та інших дискримінаційних уявлень¹¹³.

3. Закон надає можливість особі звертатись до суду за образи через інтернет, у тому числі вимагати відповідних забороняючих приписів. Ці приписи можуть включати заборону контактувати з особою, обмеження користування засобами комунікацій або навіть тимчасове чи постійне вилучення засобу комунікації, за допомогою якого здійснювався булінг¹¹⁴.
4. Створюється окремий інститут, до повноважень якого належить питання кібербулінгу та інших порушень прав людини через інформаційні технології. Така інституція проводить розслідування за скаргами, формує стандарти безпеки в інтернеті, взаємодіє з інтернет-посередниками щодо контенту, який може розглядатись як кібербулінг. **Австралійський** закон щодо підвищення безпеки дітей онлайн 2015 року вводить інститут комісара із гарантування безпеки дітей в інтернеті. Комісар забезпечує розгляд скарг щодо вмісту матеріалів, які використовуються для кібербулінгу, забезпечує оперативне видалення з соціальних медіа матеріалів, які завдають шкоди дитині. Комісар також сприяє безпеці дітей в інтернеті¹¹⁵.
5. Законодавство, спрямоване на сферу освіти з покладенням значних повноважень на освітні заклади. Широкі просвітницькі програми, спрямовані на надання повної інформації людям щодо можливих засобів захисту, відповідних послуг. Такі закони діють у Мексиці, Перу, Швеції, Японії та інших країнах¹¹⁶. Наприклад, якщо кібербулінг трапився в межах школи, застосовуються освітні заходи. Так, в Ірландії, Португалії, Великій Британії та Швеції від шкіл вимагається затвердити політику поведінки для захисту прав дитини від булінгу. Ці політики надають школам можливість накладати дисциплінарні санкції щодо дітей для захисту прав (наприклад, включно з виключенням або

---

112 Там само.

113 Там само.

114 Там само.

115 Там само.

116 Там само.

відстороненням від навчального процесу або заборону спілкування з тим, хто є жертвою цькування)¹¹⁷. У Німеччині на регіональному рівні заходи з протидії кібербулінгу включені до антибулінгових програм. Включають, зокрема, навчання із залученням вчителів, соціальних працівників. Крім того, в Італії школи мають створювати політики безпеки в школах, які стосуються запобігання та протидії булінгу та кібербулінгу¹¹⁸.

У **Великій Британії** школи теж мають затвердити політики та заходи щодо протидії та запобігання кібербулінгу. Згідно з цими політиками, вчителі можуть конфіскувати мобільні телефони в учнів, просити дитину розкрити повідомлення або контент на своєму телефоні, щоб з'ясувати, чи мало місце цькування, а також накладати дисциплінарні стягнення до дітей, що відмовляються співпрацювати. Ці політики визначаються кожною школою та охоплюють поведінку учнів до, під час та після шкільного дня¹¹⁹. Хотіли б особливо наголосити на останньому, тому що пропонувані урядовцями України плани заходів переважно охоплюватимуть лише час навчання.

У **Швеції** відповідно до закону щодо освіти школи зобов'язані створювати план безпечного середовища. Згідно з таким планом директор школи та вчителі відповідальні за виявлення та припинення булінгу і кібербулінгу. Передбачено накладення штрафу на директора школи у разі невиконання закону¹²⁰.

Покарання за кібербулінг може бути складовою широких злочинів, пов'язаних з насильством. В Іспанії кібербулінг включено до злочинів, які стосуються традиційного булінгу, хоча формальне визначення кібербулінгу й відсутнє. Згідно з частиною третьою статті 172 Кримінального кодексу Іспанії, штраф або ув'язнення загрожує тим, хто постійно та неодноразово ображає, принижує людину, використовуючи різноманітні засоби, зокрема контактування з людиною через різноманітні медіа, внаслідок чого суттєво змінюється повсякденне життя потерпілого. Ця стаття передбачає й обтяжливі обставини, які можуть бути релевантними щодо кібербулінгу, як-от вразливість жертви, наприклад вік та стосунки кривдника й жертви. Через це кібербулінг може розглядатись у межах цієї статті та частини четвертої (обтяження злочинів, скоєних через ІКТ)¹²¹.

В Італії прийнято закон щодо булінгу в школах, який дає визначення кібербулінгу. За цим актом інтернет-провайдери зобов'язані видаляти шкідливий контент на запит законних представників дітей¹²².

---

117 Там само.

118 Там само.

119 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – P. 67. – [Electronic version]. – Source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

120 Там само.

121 Cyberbullying: A creeping phenomenon, only punished by law in Spain. – [Electronic version]. – Source: <https://www.euractiv.com/section/social-europe-jobs/news/cyberbullying-a-creeping-phenomenon-only-punished-by-law-in-spain/>

122 Доповідь спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей щодо булінгу. – 2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/ru/A/73/265>

Кібербулінг може вважатись злочином, пов'язаним із погрозами. Наприклад, в Ірландії погрози можуть здійснюватися будь-яким способом – чи з метою завдати шкоди жертві силою, чи без неї. Національне законодавство встановлює й обтяжливі обставини. Наприклад, в Італії, якщо залучається значна кількість людей через поширення загроз, або в Іспанії, якщо булінг здійснюється через використання ІКТ¹²³.

Релевантні кібербулінгу злочини розглядаються через призму харасменту. Явище харасменту визначається як систематичні та повторювані небажані або образливі дії особи або групи осіб, включно з погрозами та домаганнями. Переслідування може набувати різноманітних форм, як-от сексуальні або психологічні. Пов'язані з харасментом правопорушення регулюються кримінальними та цивільними кодексами. Наприклад, у Великій Британії харасмент наявний і в Кримінальному, і в Цивільному кодексах. Закон 1997 року щодо захисту від харасменту стверджує, що жертва мусить зазнати щонайменше двох випадків переслідування від однієї і тієї ж особи, щоб це вважалось харасментом. Це є важливим, оскільки кібербулінг не завжди означає повторення дій. У Румунії та Франції випадки харасменту карається законом, якщо наявні дистанційні комунікації, включно з використанням ІКТ. В Угорщині випадки харасменту є релевантними кібербулінгу. В Австрії з 2016 року встановлено покарання за харасмент – у разі його здійснення через «комунікаційні або комп'ютерні системи» та «шляхом, що може впливати на особу у разі здійснення харасменту»¹²⁴.

Сталкінг визначається як використання ІКТ для переслідування чи утиску жертви, зокрема через дискредитації, нападки та погрози. За онлайн-сталкінг наявне покарання в Словенії та Словаччині. Сталкінг може набувати різних форм: моніторинг пошти жертви, її інтернет-з'єднань та мобільних телефонів. В Італії обтяжливою обставиною є здійснення сталкінгу через інформаційні чи комунікаційні системи¹²⁵.

Бельгія, Велика Британія, Естонія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Румунія, Словаччина, Словенія та Швеція розглядають пов'язані з кібербулінгом правопорушення через антидискримінаційне законодавство, якщо воно вчиняється з мотивів певної ознаки – раси, кольору шкіри, національності, походження, статі, інвалідності чи релігії. В Болгарії додали до законодавства розширення, пов'язане з мовою ненависті щодо біженців; так само і зі словесною агресією щодо журналістів та громадських активістів. В Італії дискримінаційні заклики, зокрема через Instagram, можуть розглядатись як кібербулінг¹²⁶.

Наявні приклади, коли жертви можуть вимагати компенсації в межах цивільного законодавства. В Швеції була відкрита кримінальна справа щодо двох дівчат, які розмістили в Instagram принижуючі матеріали, за що їх обох та їхніх батьків притягнули до

---

123 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – P. 67. – [Electronic version]. – source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

124 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – P. 60. – [Electronic version]. – Source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

125 Там само.

126 Там само.

відповідальності та змусили оплатити компенсацію за наклеп – за обтяжливих обставин, якими були широке охоплення аудиторії¹²⁷.

У Румунії додатково до компенсації жертва може вимагати відновлення ситуації, що мала б місце, якби правопорушення не було скоєно. Вік, коли настає цивільна відповідальність дітей, різниться. Однак у частині країн компенсацію сплачують батьки. В Хорватії на батьків покладено зобов'язання з моніторингу поведінки дітей у соціальних мережах чи інших типах ІКТ для забезпечення онлайн-активності відповідно до віку дитини. Бельгія, Хорватія, Фінляндія та Греція, Італія та Іспанія вимагають від вчителів та шкіл відповідальності за ці дії, зокрема забезпечення дітям безпечного середовища, навчання їх цьому та моніторинг. Ці зобов'язання вступають у дію, коли мають місце інциденти кібербулінгу. Зокрема, в Італії вчителі несуть відповідальність за дії дітей, вчинені, коли діти перебували під їхнім контролем. У Фінляндії школи можуть бути притягнуті до відповідальності за шкоду, що була завдана внаслідок помилки або халатності при виконанні ними суспільних функцій¹²⁸.

У деяких країнах діє політика відповідальності постачальників послуг онлайн. Так, у **Нідерландах** провайдери встановлюють значок для повідомлень з персональних комп'ютерів про контент, що містить порушення прав. В **Італії** в 2014 році Міністерством економіки спільно з іншими інституціями, як-от поліція, органи захисту прав дітей, а також операторами (Google, Microsoft) опублікували Кодекс поведінки проти кібербулінгу. Цим кодексом постачальників мережевих послуг зобов'язано створити механізм повідомлень про кібербулінг для попередження та протидії його розповсюдженню. У **Німеччині** ігри мають тестуватись відповідною інституцією перед тим, як випускатись, – для безпеки дітей¹²⁹.

У **Канаді** діє положення Кримінального кодексу, згідно з яким вважається правопорушенням пересилання інтимних фото без згоди особи. Метою цього документу є захист права на недоторканість приватного життя та його сексуальності. Правопорушникам загрожує позбавлення волі до п'яти років, або вилучення телефону, комп'ютеру чи іншого пристрою, з якого здійснювалось розповсюдження, або вони змушені будуть компенсувати витрати пов'язані з видаленням поширених фото. Крім того, Кримінальний кодекс країни містить й інші форми кібербулінгу, що вважаються правопорушеннями: утиск; погрози; залякування; шкода даним; несанкціоноване використання комп'ютера; шахрайство з персональними даними; шантаж; неправдиві повідомлення, непристойні й нав'язливі телефонні дзвінки та інше¹³⁰.

У країні діє комісар з питань приватності, який, окрім іншого, запроваджує програми освіти щодо збереження приватності для дітей¹³¹.

---

127 Там само.

128 Там само.

129 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – P. 65–70. – [Electronic version]. – Source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

130 <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/ntnl-scrpt/cbr-scrpt/cbrbllng/prnts/lgl-cnsqncs-en.aspx>

131 <https://www.priv.gc.ca/en/about-the-opc/what-we-do/awareness-campaigns-and-events/privacy-education-for-kids/>

Лінії допомоги та скарг

У багатьох країнах політики захисту дітей включають лінії допомоги, гарячі лінії та програми підтримки. В **Румунії** гаряча лінія Sigure.net включає лінію для документування неправового контенту. Її мета полягає в: наданні простору, у який люди повідомлятимуть про неправовий або небезпечний контент; збиранні та записуванні інцидентів та, за необхідності, надсилання скарг до ключових інституцій¹³².

У **Великій Британії** гаряча лінія була створена Центром онлайн-захисту дітей від експлуатації Національної кримінальної агенції. Фахівці надають допомогу у випадках онлайн-грумінгу, погроз¹³³.

У **Греції** створено телефонний додаток – Cyberkid App, що дозволяє дітям безпосередньо спілкуватись з підрозділом кіберзлочинності та звертатись у поліцію¹³⁴.

Схожий телефонний додаток, орієнтований на дітей 9–11 років, розроблено в **Чорногорії**. Спрямований цей додаток на навчання дітей тому, як вести себе в життєвих ситуаціях та забезпечити можливість повідомляти про випадки насильства¹³⁵.

В **Італії** пропонують використовувати «червону кнопку», яка дозволить дітям одразу повідомляти в поліцію про інциденти. Поліція, розглядаючи кожен конкретний випадок, втручається за потреби¹³⁶.

Швеція крім лінії допомоги пропонує послуги онлайн-підтримки, де через електронну пошту, чат або форум діти можуть допомогти одне одному¹³⁷.

У **Німеччині** пропонується безкоштовна та анонімна допомога батькам та дітям, що постраждали від булінгу, яка надається підготовленими фахівцями. Така підтримка надається через телефон, електронну пошту або пряме спілкування. Підрозділи допомоги дітям та батькам, що постраждали від булінгу, зокрема онлайн, діють у державних закладах охорони здоров'я, зокрема в Греції та Італії. Вони пропонують психологічну та іншу допомогу¹³⁸.

---

132 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – P. 68. – [Electronic version]. – Source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

133 Council of Europe. Cybercrime Convention Committee (T-CY) / Mapping of Cyberviolence / 9 July 2018. – P. 27. – [Electronic version]. – Source: <https://rm.coe.int/t-cy-2017-10-cbg-study-provisional/16808c4914>

134 Там само. P. 68.

135 Доповідь Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей щодо булінгу. – 2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/ru/A/73/265>

136 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – P. 69. – [Electronic version]. – Source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

137 Там само.

138 Там само.

Залучення дітей

Здебільшого діти долучаються переважно для консультування під час вироблення програм. Частіше можуть залучатись до впровадження освітніх та просвітніх заходів. У **Німеччині** підлітки долучаються опосередковано, оскільки формування політики базується на попередніх дослідженнях, розроблених за консультаціями з ними. Підлітки залучаються більше вже на етапі впровадження програм – і як тренери для інших дітей, і як модератори чатів¹³⁹.

Чи не найбільш успішним прикладом залучення дітей до впровадження освітніх програм є **Греція**. Так, початково з дітьми проводиться консультації щодо розуміння ними булінгу. На підставі цих консультацій та під час впровадження програм діти можуть створювати освітні матеріали для інших учнів та брати участь в інноваційних інтерактивних заходах зі слоганами «Я інформую, я навчаю і я попереджаю насильство в школі». Різні програми були організовані за участю дітей, такі як театри, воркшопи та освітні переговорні програми. Як приклад, у межах проєкту «Marousi Attikis» діти середньої школи інформують молодших дітей щодо небезпек в інтернеті. Крім того, діти старші за 11 років залучались до підготовки книги «Delete Cyberbullying», яка ставила за мету інформування інших дітей про це явище. Книга складається з трьох різних історій, що показують три форми кібербулінгу в різних просторах – соціальному, у школі та вдома¹⁴⁰.

У **Великій Британії** діти залучаються до політик на рівні шкіл. Разом з тим Уповноважений з прав дитини створив цільову групу з дітей та експертів для вироблення рекомендацій щодо сфери розвитку інтернету для дітей¹⁴¹.

Шведська комісія з діджиталізації створила «Комісію юних» з дітей віком від семи до вісімнадцяти років. Комісія працювала над порадами щодо можливостей цифрового середовища¹⁴².

Освітні програми

Країнами світу напрацьовано досить широкий спектр програм та проєктів з освіти та просвіти в сферах традиційного булінгу, кібербулінгу, а також попередженні та протидії іншим загрозам правам дитини в цифровому середовищі. Хочемо запропонувати огляд кількох, на нашу думку, успішних програм.

Міністерство громадської безпеки та надзвичайних ситуацій **Канади** відповідальне за Національну стратегію превенції правопорушень, яка включає й напрями запобігання та

---

139 Там само. Р. 70.

140 Там само.

141 Там само.

142 Там само.

протидії кібербулінгу¹⁴³. Міністерство запровадило інформаційну кампанію проти кібербулінгу¹⁴⁴. На сторінці кампанії наявні поради та інструменти, необхідні для ідентифікації, попередження і подолання кібербулінгу. Кампанія має свій канал і в Youtube – #WordsHurt. У 2018 році в Канаді проведено День рожевих сорочок, присвячений темі кібербулінгу¹⁴⁵.

Кампанію щодо кібербулінгу запровадило й Міністерство освіти **Італії**. Вона включає публікацію освітніх (текстових та мультимедійних) матеріалів на відповідному інтернет-ресурсі, а також створення моніторингу для кожного регіону країни. Крім того, створено телефонну лінію, за якою експерти надають допомогу. Важливу роль кампанія відводить реабілітаційним заходам, спрямованим на кривдників та / або їхні сім'ї, що включає інформування їх про обставини та наслідки вчинення ними кібербулінгу¹⁴⁶.

Кілька програм реалізуються в **Норвегії**. Серед них – частково фінансований за державні кошти, а частково за рахунок телекомунікаційних компаній ресурс SlettMeg.no («Видали мене»). Раніше ресурс було створено Службою захисту даних, але зараз це окрема установа. Тут наявна вся інформація про те, як скоонтактуватись з різноманітними службами в інтернеті чи соціальних медіа для видалення небажаного контенту. На сайті наявний автовідповідач для відповіді на запитання, як видалити небажаний контент. Може допомогти сервіс й у випадку необхідності зв'язатись з постачальниками послуг. Характерно, що фахівці ресурсу виступають у суді з експертними висновками щодо впливу небажаного контенту, включно з матеріалами сексуального характеру.

«Bruk Hue» («Використовуй свою голову») – проєкт боротьби з інтернет-харасментом, що реалізовується низкою недержавних організацій за підтримки різних сторін, включно зі службою у справах медіа. Проєкт спрямовано на підвищення обізнаності дітей та підлітків щодо цього виклику, а також щодо прийняття ними правильних рішень в інтернеті¹⁴⁷.

У **Греції** учні за координування вчителів створили інтерактивний навчальний інструмент проти булінгу. Частиною цього курсу є два відео: одне щодо традиційного булінгу, інше – кібербулінгу. Ці відео транслюються з погляду жертви, кривдника та спостерігача. Цей курс пропонує практичні рішення та сприяє підвищенню обізнаності щодо булінгу та кібербулінгу¹⁴⁸.

Деякі країни використовують такі форми активностей, як фільми, документальні фільми та театральні постановки щодо питань виникнення кібербулінгу, його небезпеки та як на неї реагувати. Ці інструменти були створені в Греції – «Bullying

143 <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2015-r038/index-en.aspx>

144 Canada.ca/StopHatingOnline

145 <https://www.prevnet.ca/bullying/cyber-bullying>

146 <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/-/italy-campaign-against-cyberbullying>

147 Council of Europe. Cybercrime Convention Committee (T-CY) / Mapping of Cyberviolence / 9 July 2018. – P. 27. – [Electronic version]. – Source: <https://rm.coe.int/t-cy-2017-10-cbg-study-provisional/16808c4914>

148 <https://www.hamogelo.gr/gr/el/andreas/>

Diaries», Польщі – «Where is Mimi?» та Великій Британії – «Let's Fight it Together». Наприклад, метою фільму «Let's Fight it Together» є підвищення обізнаності щодо кібербулінгу з позиції того, хто постраждав, та з позиції кривдника; у ньому також пропонується дітям стратегія подолання ситуації¹⁴⁹. Схожим є «Where is Mimi?», що є коротким освітнім фільмом, який показує дітей з різних аспектів кібербулінгу: з погляду жертви, спостерігача та кривдника¹⁵⁰. На одному з ресурсів зібрано й кілька фільмів, які стосуються кібербулінгу¹⁵¹.

Наявні й програми, спрямовані на налагодження співпраці з вчителями шкіл. Зокрема, на рівні Європи програми «Net Class» та «eSafetyLabel», метою яких є поширення інформації щодо онлайн-безпеки та надання можливостей користувачам уникати ризиків в онлайн-середовищі. Онлайн-платформа в межах другої програми допомагає вчителям створювати безпечне онлайн-середовище в школах, пропонуючи їм онлайн-спільноту, в якій можна поширювати та обмінюватись інформацією щодо досвіду. Програмою також передбачено робочі картки про дії в ситуації онлайн-шкоди та форуми, де вчителі можуть спілкуватись з колегами з Європи. Додатково є можливість відповідати на питання вчителів експертами¹⁵².

Завершуючи цей розділ, змушені вкотре підтвердити, що наразі універсальної моделі попередження та протидії кібербулінгу не існує. Але хоч як би розглядалось законодавчо це явище, оглянуті моделі мають багато спільного. Освітні та інші програми з попередження цькування онлайн охоплюють широке коло цільових груп – дітей, батьків, учителів, суспільство загалом. Ефективність цих програм може зрости, якщо до їх вироблення та впровадження долучаються самі діти. Справді, краще працювати на попередження кібербулінгу, ніж на покарання. Застосування лише каральних інструментів не зменшить це явище.

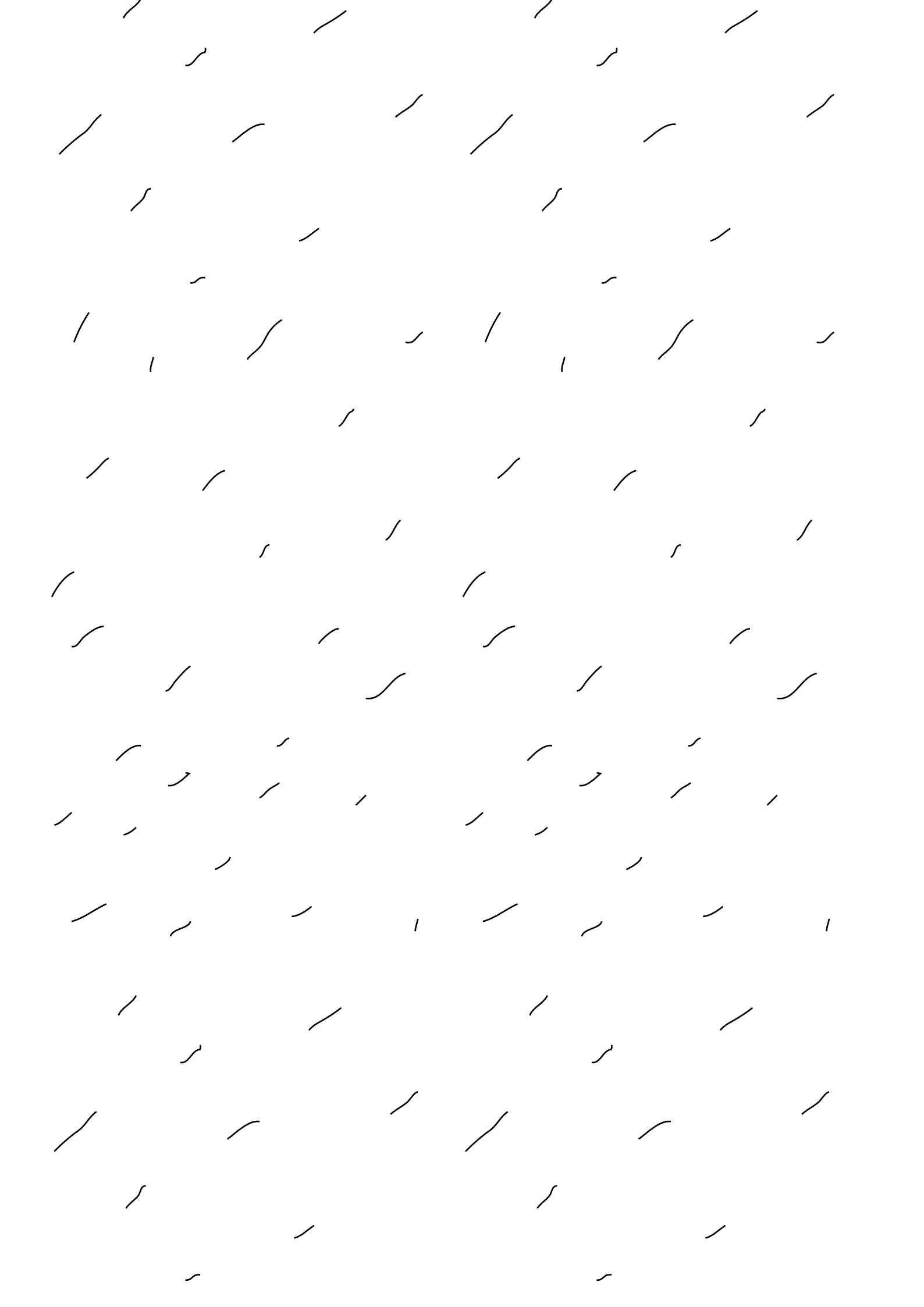
---

149 <https://www.childnet.com/resources/lets-fight-it-together>

150 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – P. 75. – [Electronic version]. – Source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

151 <https://www.boscoapp.com/single-post/2016/08/02/5-movies-that-will-make-teenagers-smarter-about-cyberbullying>

152 Cyberbullying among young people. Study / European Parliament Directorate General for internal policies. – 2016. – P. 75. – [Electronic version]. – Source: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

ЗАЦІКАВЛЕНІ СТОРОНИ

У цій частині ми окреслимо позиції різних груп, що безпосередньо зіштовхуються з явищем кібербулінгу – підлітків, вчителів, поліції, фахівців служб підтримки та освітнього омбудсмена. Чесно кажучи, авторами цього розділу і є представники цих зацікавлених сторін. Наша ж роль полягала швидше у викладенні думок тих, хто погодився з нами поспілкуватись.

ПІДЛІТКИ

Учасники та учасниці обох груп пов'язують використання інтернету з пошуком інформації. Погоджуються, що проводять із гаджетами значну кількість часу. «Якби мама забрала телефон, я не знаю, що б зі мною було», – каже десятикласник.

Підлітки не схильні пов'язувати користування соціальними мережами з віком, вважаючи, що йдеться швидше про вміння користуватись та протидіяти загрозам. Так, учасниця середньої групи зауважила:

«Я вважаю, що все абсолютно залежить від людини. Я взагалі не знала про таку інформацію, що акаунти можна мати з 13 років. Уже десь у 10 років я з друзями листувалась у Viber, в тому ж Instagram. Але я була свідомою дитиною. Коли мені писали <...>, я просто кидала в чорний список – і це не є проблемою. Тобто я вважаю, що якщо на державному рівні впровадити такі уроки в школах, наприклад про кібербезпеку, де дитині будуть пояснювати, або щоб батьки пояснили дитині, що немає нічого страшного в тому, щоб заблокувати когось. Захистити себе – це нормально».

Загалом виходячи з позиції підлітків, може бути двосторонній рух. По-перше, діти справді мають отримати знання та інструменти, як захистити себе; по-друге, програми чи то соціальні мережі можуть пропонувати дитячі аналоги, що дозволить їм спілкуватись, і не наразитись на небажаний контент.

Схожою є й позиція щодо батьківського контролю. Так, учні старшої школи більше схильні пов'язувати такий контроль швидше з автоматичним фільтруванням контенту (програмами), попередженням доступу до матеріалів, що містять насильство чи інші речі, які можуть впливати на психіку дітей, ніж з рішенням батьків. А от втручання батьків не сприятимуть довірливим стосункам з дітьми. Таку думку поділяє й частина учнів середніх класів.

«Просто якщо це будуть вирішувати батьки, мені здається, що стосунки між батьками та дітьми будуть погіршуватись. Як це – у когось є соцмережі, а в мене немає, бо мені мама не дозволила, а йому дозволила. А йому теж 8 років, як і мені. Треба, щоб були однакові можливості», – зауважує учениця 7-го класу.

Частина респондентів погоджується з необхідністю батьківського контролю через відповідальність батьків за дітей до певного віку. В тому, що завдяки такому контролю діти менше часу проводять зі смартфоном, теж бачать позитивну сторону.

«У мене є цей контроль. Я в день можу користуватись (смартфоном. – Ред.) три години. Знаєте, коли мені його встановили, я була дуже зла. А тепер я розумію, що я не сиджу так часто в телефоні», – каже учасниця середньої вікової групи.

Підлітки висловлюють спільну думку щодо того, що діти мають самі бути відповідальними, набувати знань та вмінь користування соціальними мережами та інтернетом.

«У 14 років ми отримали паспорт і вважаємо себе дорослими. Ми маємо відповідати вимогам часу і навчитися отримати більше досвіду», – каже десятикласник. А обмеження, фільтрування чи інші речі батькам варто проговорювати з дітьми. «Можливо, це просто треба обговорити з батьками. Обґрунтувати свою точку зору. І батьки теж повинні привести свої аргументи. Якщо вони тобі скажуть, що не можна, пояснять чому, і ти справді погодишся, то тоді вже діло іншої сім'ї, чому іншій дитині дозволили, а тобі – ні», – коментує учень 7-го класу.

Не надто прихильно ставляться підлітки до обмеження користування мобільними телефонами чи іншими гаджетами в школі / під час уроків. Досвід таких обмежень є в учнів середніх класів, і частина учасників групи схильні шукати компроміси в цих питаннях. Деякі учасниці старшої групи згадали хіба контрольні, під час яких телефони забирались, але загалом таким обмеженням учні намагаються опиратись.

Такі ініціативи були, були менш радикальні, але всі вони стосувались обмеження користування гаджетами. Коли ці обмеження надходили від батьків чи вчителів, то зустрічали опір з боку учнів», – зауважує одинадцятикласник.

Як і в ситуації з батьківським контролем та фільтруванням контенту, учні обидвох груп наполягають на відповідальності учнів, дозволяючи винятки хіба для наймолодших.

«У середній та старшій школі дітям можна давати телефони, щоб вони вчилися відповідати за себе, за свої вчинки. Тобто якщо дитина сидить на уроці і грає в телефоні, вона не чує матеріалу, і потім сама відповідальна, що пропустила матеріал. Якщо дитина грає в телефоні, їй нецікаво слухати матеріал», – каже учень 8-го класу.

Згадуючи випадки використання пристроїв для навчання, підлітки рекомендували цю практику розширити. «На мою думку, краще було б інтегрувати діджиталізацію в освітній процес, бо це джерело інформації», – каже десятикласник.

Про випадки кібербулінгу відомо третині опитаних старшокласників та половині учнів середніх класів. Ми вже згадували про досвід перебування в ситуаціях кібербулінгу респондентів чи їхніх знайомих. Проте безпосередньо з ними складних ситуацій не траплялось.

«Можливо, в нас ще не було таких складних ситуацій. Просто зараз це вирішується між нами – поговорили, відповіли і все вирішили», – каже учень 7-го класу.

Підлітки згадують про певні заходи щодо попередження кібербулінгу.

«Інколи можуть бути якісь виховні години. Нам пояснюють, як з цим можна боротись. Їх проводить класний керівник. Якщо певна ситуація трапляється на якомусь уроці, то долучається і той вчитель», – каже дев'ятикласниця.

«В нашій школі – я точно пам'ятаю – на початку року, коли ми приходимо на інформатику, завжди говорять про кібербулінг – як потрібно себе поводити; про паролі говорять; і що якщо щось сталось, ми маємо говорити вчителям і батькам. Тому ми говоримо про це кожний рік і не тільки тому, що щось сталось. Бувають лекції просто про булінг. Саме про кібербулінг лекцій не було. Тобто нам розповідають, але якщо трапляються якісь ситуації, ми ще раз це обговорюємо», – підтверджує учениця 8-го класу.

Учасники загалом з нею погоджуються в тому, що щодо традиційного булінгу заходів справді проводиться більше, а от щодо загроз в інтернеті, то цих заходів недостатньо або проводяться вони виключно тоді, коли вже щось трапилось. Більше того, більшість цієї групи звертають увагу, що вчителі повідомляють інформацію щодо кібербулінгу чи якщо щось трапилось у батьківській спільноті, а вже учні дізнаються від батьків.

Просвітницькі заходи проводять і поліцейські та фахівці кіберполіції.

«У 8-й клас приходив поліцейський. Він не розповідав саме про кібербулінг. Він просто розповідав про різні правопорушення. Про випадки зі своєї кар'єри. Здається, там він щось три слова сказав про кібербулінг», – звертає увагу семикласник.

Респонденти, підтверджуючи проведення окремих заходів щодо кіберзагроз зовнішніми фахівцями, все ж звертають увагу, що такі заходи не охоплюють усіх учнів. Участь у них пропонується відмінникам чи активним учням.

«Мені останнім часом здається, що про кібербулінг багато говорять, але в тих самих середовищах. Ось у моєму оточенні це вже третій тренінг (йдеться про фокус-групу. – Ред.). Я вже про це багато знаю. А ось дехто з моєї школи знає недостатньо. Тобто, можливо, треба приходити в школу і розказувати про це менш активним дітям», – каже старшокласниця.

Джерелом інформації залишається інтернет – кліпи, програми, блоги.

«Бувають випадки, коли ти стежиш за якимось блогером. Він просто розповідав про якісь свої історії, які траплялись з ним, що йому писали. Просто розповідав свої історії з життя. Коли є блогер, у нього багато матеріалів, багато підписників та коментарів, багато думок. Вони просто розповідали, як боролися, відповідали, не відповідали, що з тим усім робили», – каже восьмикласник.

Респонденти рідше самі шукають інформацію про кібербулінг.

«Мені взагалі було цікаво, що це таке, тому що на мої питання не могли відповісти батьки та вчителі, друзі. І я зайшов у Google і прочитав, що це таке. І побачив, що можу захиститися від кібербулінгу, якщо покликати батьків, і вони вже допоможуть», – зазначив десятикласник.

У разі ситуації кібербулінгу підліткам радять звертатись до батьків, учителів, поліції. Рідше – до шкільного психолога чи телефону довіри.

У попередньому огляді ми, посилаючись на дослідження інших організацій, згадували, що дорослі не є тими, до кого в першу чергу підуть підлітки з проблемами кібербулінгу. Серед опитаних нами респондентів ми зустріли різні настрої – від недооцінки загроз кібербулінгу до небажання чи страху постраждалим до когось звертатись.

«Мені здається, що це здебільшого залежить від особи, яка є жертвою булінгу. Тому що деякі взагалі це не сприймають всерйоз. І вони просто посміються з цього. Можливо, розкажуть друзям... Я вважаю, що насправді більшість розповідає друзям. Тобто для друзів доступ до інформації набагато більший, ніж для батьків чи вчителів. Узагалі я б сказала, що до вчителів мало інформації доходить. Можливо, через те, що не такий великий контакт», – зауважила старшокласниця.

На жаль, залишається частка підлітків, які взагалі не будуть скаржитись.

«Мені здається, що частіше ні до кого не звертаються. Тримають проблему в собі. Думають, що впораються. Але з часом вони все більше занурюються в проблему, і тоді вважають, що вже пізно звертатися за допомогою. Але, напевно, ніколи не пізно...» – каже старшокласниця.

Як ми вже казали, наслідком цього може стати ще більша вразливість постраждалих.

«Просто не було серйозних випадків, як у більшості. Також я вважаю – я кажу за себе, – що якщо щось трапиться, ти можеш перехвилюватись і побоятися про це розповісти. Ти не захочеш розповідати батькам, що ти писав. Можеш перелякатися і не розповісти», – підтверджує семикласник.

Дві групи по-різному бачать тих, до кого б звернулись першими. Так, якщо незначна більшість учнів середніх класів звернулася швидше б до батьків, то для старшокласників це були б друзі. До батьків звернулися б першими ті, в кого з батьками складаються хороші відносини, хто сподівається на їхню допомогу через досвід, а також ті, хто не довіряє друзям або побоюється їх несерйозного ставлення до ситуації.

«З особистого досвіду, я вже трохи не хочу довіряти друзям, бо, можливо, це друзі спровокували кіберзагрозу чи ще щось. Бувають різні ситуації. В першу чергу, чесно, я би звернулась до батьків. Тому що питання серйозності проблеми і залежить від сприйняття людини – що у 8 років ти можеш мислити на 14, а в 16 ти можеш мислити на 10. Наскільки сильно ти морально нестійкий, наскільки ти будеш сприймати кібербезпеку. Це все складно визначити, тому краще за все звернутись до батьків по допомогу», – каже учениця 7-го класу.

Власне, до батьків вже б звертались перед тим, як йти в поліцію, маючи на увазі, що ситуацію вже не можуть вирішити самі підлітки чи їхні друзів.

А от ті, хто підуть першими до друзів, вважають, що друзі швидше зрозуміють ситуацію, наприклад злам акаунту, та її наслідки. Близькість з друзями зумовлена тривалістю часу, який з ними проводиш порівняно з батьками. При чому свою роль як тих, до кого прийдуть друзі зі скаргою, респонденти бачать у тому, щоб розрадити, заспокоїти та порадити, що робити.

«Я вважаю, що друзі іноді можуть реально заспокоїти тебе. Тобто людина на нервах, вона схвильована. Вона приходить до тебе, ти можеш її посадити і сказати: “Так, спокійно. Ми зараз усе вирішимо. Ми разом там підійдемо, разом подзвонимо. Я буду поряд з тобою”. Це може чисто психологічно допомогти. Якщо людині написали, я можу заспокоїти і допомогти видалити цю людину, а якщо вже там під під’їздом чекають, то зрозуміло, що треба запропонувати довести додому, ми разом зайдемо до твоїх батьків і все вирішимо. Я б там не залишила саму людину в такому становищі. Але фізично допомогти ми не завжди можемо, тому що я не бандит, який може піти і когось побити, щоб захистити друга», – каже учениця середніх класів.

Серед тих, хто не пішов би одразу до батьків, причинами вважали: недооцінювання батьками ситуації та її наслідків; недостатній рівень обізнаності батьків у питаннях кіберзагроз; тривогу через те, що батьки звинуватять дітей у провокуванні ситуації, що трапилась. З цього приводу старшокласниця каже:

«Усе залежало б від ситуації. Є діти, які роблять речі, що не відповідають їхньому віку. Припустимо, якби я скинула комусь своє оголене фото, я би до батьків не звернулася. Мені б було соромно дивитися їм в очі. Я би пішла до кращої подруги, друга. Потім ми б прийняли б якесь рішення, і я вже б діяла по ситуації. І вже потім, напевно, звернулася б до батьків».

Інша старшокласниця звертає увагу: «Буває, що це все не сприймають серйозно. Коли кажеш, що тобі погрожують, тебе можуть звинуватити, що ось, мабуть, ти сама це спровокувала. Мовляв, ти забагато ділишся в соцмережах фотографіями, інформацією. І що це несерйозно і не треба цим перейматися. Нерідко так реагують батьки. Друзі ж зазвичай твого віку, тому теж знайомі з такими ситуаціями. Вони можуть тебе зрозуміти, а батьки визнають лише фізичні ознаки насилля».

На жаль, респонденти розповідають про ситуації цькування, коли навіть звернення до дорослих (батьків) не мало позитивного рішення:

«До батьків зверталися. У мене є молодший двоюрідний брат, і в нього були конфлікти у класі. І не лише в школі – це продовжувалося і в мережі. Йому писали усіляку брідоту й жахи, а він у 4-му чи 5-му класі був. Дуже багато ненормативної лексики. Його і били, і знущалися. Він розказував усе це батькам. Ті звернулися до вчителів і до адміністрації. Проводили бесіди. І наче він перейшов у іншу школу», – згадує старшокласниця.

Учасники та учасниці фокус-груп воліли б, якби служби підтримки та допомоги були поза школою – телефонні лінії або організації, куди можна було б звернутись у ситуаціях кібербулінгу. Проте важливо, щоб шкільний психолог знав про такі служби.

Про заходи шкіл з протидії цькуванню. На жаль, подолання булінгу в школі не завжди вирішується з дотриманням прав дитини. Так, якщо в першій ситуації має місце виклик сторін до директора для з'ясування, то друга закінчилась виключенням учнів.

«Історія була така, що робили меми, різні приколи про учнів. Коли про це дізналися вчителі, хоча до них ніхто не звертався, вони подумали, що це був прямо жорсткий кібербулінг. Покликали всіх батьків, учнів, яких викрили, і вчителі дуже радикально їх принизили. Вони змусили учнів вибачитися і пообіцяли, що на цьому все скінчиться. Але наступного дня учням сказали, що їх або виганяють зі школи, або дзвонять в поліцію. Словом, вони забрали документи і пішли зі школи», – згадує респондент.

Жоден з респондентів не згадав ситуацій, коли учнів залучали до прийняття рішень, що їх стосуються. Як приклад, обмеження використання гаджетів. Якщо ці рішення ухвалювались, вони приймалися вчителями та батьками. З учнями в цій ситуації не радились.

Разом з тим, респонденти вважають, що мають бути залучені до вироблення цих рішень включно з політиками національного рівня. Найбільш прийнятною формою консультацій старшокласники вважають опитування. При чому радять, щоб проводились вони анонімно:

«Якби все це (консультації з дітьми. – Ред.) проходило з іншими людьми, могло б бути соромно або страшно, що щось можеш не так сказати. Це стосується і дорослих, і однолітків. Якщо хтось скаже, давайте заблокуємо Instagram, я думаю, всі накинуться на нього», – каже учасник фокус-групи.

ВЧИТЕЛІ

Оскільки школа є основною інституцією, відповідальною за виконання законодавства щодо булінгу (цькування), тож вчителі перебувають на вістрі. Ми провели фокус-групу з педагогами шкіл Києва і з'ясували, що після прийняття згаданого закону на них одразу було спрямовано низку освітніх програм.

Як приклад, проєкт за підтримки Литви, в межах якого 20 керівників закладів освіти вивчали досвід цієї країни і апробували його після повернення у свої школи. «Він називається “Україна без булінгу, сім'я без насильства 366”, тому що має тривати весь рік. Запроваджено його цьогогоріч у вересні. Організований він був на базі 20 шкіл, зокрема на базі шкіл у Дніпровському районі. Реалізовувався тиждень протидії булінгу в кінці вересня. Був один всеукраїнський флешмоб, коли одночасно в ефір вийшли одразу 176 шкіл. І всі танцювали флешмоб дружби на підтримку протидії булінгу», – ділиться одна учасниця опитування. Проводились й інші семінари.

У школі ж заходи для дітей переважно проводять поліцейські – шкільний офіцер поліції або представники ювенальної превенції. Учасники опитування стверджують, що це як заходи запобігання булінгу, так і заходи, ініційовані після певних ситуацій цькування. Питання кібербулінгу почали підніматись під час цих заходів після широкого поширення в інтернеті зйомок знущань. На думку вчителів, цього недостатньо, оскільки практично відсутні спеціальні уроки чи інші форми занять з дітьми щодо запобігання цькуванню: «[Має бути] обов'язковий якийсь урок у кожному класі. Хоча б один на тиждень. Тому що якщо я його проводжу навіть раз на два тижні, випрошуючи у якогось колеги годинку, це не дає результату. Має бути система», – зауважує соціальна педагогиня. Хоча згодом ці ж фахівці стверджують, що їм, як і психологам, часто бракує знань, як допомогти дітям у ситуації булінгу (цькування) чи в інших ситуаціях.

Як і підлітки, вчителі бачать серйозний виклик у замовчуванні дітьми ситуацій кібербулінгу, в які вони потрапляють. «На мою думку, найбільша проблема в тому, що дитина в такому віці соромиться зізнатись, що проти неї є такий вплив. Зазвичай, кажуть, що дитина звернулась до батьків чи поліції щодо відео. У моєму досвіді у 80% випадків дитина буде це замовчувати. І це може вплисти тільки, якщо якась крайня потреба чи якщо якась третя особа розкаже, що таке з дитиною відбувається», – каже вчителька – учасниця дослідження. Про такі ситуації дізнаються вчителі від третіх осіб – переважно однолітків, рідше батьків.

Хорошою альтернативою вчителі вважають визначену законом процедуру протидії булінгу (цькуванню). «У випадку якщо така скарга реєструється, директор приймає рішення про збори координаційної ради, до складу якої входить практичний психолог, соціальний педагог, батьки потерпілої сторони, батьки булера чи булерки. Запрошуються, якщо ситуація патова і виходить з-під контролю, і представники ювенальної превенції. Дорослі люди намагаються обговорити ситуацію і дійти згоди. Після цього приймається рішення, як класифікувати цю подію. Чи це булінг, чи це певні протиправні дії, які вчиняють діти», – каже вчителька. Якщо ж питання не вдається виріши-

ти – звертаються до ювенальної превенції та соціальних служб. «Ми можемо тільки проводити бесіди, роз'яснювальну роботу з батьками, але частіше за все батьки залишаються при своїй думці. Думають тільки про своїх дітей. Крім того, що поговорили і зробили зауваження, ніяких інших дій ми не маємо права зробити», – продовжує та ж учасниця опитування.

Підтримують учителі й батьківський контроль, зокрема в запропонованому фахівцями ювенальної поліції варіанті. «Вони (батьки. – Ред.) закачали програму, і коли дитина входить у мережу і заходить на будь-який сайт, батькам приходить повідомлення, на який сайт вона заходить, і вони дають чи не дають дозвіл на користування сайтом. Але тут це зіграло проти нас самих: діти все ж таки використовують гаджети за призначенням на уроці. Батьки ж думають, що прийшов запит, подивились – ні, не дозволяю, а в нас натомисть четверо-п'ятеро дітей не залучені в ту роботу, яку потрібно на уроці. І факт такий, що батьки проконтролювати це можуть, а от ми ні», – розповідає одна з учасниць, учителька. Хоча інтерес учительок в особистому контролі над дітьми сумнівний.

З позиції вчителів, зменшило б проблему обмеження або заборона використання гаджетів у школі. «Діти 3-го класу створили групу у Viber і почали цькувати одне одного не дуже гарними знімками. З цим до нас прийшла мама. Що ми зробили – викликали на розмову всіх батьків. Провели бесіди з дітьми. Для батьків дітей у цьому віці усе просто – забрали в них телефони і заборонили [користування]. І в класі тепер узагалі заборонені телефони, діти їх не носять. У початковій школі це набагато легше зробити», – наводить приклад учителька молодших класів. Незрозуміло, правда, чи припинилось цькування. З досвіду вчителів, рішення про обмеження / заборону використання гаджетів приймається класним керівником спільно з батьками під час зборів чи інших зустрічей. А от питання про залучення учнів до прийняття цих рішень учителі залишили відкритим, стверджуючи, що «Діти знають свої права, а от обов'язки – ні».

Загалом опитані вважають, що на школи покладено законодавством аж надто значну відповідальність щодо протидії булінгу. «Я хочу просто навчати дітей. Якщо має місце булінг чи кібербулінг, я просто звертаюсь до поліції чи кіберполіції, і вони хай мають можливість доступу до всього контенту. Я ж лише спокійно повідомляю і займаюсь своєю справою», – зауважує з цього приводу одна з учасниць фокус-груп із учителями. Респондент(к)и схильні вважати, що через надмірний тягар функцій вони вимушені менше займатись, власне, навчанням.

«Перш за все, мають батьки відповідати. Батьки приходять і кажуть, що у нас у секції дітей група у Viber і там погрожують моїй дитині, допоможіть. Питання, чому йдуть до школи – бо на школу вже все повісили. Я перепрошую, але треба трохи розділити повноваження», – зауважує одна з вчительок, скаржачись на недостатню, а то й узагалі відсутню підтримку чи допомогу з боку батьків. Додають сюди ще падіння авторитету вчителя через принизливі сюжети в медіа, майже відсутні позитивні приклади та бачать ситуацію як практично безвихідну. Вчителі рекомендують, щоб навчання з кібербезпеки та інших питань відповідального батьківства для батьків було обов'язковим.

З поліцією дещо краща комунікація – вчителі згадують як ювенальну превенцію, так і патрульну. Проте це лише в Києві. Респондентки з інших міст скаржаться на практичну відсутність роботи ювенальних поліцейських.

З соціальними службами, зокрема Службою у справах дітей, співпраця вчителів теж складається по-різному. У більшості випадків вона обмежується зверненнями вчителів до соціальних служб, рідше їх вдається запросити до школи.

Фокус-групи показують відсутність знань у вчителів щодо своїх прав та прав дитини: «Законодавчо на сьогоднішній день учитель не має майже жодного права: ми не маємо права крикнути на дитину чи навіть підвищити голос. Ми не маємо права її взяти і отак поставити. А відповідає за все вчитель», – каже одна з учительок. Респонденти потребують знань щодо прав людини, механізмів правового захисту. «Учасники (освітнього процесу. – Ред.), але яке право ми маємо. Ми проводимо профілактику. А яке законодавство ми маємо, щоб вплинути на батьків, на дітей? Скажіть мені, який закон у мене є, щоб я могла вплинути», – запитує інша респондентка.

ОСВІТНІЙ ОМБУДСМЕН

Коли ми аналізували законодавство, зупинились і на повноваженнях освітнього омбудсмена. В цій частині ретранслюємо його позицію щодо попередження та протидії булінгу (цькуванню), в тому числі онлайн. До слова, інтерв'ю ми проводили, коли з часу призначення Сергія Горбачова не минуло й року. Орієнтовно, до 60% звернень до омбудсмена надходить від батьків, до 40% – від учителів. Кілька звернень є від студентів та учнів, але не так багато, як від вчителів та батьків.

З понад двохсот звернень, одне, з Київської області, стосувалось отримання дівчиною погроз в Instagram. Проте були й інші звернення, пов'язані з кібербулінгом (близько 20) – поширення фото учнів чи вчителів без їхньої згоди, а також монтування цих фото, наприклад із зображеннями порнографічного змісту.

Щодо останньої форми, освітній омбудсмен вважає, що потрібно більш чітко прописати правові норми щодо розслідування таких випадків, особливо в ситуаціях, коли такий контент поширювався з чиєсь сторінки, але не її власником. Наприклад, у ситуації зламвання. Омбудсмен не схильний розглядати кібербулінг виключно як окреме явище: «Зазвичай у закладі освіти кібербулінг не існує сам по собі, оскільки є складовою інших видів булінгу». Водночас звернення з питань порушень прав людини в цифровому середовищі переважно надходять від учителів. «Чимало вчителів не задоволені тим, що їх знімають, а потім фото чи відео викладають у мережу. При чому дуже часто викладають у мережу нарізку, вирвану з контексту. Це точно кібербулінг. Доводиться реагувати на місці. Блокувати розповсюдження інформації. Наразі це вдається. Але є випадки, які потребують втручання кіберполіції».

Освітній омбудсмен бачить свою роботу з подолання цькування через кілька шляхів. По-перше, проведення в школах медіації; по-друге, консолідація різних зацікавлених сторін. Прикладом останнього є заходи за участю різних суб'єктів з аналізом судової практики щодо булінгу (цькування). «Цільова аудиторія – керівники управлінь освіти, співробітники департаменту освіти (Київ), юристи, заступники, начальники управлінь освіти з виховної роботи. Практика розгляду звернень показує низьку правову обізнаність стосовно питань запобігання та протидії булінгу. Тому цей проєкт ми плануємо розвивати та зробити на його основі методичні рекомендації. За цим наказом (про реагування на випадки булінгу (цькування). – Ред.) і наших заходів ми робитимемо публікації для роз'яснення норм наказу щодо реагування».

Просуває освітній омбудсмен й запровадження медіаосвіти: «Медіаосвіта – напрям, який для мене має особливе значення. Нещодавно я взяв участь у створенні сайтом 4тата курсу лекцій про медіаграмотність. Є й курси медіаграмотності на Prometheus. Кібернебезпечка якраз виникає тоді, де не вистачає інформації. Наклепи, плітки виникають там, де немає прозорої й оперативної інформації. Якщо школа її надає, то це зменшує шанси для викривлень та / або цькування. Але якщо є спланована атака, то потрібен уже більший ресурс».

У цьому зв'язку омбудсмен планує співпрацювати з Міністерством цифрової трансформації. «Прозорість та достовірність інформації як протидія кібербулінгу. Маємо

намір зробити портал, де кожна людина зможе мати повну та достовірну інформацію про освіту, що зменшить ризики кібернебезпек. Маємо намір залучити різних стейкхолдерів, зокрема представників Мінцифри».

Не зважаючи на загалом вдалу співпрацю з ювенальною превенцією, освітній омбудсмен усе ж сподівається на медіацію як спосіб вирішення конфліктів. «Фактично, будь-який випадок намагаємось вирішити медіацією. Перший етап – почути позиції сторін. Іноді досить складно визначити позицію, що базується на фактах, оскільки більшість звернень авторів мають виразно оціночний характер. Важко було починати спілкування через переважно емоційні та оціночні судження без надання фактів, тому працюємо над виробленням алгоритмів, процедур. Плануємо проведення тренінгу із залученням організацій-медіаторів, які й допоможуть нам виробити ці процедури. Вони досить складні та вимагають серйозного ресурсу».

Вдалою вважає освітній омбудсмен співпрацю зі структурними підрозділами у сфері освіти. Зі школами така співпраця тільки налагоджується. Якраз поширення заходів із розгляду судової практики і є цією моделлю налагодження співпраці та посилення обізнаності шкіл у питаннях булінгу (цькування). «Рік тому ми проводили апробацію системи забезпечення внутрішньої якості освіти – інституційного аудиту. Складовою є якість освітнього середовища, зокрема вільного від насильства та булінгу. Інструмент – анкета для учнів та анкета для вчителів з питаннями щодо булінгу. Відповіді багатьох батьків та вчителів здивували: “У нас немає булінгу. Навіщо так багато про це запитувати?”. Проблема полягає в неусвідомленні, несприйнятті батьками та вчителями булінгу як проблеми. Тому з цим треба працювати. Не зважаючи на недосконалість законодавства протидії булінгу, з ним слід і варто працювати», – зауважує Сергій Горбачов.

Налагодили комунікацію з Уповноваженим Президента з прав дитини та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. Щодо останнього, правда, виключно на рівні звернень.

Одним з недоліків закону щодо протидії булінгу (цькування) освітній омбудсмен вважає його обмеження лише дітьми як стороною цькування. «Наприклад, із закону було вилучено стосунки між дорослими людьми – мобінг усередині колективу. Булінг між вчителями та батьками. Коли об'єднуються батьки і тиснуть на вчителя, або вчителі проти батьків, або взагалі ситуації між батьками, що пов'язано з поборами в школі або методами та моделями навчання. Одні батьки, наприклад, вимагають від учителя домашнє завдання для першокласників (годин на п'ять), інші – дотримуватись концепції НУШ без завдань. Кібербулінг здійснюється в батьківських групах у Viber. З цим слід працювати психологам. Подібне цькування може проявлятися у булінгу. Закон виключив дорослих. Потрібно цей трикутник замкнути – батьки, батьки, вчителі».

«Новий Закон “Про загальну середню освіту” збільшив набір інструментів впливу, які може використовувати освітній омбудсмен – обов'язкові до розгляду подання (до прикладу, про проведення службової перевірки, про відповідність займаній посаді) як у закладах освіти, так і поза ними, а також інші зміни», – зауважує Сергій Горбачов.

Як ми вже говорили, омбудсмен зацікавлений у подальшій імплементації медіації, а також просуванні змін до законодавства. «Є кілька рівнів вирішення конфліктів.

Перший – послухати сторони, щоб з'ясувати, що відбувається. Багато проблем через відсутність якісної комунікації. Другий рівень – законодавчий захист. Не вистачає механізмів. Люди одне одного чують, але не доходять згоди. Це можна робити, але це емоційно складно. Третій рівень – стійкість конфліктних позицій. Тут потрібні правові механізми. Є непоганий український досвід медіації, зокрема в кіберпросторі. Є бажання закордонних колег долучитись. Пропонують поділитись польським досвідом (Інститут альтернативних рішень). Вони пропонують восени провести проєкт. Залучаються чотири школи (м. Київ та Київська область) – пілотний проєкт, щоб застосовувати методику організації. Проєкт “Мирна школа”, частиною якого є кібербезпека».

Щодо питань змін до законодавства, Сергій Горбачов бачить потребу: «Введення відповідальності за свідомий наклеп / дезінформацію. Часто розповсюджуються не факти. І цьому слід покласти край. Потрібно визначити відповідальність за неправдиву інформацію».

Запропонував освітній омбудсмен і низку рекомендацій стосовно кібербулінгу. «Я не бачу вагомих підстав для окремої структури (з реагування та протидії кібербулінгу. – Ред.). Але важливо чітко прописати нормативну базу, відповідальність за її порушення. Тоді чинна система управління освітою зможе з цим працювати, і поліція, зокрема ювенальна. Перше – удосконалення законодавства (щодо протидії булінгу). Навчати людей – це друге важливе питання. Отже, потрібен освітній проєкт, щоб вчити людей, як ідентифікувати булінг та як реагувати на нього. Проєкт стосовно кібербулінгу в освіті (правової освіти) я би підтримав».

Освітній омбудсмен та працівники його служби долучилися до розробки законодавчих актів, які покликані протидіяти кібербулінгу. «Ми надавали свої пропозиції до Національної стратегії захисту дітей у цифровому середовищі, проєкту змін до Указу Президента України від 25 серпня 2015 року № 501 “Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини”, – розповідає Сергій Горбачов, – де, зокрема, зазначали про захист прав дітей у світі цифрових технологій, підвищення обізнаності всіх учасників освітнього процесу про права, їхню реалізацію та захист, запровадження в навчальних програмах, навчальних предметах і предметних циклах наскрізних змістових ліній щодо прав та свобод людини та їхню реалізацію, основ медіаграмотності».

ПОЛІЦІЯ

Ми об'єднали в цьому розділі і патрульну поліцію, яка працює переважно в закладах освіти, проводячи заходи запобігання булінгу (цькування), і ювенальну превенцію, до повноважень якої належить проведення розслідування та складання протоколів за фактами булінгу (цькування).

«Шкільний офіцер поліції – це проєкт, започаткований у Києві, Львові, Івано-Франківську та Харкові. Він існує в нас з 2016 року. Зараз ми охоплюємо близько 250 шкіл в Києві. По Україні – у тих населених пунктах, де є патрульна поліція, є і шкільні офіцери. Проєкт є, але не завжди закріплений на законодавчому рівні. Хоча він насправді пілотний. У нас ніде немає такої офіційної посади, як шкільний офіцер поліції. Ми всі інспектори відділів зв'язків з громадськістю. Кожен офіцер поліції має приблизно від 20 до 25 шкіл, за якими він чи вона закріплена. І щодня ми проводимо профілактичні роботи, пов'язані з різними безпековими темами. Це проєкт, яким ми керуємося. Ще додатково опрацьовуємо запити та листи з проханнями приїхати і провести щось – це ті школи, до яких ми не прикріплені», – каже патрульний поліцейський, один із учасників фокус-групи.

«Кібербулінг там (заклад освіти. – Ред.) – одна з важливих проблем, тому що людина в смартфоні наразі постійне явище. Щодня ми спілкуємось не лише про булінг, а й про кібербулінг, як відрізнити булінг від хейтерства і таке інше. Як себе захистити», – коментує патрульний поліцейський – один із учасників фокус-групи. Здебільшого їхні заходи спрямовані на запобігання цькуванню та іншим загрозам. «Ми інколи профілактично їздимо з нашими інтерактивними заняттями, тому що ми не просто щось розповідаємо дітям, а взаємодіємо з ними. Бувають випадки, коли, наприклад, запрошують до Дня безпечного інтернету чи на якісь інші заходи, що проводить навчальний заклад. Ми частенько заїжджаємо саме з метою запобігання кібербулінгу, часто разом з цим просять розповісти про шахрайство через мобільний телефон та в інтернеті». Регулярність відвідування поліцейськими закладів освіти залежить від самих шкіл. «Якщо школі потрібно прозвітувати, запрошують раз на півроку, а якщо провести спілкування з учнями, батьками чи бути присутніми під час спілкування з психологами – може бути й раз на два тижні», – звертають увагу патрульні поліцейські. Після прийняття закону щодо протидії булінгу частіше для попереджувальних бесід школи стали запрошувати й інспекторів ювенальної превенції.

Шкільних офіцерів поліції запрошують на засідання комісії в школі щодо булінгу (цькування) здебільшого для консультування та допомоги, але не для прийняття рішень. Зі слів учасників, бувають ситуації, коли їм доводиться головувати на тих комісіях, оскільки школи не знають, що робити в таких випадках (інтерв'ю проводилось до оприлюднення Порядку реагування. – Ред.). Інколи вони складають протоколи щодо фактів булінгу, проте це швидше винятки. «Переважна більшість пов'язаних з булінгом ситуацій вирішується без складання протоколу», – зазначив патрульний поліцейський. Рідше школи запрошують інспекторів ювенальної превенції. Зі слів учасників дискусії, робиться це переважно для звітування.

Інспектори ювенальної превенції теж більшість звернень отримують від батьків. Дуже невелика частка звернень надходить від шкіл. При чому інспектори пов'язують

це з намаганням шкіл приховати та повідомити про випадки булінгу лише в крайніх випадках. «Школи часто не повідомляють. Бо є діти заможних батьків – по-перше. По-друге, страх перед структурними підрозділами у сфері освіти. Вчителі готові говорити про це. Можливо, класний керівник боїться директора. А директор побоюється відділу освіти», – зазначає з цього приводу Юрій Кіцул. Не отримують інспектори звернень від дітей, проте є випадки, коли подібні звернення можуть надійти ззовні. «У нас був випадок, коли до нас звернулись журналісти, коли знайшли оголошення на OLX, де дівчина розмістила оголошення, що продам себе за 3 гривні, і виставила фото. Звернулись журналісти, щоб ми розслідували, бо це булінг стосовно дитини та знущання. Проте коли опитали маму і дівчину, з'ясувалось, що вона сама це виклала, щоб збільшити кількість підписників на своєму блозі. Оголошення для власного піару», – пригадує одна з учасниць дискусії.

Інколи патрульних поліцейських залучають до формування на рівні школи планів заходів зі створення безпечного середовища, проте не в питаннях, що стосуються кібербулінгу: «Електронних комунікацій не було. Коли вступив у дію закон, треба було скласти план, а для шкіл це було незнайоме. Ми їм надали деякі рекомендації: рекомендували, як це краще робити, частіше проводити такі заходи, як можна на них вплинути», – каже один з поліцейських.

І під час участі в комісії, і під час складання протоколів поліцейські здебільшого отримують матеріали від батьків, наприклад скріншоти образливих коментарів чи інше.

Систематичність поліцейські трактують через повторюваність та поєднання різних форм цькування. «Ми взагалі з'ясовуємо, коли були такі ситуації, щоб довести систематичність. Якщо було в онлайні, то скріншоти робимо. Робиться скріншот переписки. Якщо це було в онлайні і ще щось залишилося, то заходимо на сторінки і теж робимо скріншоти. Приєднуємо такі дані до матеріалів. Якщо поодинокі ситуація, то вона не розглядається, як булінг. Якщо систематично, то тоді розглядаємо як булінг. Ми фіксуємо факти – сьогодні сварка, завтра в нас застосування відео чи щось писали, наприклад принижували. Ми опитуємо по кожному факту. От дитина розповідає, що сьогодні він мене бив, чи ще щось робив, чи попсував якісь речі, в цей час були присутні й інші діти. Потім опитуємо інших дітей, які були свідками ситуації. Знову ж таки, дитина пояснює, що булер мене сфотографував і там десь виклав фотографію чи погрожував кудись викласти», – каже інспекторка ювенальної превенції. Проблема може виникнути хіба зі встановленням особи власника чи власниці акаунту. «Як довести, що цей акаунт належить цій дитині. Спочатку, коли відбувається перша зустріч, батьків шокує ця інформація. Потім вони приходять додому, перечитують увесь інтернет, дзвонять до знайомих, радяться з усіма. І потім наступного дня приходять і кажуть, що не знають, чий це акаунт: «Цей акаунт не моєї дитини, в неї інший акаунт. Це хтось інший зробив цей акаунт і поставив фото моєї дитини. Чого [чіпляєтесь] ви до мене та моєї дитини», – каже один з поліцейських. При чому в цих ситуаціях залучення кіберполіції патрульні вважають малоймовірним, оскільки: «Вони не займаються такими дрібними правопорушеннями». Інші підрозділи залучаються у разі скоєння тяжкого злочину, наприклад доведення до самогубства через технології.

Юрій Кіцул у цьому зв'язку констатує глибшу проблему – відсутність кібербулінгу в законодавстві: «У кібербулінгу часто не потрібно доводити систематичність. Є ситуація – і її слід одразу припинити».

Поліцейські, що брали участь у дискусії, вважають, що часто батьки учнів переоцінюють ситуації суперечок чи конфлікту і трактують їх як кібербулінг: «Буває, що багато дітей переписується у Viber чи Telegram, як правило, група, де є весь клас, і вони можуть якісь неприємні речі одне одному написати. Буває так, що батьки дуже часто роздмухують ситуацію. Насправді ж хтось комусь написав неприємне, на наступний день вони вже помирились, а батьки роблять скріншоти, приносять ці скріншоти і пишуть заяви в поліцію. Потім ідуть ледь не в прокуратуру, якщо поліція, на їхню думку, не розглянула цю заяву за пів дня, як вони хотіли. Ідуть до ЗМІ. Приходять до директора. Можуть таке розкоचेгарити, хоча учні 5-го класу пожартували, а навіть якщо побилися, чи пообзивались, чи ще щось, то батькам здається, що це дуже серйозно, і вони готові по судах ходити, вимагати якихось компенсацій», – каже один з поліцейських.

«Саме щодо безпеки в інтернеті, ні. У нас зазвичай проводять [заходи] щодо вікових особливостей дітей. Плюс аналіз законодавчої бази, плюс взаємодія між усіма структурними підрозділами, які залучаються до захисту прав дитини», – зауважили учасники дискусії – поліцейські стосовно навчання, яке для них проводиться. Інспектори ювенальної превенції переважно самі шукають матеріали про безпеку дітей в інтернеті. Необхідність навчання фахівців поліції, як й інших суб'єктів, у випадках булінгу (цькування) підтверджує і Юрій Кіцул: «Лише навчання. При чому спільно зі сферою освіти та суддями. Щоб судді правильно розуміли, як ідентифікувати [різні випадки]. А фахівці сфери освіти – для належного реагування, виявлення причин, умов. Щодо надання психологічної допомоги варто взагалі ще й соціальні служби долучати».

Підтримують патрульні поліцейські вікові обмеження користування соціальними мережами. «Наприклад, зі свого досвіду можу сказати, що ми проводимо багато занять з безпеки в інтернеті для користувачів підліткового віку відповідно до програми “Школа і поліція”. І є одне питання для п'ятих-шостих класів: “Чи користуєтесь ви Instagram”, – тоді піднімає руки весь клас. Вчора в мене взагалі була ситуація, я у 3-го класу це запитала – і підняло руки пів класу. Виникає питання: “З якого віку дозволено реєструватись в Instagram?”. По-перше, діти не знають [відповіді на це запитання], а по-друге, коли ти їм кажеш, що з 13 років і куди дивляться ваші батьки, виникає питання, чому взагалі діє таке вікове обмеження. І цього ніхто не знає. На жаль, ніхто на це не звертає уваги. Стосовно цього одна з патрульних поліцейських рекомендувала б прописати на законодавчому рівні якісь елементарні правила та норми поведінки в інтернеті, навіть щодо користування соціальними мережами. Це одна з пропозицій, тому що коли діти в 6-му класі в Instagram не закривають свої акаунти, це загрожує їхній безпеці в інтернеті», – каже респондентка, апелюючи до загроз, на які може наразитись дитина, оприлюднивши свої дані.

Більшість учасників дискусії підтримують використання батьківського контролю. Думки щодо віку чи розвитку дітей, яким контроль обмежується, розділились – залежно від віку, коли батьки відповідальні юридично за дітей, чи ж залежно від розвитку дитини. «З цього приводу можу навести приклад. У нас був виклик, коли група з п'яти дітей кидалась під машини. Далі ми дізнались, що є така група – “Біжи або помри”. Тобто вони перебігали дорогу перед самим автомобілем. Коли ми зловили цих дітей (це було біля метро “Дніпро”), викликали на місце ювеналів. Коли ми почали говорити з їхніми батьками, батьки були в шоці і не розуміли, що відбувається», – каже один з учасників

фокус-групи з поліцейськими. Юрій Кіцул вважає, що такий контроль може убезпечити дітей від ризиків цифрового середовища: «Батькам слід встановлювати відповідні програми, які б дозволили зі свого телефону мати доступ до телефону дітей. Особливо у вечірній час. Найкритичніший час сприйняття погроз – нічний час. Діти можуть бути зареєстровані в п'яти-шести соціальних мережах. Значна частка дітей три-чотири рази на ніч можуть вставати перевіряти пошту. І саме тоді піддаються ризикам. Тому цей вечірній час варто блокувати. Нормальним є читати переписку».

Водночас серед учасників є й ті, хто не підтримують ідею батьківського контролю. Так, матір шестикласниці зауважила: «Я належу до тих батьків, які категорично проти читати листування дитини. Я ніколи не лізу до її телефону. У нас з нею домовленість. Ми з нею про це спілкуємось. Раз на тиждень у нас профілактична бесіда щодо культури спілкування, щодо контентів – що можна, що не можна. Так, я зареєстрована в TikTok. Я бачу, які відео вона викладає, я розумію, з ким і де вона спілкується, але залізи у її Viber, у її групу, де вона спілкується з однокласниками, – для мене це неприйнятно».

А от щодо обмеження чи заборони використання гаджетів у школі думки патрульних поліцейських розділились. «Хто і для чого використовує мобільні телефони. По-перше, як батьки ставляться до мобільних телефонів дітей. Як діти використовують телефон. Треба пропрацювати питання щодо використання телефону в навчальному процесі. Наприклад, я на уроці просив дітей з телефону відкривати Конституцію і по черзі зачитувати статті, які ми з ними обговорювали. Тобто іноді телефон може бути корисним. <...> Якщо дитину навчити використовувати телефон у навчанні, то і забороняти не потрібно. А якщо телефон відволікає від навчання, то, можливо, так», – зауважує один з респондентів. Ті ж, хто підтримує заборону, вважають, що не встановлена відповідальність за її порушення. «Я більше би дав повноважень школі, щоб вони контролювали. Тобто є статут, є якісь заборони, потрібно, щоб у них були якісь санкції. Як я бачу, є школа, в ній є статут, який затверджується департаментом освіти, і у школи будуть якісь повноваження. Якщо дитина грається в телефоні на уроці, то школа може покарати», – зауважує інший учасник фокус-групи з поліцейськими.

Юрій Кіцул, загалом підтримуючи обмежене використання або заборону гаджетів у школі, все ж пропонує залучати до прийняття цього рішення дітей. «Заборона телефонів – меморандум тристоронній (батьки, вчителі, учнівське самоврядування). Як приклад, Івано-Франківська область. Зібрали ці три сторони, і кожен писав свої побажання. І це дуже хороша практика була. Вирішили меморандумом про телефон у скриньці, все. Не згоден – змінюєш школу». Чути голос дітей пропонує інспектор з особливих доручень і в інших ситуаціях: «Слід бути на стороні дітей. Як приклад, телефонують зі школи, що діти втекли з уроку. Ми маємо з'ясувати. Який урок? Інформатика, де вчать Word півроку». До слова, більше залучення та співпраця адміністрації шкіл з дітьми зменшує прояви булінгу (цькування). «Я був у школах, де усунуті причини та умови булінгу. Ця школа може бути в селі чи районі. Це підхід адміністрації та її вплив. Не знаю, чому так. Є школи з тотальним булінгом. А є школи, де булінгу бути не може. Взаємодія дітей з учителями та адміністрацією», – зазначає інспектор з особливих доручень.

Непоганою вважають патрульні поліцейські співпрацю зі службами у справах дітей. Як позитивний приклад співпраці різних сторін наводять ситуацію з дітьми, що потрапили в спільноту «Синій кит» і завдавали собі ушкоджень. Інспектори ж ювенальної превенції

неоднозначні в таких оцінках, кажучи, що співпраця з різними управліннями складається по-різному. «Наприклад, мені ввечері повідомляють, що знайшли дитину. Я складаю акт, і мені треба комусь передати цю дитину. Якщо це на території міста, я вже можу їм після 5-ї години не додзвонитись, не кажучи вже про вихідні. Куди мені подіти дитину – ми можемо в себе тримати її максимум до восьми годин. І тоді я змушена телефонувати в районну службу, бо вони завжди відповідають і мені допомагають. Наприклад, з районною службою у нас є і вечірні, і нічні рейдові виїзди. Взаємодія є; коли є потреба, ми навіть не по графіку з районом виїжджаємо. А в місті взагалі проблема. Я працюю вже два роки і, мабуть, на контакт з ними виходила лише двічі», – каже інспекторка. Не надто охоче соціальні установи долучаються до пов'язаних з булінгом ситуацій: «Воно (питання протидії булінгу. – Ред.) відбувається тільки на рівні школи. Тому що служба прийшла і сказала, щоб вони йшли в поліцію і вони вас покарають», – зазначає інспекторка про роль соціальних служб. Більше того, зі слів інспекторів, навіть якщо служби запропонують психолога, їхня робота не є ефективною. «Законом покладено на служби у справах дітей спільно із засновником (закладу освіти. – Ред.) розробляти програми реабілітації. Але як це працює – невідомо, – зазначає в інтерв'ю Юрій Кіцул. – Усе зводиться до профілактичних бесід». Тож як ми писали вище, соціальні служби мали б більш активно долучатись. До того ж ці інституції мали б бути більш ефективними. З цією метою слід звернути увагу на підготовку фахівців, що працюють з дітьми. Крім того, самі собою служби мають стати більш ефективними – ситуації з відсутністю супроводу для дітей є цьому прикладом.

Недостатньою вважають поліцейські обізнаність учителів та батьків щодо своїх прав та визначеної законом відповідальності. Більше того, незнання законодавства школами результує в сумнівні дії адміністрації таких шкіл. «Є такий випадок: вчителька не пускала дитину в 1-му класі в туалет – і дитина впісялася. Мама прийшла і написала заяви, ми склали протокол щодо булінгу. Є докази, є все, але нам сказали, щоб ми вас тут більше не бачили», – розповідає інспекторка.

Крім того, деякі рішення адміністрацій шкіл результують у порушення прав дитини. Приклад з досвіду інспекторки, коли адміністрація школи, зокрема на батьківських зборах, вирішила не приймати дитину на навчання після реабілітаційного центру.

Часто батьки звертаються до ювенальної превенції, щоб захистити дітей від поганого впливу або щоб поспілкувались з дитиною, але так, щоб про це не знали батьки. Водночас поліцейські фіксують ситуації надмірного контролю батьків над дітьми, наслідком чого є порушення прав дітей. Не завжди вдається комунікація з батьками під час збору матеріалів у ситуації булінгу (цькування). Інспектори здебільшого намагаються звертатись телефоном або надсилати у Viber підписані та завірені повідомлення про необхідність зустрічей. «Окремо виділити батьків для залучення до навчання. Це дуже складна категорія. Від виконання обов'язків батьківських – до конкретних речей. Є батьки, які є й ініціаторами програм. Але є інша категорія батьків. Якщо мама заявляє в поліцію, що в школі всі цькують, то слід їхати в сім'ю, де можна виявити і домашнє насильство», – каже Юрій Кіцул стосовно необхідності роботи з батьками.

Інспектор з особливих доручень пропонує для запобігання та протидії кібербулінгу співпрацювати з центрами безоплатної правової допомоги, органами прокуратури, органами опіки та піклування, телекомунікаційними компаніями. Щодо суду, Юрій Кіцул

наголошує на необхідності кращої взаємної комунікації, а також навчання для суддів. Водночас з різними інституціями та організаціями співпраця ювенальної превенції складається неоднаково. «Уповноважений з прав людини – на рівні круглих столів. Для нас вони не є інструментом. <...> Плануємо проведення заходів спільно з освітнім омбудсменом, центрами безоплатної правової допомоги. На рівні комунікації освітній омбудсмен зацікавлений у дотриманні прав. З громадських організацій – “Безпечний світ” – юристи, психологи. Допомогали в підготовці закону, порядку. “Дитинство без меж”, “Допомога сім’ї”, Міжнародний фонд допомоги, громадська організація “Волонтер”. У тих областях, де ці організації проводили навчання, є певні зрушення».

Як і освітній омбудсмен, патрульні поліцейські вважають, що варто на законодавчому рівні вирішити питання щодо ідентифікації власника акаунту. «У багатьох країнах Європи, коли людина купує сімкартку, то дає паспорт, і вони реєструють, на чие ім’я купувалась сімкартка. У нас такого немає. Людина може купити десять карток і робити що завгодно з ними. Дзвонити та погрожувати. Неодноразово траплялись випадки, коли діти купували якісь дешеві сімкартки і телефонували з погрозами вчителям. Відстежити нереально, – наводить приклад один з учасників дискусії. І додає: – Як мінімум, ми знаємо кому належить цей номер. У більшості соціальних мереж прив’язка вже робиться до номеру телефону, адже електронна адреса вже відходить. І тоді було б легше, бо знаєш, до якого телефону прив’язаний акаунт і до кого треба прийти».

Крім того, поліцейські пропонують більше конкретизувати в законодавстві питання кібербулінгу. «Хотілось би, щоб якщо булінг вчиняється за допомогою засобів електронних комунікацій, додати якісь чіткі зміни, наприклад, що це може бути скріншот, і щоб це було в законі прописано. Ну як ознака “систематичність”, так щоб і по кібербулінгу було розширено – прописано форми прояву», – зазначає одна з учасниць. «У нас насправді дуже велика проблема із законодавством, що воно не встигає. Наприклад, рuferство та зачеперство в нас ніде не прописано, але дуже багато [людей] травмується і вже загинуло», – підтримує інший учасник необхідність зміни законодавства. Водночас обмеження булінгу (цькування) лише школою теж не йде на користь подоланню цього явища, вважають патрульні поліцейські, тому слід не обмежувати визначення цькування лише закладом освіти. Інспектори ювенальної превенції теж говорять про більш чітке регламентування ситуацій кібербулінгу. «Якщо відокремлювати окремо кібербулінг, то треба [робити це] дуже чітко, тому що в нас зараз дівчата починаючи з 12 років дуже люблять викладати свої фотографії майже інтимного характеру. Вони їх викладають у загальний доступ. Вона сама виклала цю фотографію. Хтось узяв і розмістив її в іншій групі, хтось прокоментував. І якщо будуть такі звернення, ми будемо жити на роботі. У нас, наприклад, є звернення, коли дівчина виклала своє фото на пілоні, хтось прокоментував, а їй не сподобалось як прокоментували, і там почався розбір. Ну вона ж сама виклала. У нас же ще є право на вільну думку», – зазначає одна з учасниць опитування.

Недостатнім у розумінні всіх форм цькування вважає прийнятий закон щодо протидії булінгу Юрій Кіцул: «Основоположним закон би був тоді, якби він визначав би всі ці терміни. Основоположне питання – взагалі що таке кібербулінг. Якщо з юридичного погляду, то в нас його немає. Ми можемо просто говорити про соціально-негативне явище поруч з такими термінами, які також часто використовуються – секстинг, мобінг, грумінг, фішинг. Там взагалі є дуже багато термінів».

Відсутність встановлення в законодавстві відповідальності за кібербулінг не дозволяє й говорити про збір даних. «Для того, щоб статистика велась, хтось за це має відповідати. Ми ведемо статистику за конкретною статтею про булінг. Була б окрема стаття, ми б реагували. Отже, ми можемо говорити про кожну з частин статті. Що таке кібербулінг, а що інше, не можемо сказати. Можемо знати лише окремо щодо конкретного випадку, – зазначає інспектор з особливих доручень. – Поняття слід законодавчо визначити і далі з ним працювати. Для поліції це не є проблемою. Але слід унормувати законодавчо цю частину. Наприклад, шоста частина статті 173-4, але я б пропонував окрему статтю. Нам потрібен новий нормативний акт (зміни до закону), який визначить, що таке кібербулінг, і водночас встановить відповідальність. Це визначення має бути ширшим, ніж засоби електронних комунікацій зараз. Цей інструмент буде – ми зможемо виявляти, впливати та вести дані».

Пропонують поліцейські більше повноважень залишити закладам освіти. «Я за те, щоб дати більше повноважень школам щодо каральних функцій. Поліція фізично з цим не впорається. Якщо каральну функцію покласти на вчителів через той самий статут, дати їм можливість, наприклад, [накладати] якісь обмеження, залишати після уроків, я думаю, що це було б набагато краще. Це б більше дисциплінувало учнів. Так виходить, що у вчителів багато обов'язків, а в учнів їх немає. Мама кричать, що ви зобов'язані виховувати мою дитину. А коли вчителька каже, що дитина щось робить, і вона їй пояснює: “Не роби цього”, – то у відповідь [чує]: “А що ви мені зробите?”» – коментує з цього приводу один з учасників дискусії.

Як ми писали вище, проблемою залишається певний страх шкіл (вчителів, а далі й адміністрації) перед структурними підрозділами. Часто це й стає причиною приховування школами випадків булінгу. Юрій Кіцул рекомендує зменшити контролюючий вплив на школи у цій частині з боку структурних підрозділів у сфері освіти: «Відділи освіти [відповідають за] надання адміністративних послуг, і все. Вони мають поступово зняти повноваження певного контролю».

Опитані інспектори ювенальної превенції звертають увагу на надмірну перевантаженість та відсутність чіткого розмежування повноважень між різними підрозділами.

Інспектор з особливих доручень вважає за можливе створення або наділення повноваженнями інституції з питань забезпечення прав дитини в інтернеті. «Окремого підрозділу не створять, але якщо наділити повноваженнями орган з формування політики у сфері кібербезпеки, то це було б добре. Наприклад, того ж Уповноваженого з прав дитини».

Водночас хорошою можливістю, на його думку, було б створити як лінію допомоги систему миттєвих повідомлень: «Створити на інтернет-сторінці опцію анонімного повідомлення щодо ситуацій з булінгом. Має бути допоміжна лінія, куди надходить анонімна скарга, яка одразу переадресовується в поліцію. Мобільний додаток “Мій безпечний друг” – дитина пише повідомлення в поліцію. Ці повідомлення є анонімними».

НАЦІОНАЛЬНА ДИТЯЧА ГАРЯЧА ЛІНІЯ ГО «ЛА СТРАДА-УКРАЇНА»

На сьогодні гаряча лінія є практично єдиною лінією допомоги в питаннях протидії загрозам правам дитини в інтернеті. Пропонуючи різні способи подання повідомлень, фахівці фіксують збільшення частки тих, що надходять через інтернет. «Коли ми досліджували нашу статистику за перше півріччя 2019 року, ми бачили, що до нас більше телефонують, ніж пишуть – десь 80% на 20 %. Станом на початок 2020 року ми побачили, що вже 40% дітей нам пишуть, а 60% телефонують. Тенденція, що все переходить в онлайн-формат, зростає», – зазначає Альона Кривуляк.

Найчастіше звернення приходять на початку та завершенні навчального року, а також завершенні семестрів. «Ми спостерігаємо вже не перший рік, що найбільша кількість звернень, які до нас надходять – це звернення щодо безпеки в інтернеті. Десь третій рік це топова категорія. Якщо говорити про минулий 2019 рік – це десь близько шести тисяч звернень щодо безпеки в інтернеті з 18 тисяч звернень загальних. Переважно це секстинг, грумінг, кібербулінг, тролінг у соціальних мережах. Діти про це розповідають. Вони не завжди знають, як із цим боротись, вони не завжди знають, як залучити дорослих до цієї проблеми, особливо коли не можуть це зробити самостійно», – каже фахівчиня. На гарячу лінію звертаються й педагоги – переважно із запитаннями, як реагувати на булінг чи кібербулінг, як працювати потім з дитиною, як комунікувати з батьками.

Можливо, діти й не завжди ідентифікують загрозу кібербулінгу, але, наприклад, у містах через більший інформаційний розголос загалом знають, що це. Інколи звертаються й діти, які вважають, що їх несправедливо притягнули до відповідальності за булінг.

На жаль, проблемою залишається звернення від дітей, що перебувають у спеціальних закладах: «Ми починали з проведення дослідження, чи мають узагалі діти доступ до будь-яких комунікацій з державними структурами чи з громадським сектором, який захищає їхні права. В результаті опитування було виявлено, що 80% дітей мають доступ, але не кожен з них має мобільний телефон. Вважається, що вони мають доступ, бо можуть зателефонувати зі стаціонарного. Але якщо врахувати, що такий телефон знаходиться в адміністрації, відповідно, якщо в тебе сталась проблема – будьмо реалістами, – ти не підеш до секретарки, щоб зателефонувати і сказати, що до тебе вчиняють булінг, кібербулінг чи інші форми насильства», – зазначає Альона Кривуляк.

Представниця «Ла Страда-Україна» наводить невдалі практики контролю батьків над інтернет-активністю дітей: «Діти розповідали, що батьки створювали свій акаунт для того, щоб спілкуватись з дітьми. Дитина їм виплескує всі свої життєві проблеми, і потім мама приходиться і починає розбиратись з дитиною. Теж є такий ризик, що якщо ви вже дійшли до того, щоб шпигувати за дитиною від імені зовсім іншої людини, тоді ви маєте або дуже акуратно виходити з цієї ситуації і в реальному житті будувати ці довірливі стосунки, або, як на мене, взагалі краще цього не робити».

Загалом Альона Кривуляк вважає, що закон щодо протидії булінгу (цькування), зокрема частина визначення «застосування засобів електронних комунікацій», є свідченням

уваги держави до проблеми, але обмеження прийнятого булінгу виключно школою не сприяє подоланню цього виклику. «Однокласники можуть знущатись, коли ти перебуваєш удома, на канікулах, за межами країни, все одно це все продовжується. І яким чином на це реагувати, яким чином притягувати до відповідальності, яка це має бути процедура – це доволі складно [сказати]. На сьогоднішній день маємо з цим прогалину. Тому, в ідеалі, логічно робити якісь законодавчі ініціативи і законодавчі акти, як мінімум, аби забезпечити дитину від кібербулінгу. Необхідно визначити процедуру, яким чином дитина може себе захистити у той момент, коли вона не перебуває в школі, той момент, коли батьки не втручаються в ці ситуації або не знають, як відреагувати, або ж дитина боїться розказати про це батькам. Знову ж таки, чи може дитина звертатись за допомогою або для вирішення цієї проблеми самостійно, чи це обов'язково має бути лише за згодою батьків – якщо це неповнолітня дитина. Чи буде якась відповідальність для дитини, якщо вона зареєструвалась у соціальній мережі раніше, ніж це дозволено. Як на мене, це все плюс-мінус має бути прописано, враховуючи найкращі інтереси дитини будь-якого віку».

Серед зацікавлених сторін, які мали б долучитись до запобігання та протидії кібербулінгу, Альона Кривуляк розглядає кіберполіцію, яка на сьогодні не надто ефективно протидіє порушенням прав дитини в цифровому середовищі: «Скільки разів ми пропонували співпрацю кіберполіції або можливість передачі цієї (електронна гаряча лінія з протидії дитячій порнографії в інтернеті. – Ред.) електронної гарячої лінії... Тому що люди туди звертаються. Ми готові, щоб ця лінія залишалась на базі нашої організації, а там нехай просто буде закріплений один представник кіберполіції і один представник з нашого боку. Вони кажуть, що ми і так цим займаємось, і якщо комусь треба, то навіщо повідомляти на вашу гарячу лінію, якщо можна безпосередньо повідомляти нам. Ми самі пропонували звертатись дітям безпосередньо до кіберполіції, і батькам, і просто небайдужим дорослим, але, на превеликий жаль, дуже велика частина цих звернень просто залишається без відповіді. Тому це дуже неприємно, бо нібито є суб'єкт, який має повноваження, але ніяким чином не реагує».

Тісніше слід співпрацювати з громадськими об'єднаннями, зокрема щодо проведення ними заходів з попередження кібербулінгу. Для попереджувальних заходів варто більше залучати й міжнародні організації.

Крім того, сфера освіти досить часто залишається осторонь викликів, з якими зіштовхується дитина: «Тобто ми не бачимо в цьому трагедії, тому думаємо, що все можна вирішити самостійно, просто сівши і поспілкувавшись. Звичайно, це може бути, але це не завжди той метод, який спрацює. Можливо через певну необізнаність із законодавчими ініціативами. Наприклад, те, що ми прослідкували із сільською місцевістю. Педагоги з сільської місцевості навіть не знають, що в нас в Україні є закон про булінг, хоча, як мені здавалось, це дуже на слуху і всі засоби масової інформації свого часу про це розповідали», – каже Альона Кривуляк. Крім того, керівниця департаменту гарячих ліній «Ла Страда-Україна» пов'язує часте замовчування чи приховування школами ситуацій булінгу з тривогою за імідж закладу. Разом з тим, сьогоднішню співпрацю зі школами вона вважає вдалою: «Нам найлегше взаємодіється зі школами, тому що вони дуже активні, вони нас часто запрошують на різноманітні превентивні заходи. Плюс вони завжди активно долучаються до різноманітних івентів, які ми проводимо для педагогів. Ми знаємо багато педагогів по Україні, які вмотивовані, які готові багато зробити для дітей».

Як гравця, зокрема з упровадження попереджувальних заходів, а також інституту, що може безпосередньо забезпечити право дитини на захисника, слід розглядати центри безоплатної правової допомоги.

Для ефективного подолання викликів правам дитини в цифровому середовищі варто посилити спроможність Уповноваженого з прав дитини, зокрема через мережу регіональних представників.

Не особливо вдалою є співпраця зі Службою у справах дітей. Як приклад, звернення щодо сім'ї, у якій дітей змушували зніматись у порно: «У нас не було підтвердження того, що це є аморальна сім'я з боку служб у справах дітей. Навпаки, ми отримували відповідь про те, що сім'я є абсолютно адекватною. Але поліція нашу підозру підтвердила. Тому дуже дивно, коли від однієї структури одна відповідь, а від іншої – зовсім інша. У таких випадках ми відправляємо відповідь від поліції на службу у справах дітей, і досить часто такий лист залишається без відповіді», – каже Альона Кривуляк.

Сама ж «Ла Страда-Україна» теж напрацьовує позитивні практики захисту прав дитини в цифровому середовищі. «Ми дуже активно працюємо з міжнародним офісом Facebook. Ми допомагаємо дітям і дорослим. Акцент робили на різноманітних групах смерті і суїциду, але діти часто поширюють у соцмережах свої фотографії або якісь дописи, що в них є думки про самогубство чи про завдання собі ушкоджень. Тоді ми дуже активно реагуємо за допомогою Facebook для видалення такого контенту і щоб повідомити дитину, що якщо вона перебуває в складній ситуації, то ось контакти тих, до кого вона може звернутись за допомогою. Це небагато, але це може бути важливою допомогою дитині, – зазначає Альона Кривуляк. – Ми би хотіли спільно з Facebook та МОН реалізувати великий проєкт для батьків та вчителів про різноманітні ризики, з якими зіштовхується дитина в інтернеті: як реагувати, як реагувати на законодавчому рівні, як підтримувати психологічно, як це робити правильно, як не тиснути на дитину. Якщо дорослі правильно скоригують вирішення цієї ситуації, то, відповідно, вони зможуть допомогти дитині».

Директорка департаменту гарячих ліній ГО «Ла Страда-Україна» підтримує ідею цілодобової контактної лінії, яка за зверненнями могла б контактувати з різними суб'єктами. Водночас створення окремої структури не надто ефективно виглядає за умови посилення спроможності Уповноваженого з прав дитини та спонукання кіберполіції для проведення розслідувань порушень прав дитини в цифровому середовищі.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

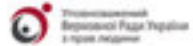
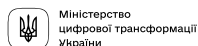
1. Ми вітаємо ініціювання Президентом України розробки Стратегії захисту прав дітей в інтернеті. Повністю підтримуючи такий крок, пропонуємо його розширити: вести мову не лише про захист дітей в інтернеті, а взагалі про забезпечення їхніх прав. Ми активно трансформуємо державну політику в цифру, тож можемо й говорити про максимальне використання інформаційних технологій для реалізації прав дітей: права на освіту, участі в управлінні державними справами, свободи вираження поглядів. У цьому випадку дорослі не лише захищатимуть дітей, що ми, як правило, робимо, але й з повагою ставитимуться до їхніх прав та інтересів.
2. Хочемо вкотре наголосити на важливості більшої ролі дітей у виробленні та впровадженні напрямів забезпечення їхніх прав у цифровому середовищі. Було б добре проводити опитування не лише з метою оцінки рівня загроз, але й для консультацій. Такі консультації можна було б проводити як на національному рівні – формування програм, так і на рівні навчальних закладів – формування планів заходів зі створення безпечного середовища, впровадження програм. Крім того, досвід окремих країн Європи свідчить, що діти можуть відігравати значну роль у наданні консультацій та допомоги іншим дітям. Ці речі можна було б передбачити в плані дій Стратегії захисту дітей в інтернеті на період до 2025 року.
3. Напрями та заходи мають бути поширені на всіх дітей без виключення. Загальні нейтральні правила можуть мати наслідком гірше становище дітей окремих груп – дітей з інвалідністю, наприклад, або батьків дітей окремих груп. Тому слід звернути увагу й на недискримінаційний доступ. Для реалізації цього пропонуємо, окрім визначення принципів недискримінації, додати до операційних цілей Стратегії захисту дітей в інтернеті на період до 2025 року положення, наприклад: «Для доступності освітніх програм різним категоріям дітей, батьків, інших зацікавлених сторін використовуються мови та способи спілкування, в тому числі жестова мова, доступні

формати інформації». Схожі формулювання варто додати й до завдань інших операційних цілей для доступу до послуг та засобів, передбачених Стратегією, різних груп зацікавлених сторін. Крім того, принципи Стратегії варто доповнити принципом інклюзивності: напрями та заходи Стратегії є інклюзивними та відкритими для різних груп. Просимо врахувати, що запропоновані навчальні програми поширюватимуться не лише на дітей, але й батьків. Батьки так само можуть бути особами, що потерпають від дискримінації за певною ознакою. Тож ми наполягаємо на згадуванні інклюзивного підходу, а також використання жестової мови, доступних для людей з порушеннями здоров'я форматів інформації, доступність до інтернет-сторінок та відповідних інтерактивних платформ.

4. Рекомендуємо включити до переліку зацікавлених сторін Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини – як інституцію, що здійснює парламентський контроль за дотриманням прав дитини. Крім того, на цю ж інституцію покладено законодавством повноваження у царині контролю за дотриманням законодавства у сфері захисту персональних даних.
5. До законодавства слід ввести визначення кібербулінгу. Можливо, використовуючи визначення, запропоновані міжнародною спільнотою. Таке визначення може охоплювати не лише дітей. Проте в законодавстві слід передбачити заходи, спрямовані на запобігання та протидію кібербулінгу саме в середовищі дітей.
6. Закон України «Про освіту» в частині протидії булінгу слід оновити з урахуванням необхідності більшого включення питань булінгу (цькування) із застосуванням засобів електронних комунікацій. Зняти обмеження щодо випадків булінгу (цькування) лише в закладах освіти.
7. Слід внести зміни до Порядку реагування на випадки булінгу (цькування). Так, до проявів булінгу (цькування) слід додати цькування з використанням засобів електронних комунікацій – образливі коментарі, поширення аудіо, відео чи фото образливого змісту, виключення зі спільноти, інше. Повідомлення про булінг (цькування) не повинно обмежуватись лише випадками, що мали місце в закладі освіти, а стосуватись учасників освітнього процесу.
8. Слід створити умови для подання скарг та термінового звернення дітей до правозахисних інституцій – Уповноважений ВРУ з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, освітній омбудсмен. Правозахисним інституціям слід створити консультаційні платформи, в яких братимуть участь діти та підлітки, для вироблення та впровадження рішень, що стосуються їхніх прав.

9. Слід вести статистичні дані щодо кібербулінгу на національному та регіональному рівні, а також у розрізі віку та статі. Такі дані було б добре збирати і в межах збору даних щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню) учасників освітнього процесу, і в межах збору даних щодо попередження та подолання загроз правам дитини в інтернеті.
10. Слід створити умови для більш активної участі дітей у подоланні кібербулінгу: діти повинні бути більшою мірою залученими до формування та впровадження політик з попередження та протидії кібербулінгу.
11. Плани заходів та програми зі створення безпечного середовища не повинні обмежуватись лише школою, але й бути поширеними за межі закладу освіти. Їх слід доповнити заходами для освітян, що спрямовані на поліпшення їхніх знань у питаннях кібербулінгу.
12. Слід запровадити програми підтримки постраждалих унаслідок кібербулінгу та їхніх сімей та не допускати повторної віктимізації.
13. Слід більше працювати з підходом, що базується на попередженні загрози, ніж на покаранні порушників. Слід посилити практику введення освітніх заходів та заходів психологічної підтримки для осіб, що вчинили пов'язані з кібербулінгом правопорушення.

Читайте більше на www.docudays.ua

www.bullyingstop.org.ua